

**FRANZ BORKENAU og
DEN TOTALITÆRE REVOLUSJON**

av Ola Innset

Masteroppgave

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2012

FRANZ BORKENAU og
DEN TOTALITÆRE REVOLUSJON

© Ola Innset

2012

Franz Borkenau og den totalitære revolusjon

Ola Innset

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Jeg vil gjerne takke professor Øystein Sørensen for svært kyndig og inspirerende veiledning. Takk også til Eivind Almhjell som har lest korrektur, og Håvard Brede Aven og Andreas Mørkved Hellenes, som har lest igjennom oppgaven mot slutten av arbeidet og kommet med verdifulle innspill. Alle feil og mangler står selvfølgelig for min egen regning. En takk også til alle rundt meg som de siste to årene har bidratt i diskusjoner om temaer knyttet til oppgaven, det har vært til stor hjelp.

Ola Innset
Blindern, 2. mai 2012

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1

Problemstilling, bakgrunn, begrepsavklaringer, teori og metode 9

Kapittel 2 (1921–1933)

Kommunist i Weimar-republikken 29

Kapittel 3 (1933–1936)

Pareto, eliter og revolusjonsteori 43

Kapittel 4 (1937–1939)

Forsøk på totalitarismeteori 57

Kapittel 5 (1939–1945)

Kontrarevolusjonær agitator 73

Kapittel 6 (1945–1957)

Kald kriger og kremlolog 89

Kapittel 7

Konklusjon og oppsummering 105

Bibliografi for Franz Borkenau 129

Kilde- og litteraturliste 131

Kapittel 1

Problemstilling, bakgrunn, begrepsavklaringer, teori og metode

*"To understand a political movement one has got to be involved in it,
and as soon as one is involved one becomes a propagandist"*

George Orwell

Utgangspunkt

I 1928 var Franz Borkenau både leder for det tyske kommunistpartiet (KPD) sin ungdomsorganisasjon, Rote Studentbunde, og ansatt i Kominterns Seksjon Varga, beliggende i Sovjetunionens ambassade i Berlin. Men den 28 år gamle østerrikeren hadde begynt å tvile på Stalin og Sovjetunionens fortreffelighet. Få måneder senere brøt han ut av både KPD og Komintern.

Begrepet "totalitarisme" hadde oppstått i Italia noen år tidligere. Mussolini tok det til seg som et honnørord om sitt eget fascistiske prosjekt, men det ble raskt brukt kritisk eller avvisende mot fascisme og nazisme.¹ I 1936 ble Borkenau en av de aller første til å sammenligne Mussolinis fascisme og de russiske bolsjevikenes versjon av kommunisme i boka *Pareto*. Året etter reiste han til den spanske borgerkrigen, og ble, som mange andre europeiske sosialister, opprørt av kommunistenes terror bak republikkens linjer. Rett etter utbruddet av den andre verdenskrig ga han ut boka *The Totalitarian Enemy* hvor kommunisme ble slått i hartkorn med nazisme og fascisme som en *totalitær*

---

¹ Se for eksempel Dahl, Ottar, *Valg og vitenskap. Festskrift til Sivert Langholm*, "Teorier om "totalitarisme i politisk og sosial analyse" 1997: 79, eller Gleason, Abbot, *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*, Oxford University Press 1995: 13–17

ideologi. Ekskommunisten Borkenau var på slutten av 30-tallet en pioner i bruken av totalitarismebegrepet som et verktøy for sammenligning av fascisme og kommunisme

I 1950 var Borkenau en av grunnleggerne av organisasjonen Congress For Cultural Freedom (CCF). Arthur Koestler, Raymond Aron, Karl Jaspers, Ignazio Silone, Bertrand Russel og Arthur Schlesinger jr. var blant de andre prominente europeiske intellektuelle som grunnla organisasjonen med et spektakulært utendørs åpningsmøte i Berlin. CCF var i hemmelighet finansiert av CIA, og var en viktig del av USAs "kulturelle krigføring" i den kalde krigen. Den ivrige antikommunisten og totalitarismeteorikeren Franz Borkenau var et aktivt, og naturlig medlem av organisasjonen som hadde som formål å forene amerikanske og europeiske intellektuelle i kampen mot kommunismen. Totalitarismebegrepet ble USAs fremste ideologiske våpen i den kalde krigen. Mange tyske ekskommunister og venstreorienterte intellektuelle hadde stått for den tidlige utviklingen av totalitarismebegrepet, og disse ble svært viktige for USA under den kalde krigen. Borkenau var en av de tidlige totalitarismeteorikerne som var aller mest aktiv som "kald kriger", og denne oppgaven vil forsøke å besvare følgende tre hovedproblemstillinger:

1. Hvordan utviklet Franz Borkenaus totalitarismebegrep seg mellom 1928 og 1957?
2. Hvordan ble Franz Borkenaus totalitarismebegrep påvirket av hans historiske kontekst?
3. Hvordan bidro Franz Borkenau til utviklingen av totalitarismebegrepet?

Kapitlene er delt opp etter viktige "brudd" i utviklingen av Borkenaus totalitarismebegrep, og følger ofte hans bøker. Kapittel 2 tar for seg tiden under Weimar-republikken, da Borkenau gikk fra å være en betrodd medarbeider i Komintern til å bli uavhengig tenker og kommentator. Kapittel 3 sentrerer rundt Borkenaus første befatning med totalitarismebegrepet i boka *Pareto*, mens kapittel 4 tar utgangspunkt i bøkene *The Spanish Cockpit* og *The Communist International*, og drøfter betydningen av den spanske borgerkrigen for utviklingen av Borkenaus totalitarismebegrep. I Kapittel 5 blir vi kjent med Borkenaus mest kjente bok, *The Totalitarian Enemy*, hvor Borkenau lanserer begrepet *den totalitære revolusjon*, og bruker Hitler og Stalins ikke-angrepspakt fra 1939 som bevis på at nazisme og kommunisme er utrykk for den samme totalitære

revolusjonen. I kapittel 6 tar vi for oss Borkenaus aktiviteter etter den andre verdenskrig, som aktiv kald kriger og antikommunist. Kapittel 7 forsøker så å samle trådene fra de forutgående kapitlene, og gi svar på spørsmålene stilt ovenfor. I dette første kapittelet vil begreper avklares, og problematiske sider ved tilnærmingen diskuteres.

Teoretiske problemer

Det er fristende å se på Borkenau som et produkt av sin samtid. Han var ivrig kommunist under Weimar-republikken, men ble tidlig skeptisk til Stalin og bolsjevismen. Så brøt den andre verdenskrig løs, og Borkenau ble de liberale demokratiers varmeste forsvarer. I etterkrigsårene var han en typisk "kald kriger" på vestlig side, og det er tydelig at Borkenaus erfaringer, blant annet å bli arrestert av hemmelig kommunistisk politi bak republikkens linjer under den spanske borgerkrigen, i stor grad påvirket hans politiske utsyn. Borkenau kan også ses på som representant for en generasjon tyske intellektuelle under Weimar-republikken – og mer spesifikt en generasjon jødiske intellektuelle oppvokst i ruinene av det habsburgske imperium – som omfavnet kommunismen i sin ungdom, for så å forkaste den og bli "kalde krigere" for den vestlige sivilisasjon, *mot* Russland og kommunismen.

Borkenaus samtid utgjorde også en spesifikk struktur som han levde og tenkte innenfor. I sin første bok *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*, skrev Borkenau selv om utviklingen av "spesifikke borgerlige kategorier for tenkning", og ville nok ha vært enig i at individet til en viss grad er underlagt strukturer som er utenfor deres kontroll. Det er allikevel sannsynlig at Borkenau som historisk aktør i stor grad også bidro til å påvirke strukturen han levde innenfor, og at denne strukturen i Borkenaus levetid må ha framstått som spesielt labil og påvirkelig.

Spesielt punktene 2 og 3 i problemstillingen, hvor oppgaven vil forsøke å vurdere i hvilken grad Borkenaus historiske kontekst påvirket hans egen tenkning og hvordan Borkenaus tenkning påvirket totalitarismebegrepet, byr på store teoretiske utfordringer. Det er viktig å påpeke at det ikke er oppgavens mål å operasjonalisere begrepene og forsøke å måle eller kvantifisere graden av påvirkning. Vi vil aldri komme fram til et tall på Borkenaus betydning for totalitarismebegrepet. Noe slikt ville selvsagt også vært absurd, men den manglende muligheten til å komme med konkrete svar på punktene to og tre i oppgavens problemstilling er like fullt et problem oppgaven må

forholde seg til. Det går ikke an å bevise Borkenaus påvirkning på totalitarismebegrepet, ei heller den historiske kontekstens påvirkning på Borkenaus totalitarismebegrep. Det nærmeste vi kan komme er å trekke fram sammenhenger som virker relevante, og argumentere for nye måter å se totalitarismebegrepets tidlige utvikling på.

Individ og struktur

Forholdet mellom individ og struktur har vært et sentralt studieobjekt for filosofien i flere århundrer, og er av avgjørende betydning for historieforskningen. Marx bygde videre på Hegels forståelse av historien som en dialektisk prosess hvor motsetninger går opp i en høyere enhet og dermed driver historien fremover. Marx kombinerte denne *idealistiske dialektikken* med det som har blitt kjent som den *historiske materialismen*. Marx skilte mellom samfunnets basis og overbygning, hvor basis var samfunnets *produksjonsform*. Marx hevdet at de virkelige historiske endringene var de som førte til endringer i produksjonsformen, og dette ble igjen kombinert med teorien om klassekamp. Endringene i produksjonsform ble ifølge Marx drevet fram av det dialektiske forholdet mellom samfunnets *produksjonsforhold* og *produksjonskreftene*: Revolusjoner oppstår ifølge Marx når det er et misforhold mellom disse, og en ny sosial klasse tar makten over produksjonskreftene, og dermed endrer samfunnets produksjonsform.² Viktigst i denne sammenheng er at det etter et marxistisk syn ikke er personlige egenskaper hos konger og keisere, og ei heller mentaliteter og tenkemåter som bestemmer historiens gang, men snarere samfunnets økonomiske *strukturer*.

Heidegger skrev senere om hvordan mennesket er "kastet inn i verden" (*Geworfenheit*), og er en del av samfunnet og historien enten det vil det eller ikke. Gjennom sin versjon av hermeneutikken bygget Gadamer videre på Heideggers eksistensanalyse og viste hvordan enhver menneskelig forståelse bygger på at alle mennesker er bundet sammen av sin felles historie, og at "forståelsens under" tar form av "deltagelse i en felles mening".³ Heidegger og Gadamer blir, med sin vekt på tradisjon og historie, ansett som konservative filosofer. Marx er selvfølgelig også opptatt av historie, men hans syn på all tidligere kunst og filosofi, og ikke minst historie, som et produkt av klasseinteresser, blir ansett som svært radikalt. Med sitt begrep "Praxis"

---

² Eagleton, Terry, *Why Marx Was Right*, Yale University Press, New Haven & London 2011: 37–38

³ Gadamer, Hans-Georg, *Forståelsens filosofi. Utvalgte hermeneutiske skrifter*, "Kap. 3: Om forståelsens sirkel (1959)", Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2003: 34

markerte han også stor avstand til tidligere filosofi ved å hevde at "philosophers have only interpreted the world in various ways; the point is to change it."⁴

Til tross for de åpenbare motsetningene mellom Marx og Heidegger kan man hevde at det finnes enkelte berøringspunkter mellom deres historiefilosofi som er relevante for historiefaget.⁵ Disse går på nettopp forholdet mellom individ og struktur. Det kan hevdes at postmodernister som for eksempel Michel Foucault bygger videre på *både* Heidegger og Marx ved å vise at mennesket er en del av en struktur, eller i Foucaults begrep "diskurs", som de er nødt til å ta del i, men som de ikke nødvendigvis selv har særlig kontroll over. Dette er på mange måter et ekko både av Marx' lære om at individet er underkastet samfunnets økonomiske strukturer, og Heideggers lære om menneskets "kastethet" inn i verden. I postmodernismens tilfelle vektlegges struktur framfor individ, men strukturene er denne gangen av språklig og kulturell art, nettopp det som Marx ville omtalt som overbygning.

I sin revisjon av den såkalte språklige vendingen i historiefaget, kan den amerikanske historikeren Gabrielle Spiegel også sies å bygge videre på *både* det vi kan kalle et marxistisk historiesyn, og det vi for enkelhets skyld kan kalle et hermeneutisk syn. Gjennom begreper som "agency", "experience", "historical practice" og til og med "performativitet", viser hun hvordan aktører handler innenfor strukturer av både språklig og økonomisk art, men at strukturene også er lite annet enn summen av disse aktørenes handlinger. Spiegel "gjenreiser" subjektiviteten, og viser at det finnes måter for individet å påvirke strukturen på, og at det til og med er dette som *er* historie, og som utgjør historiefagets studieobjekt.⁶

I vårt tilfelle er det altså Franz Borkenau som er individet som skal studeres. Han levde og tenkte innenfor en rekke strukturer av både økonomisk og språklig art, og vi vil gjøre vårt beste for å analysere både Borkenaus tanker, strukturene han levde i, og samspillet mellom disse. Borkenau var selv historiker, og befattet seg også med disse spørsmålene. Han begynte som marxist, men endte med å formulere sin helt egne teori, løselig basert på Oswald Spenglers sivilisasjonsbegrep om individualisme som spesifikt særtrekk for den vestlige sivilisasjon, og "den totalitære revolusjon" som Vestens mulige endelikt.

---

⁴ Marx, Karl, *Theses on Feuerbach*, 1888 (tilgjengelig hos marxists.org)

⁵ Den kjente marxisten, og elev av Heidegger, Herbert Marcuse, skrev til og med en bok ved navn *Heideggerian Marxism* hvor han forsøkte å kombinere disse to tradisjonene. Marcuse ga selv opp forsøket, men andre akademikere har senere hatt stor nytte av Marcuses arbeider med dette.

⁶ Spiegel, Gabrielle M, *Practicing History*, Routledge, 2005: se f.ekss 11-12 og 25

Borkenaus eget historiesyn var avgjørende for hans totalitarismebegrep, og dette vil bli grundig diskutert i oppgavens siste kapittel.

Totalitarismebegrepet

Totalitarismebegrepet har til en viss grad hatt forskjellig betydning i forskjellige miljøer til forskjellige tider. Denne oppgaven forsøker ikke å komme med en ny og klar definisjon på det totalitære, men spørsmålet "hva er egentlig det totalitære?" vil allikevel "lure i bakgrunnen" av hele oppgaven. Borkenau formulerte aldri selv noen fullstendig teori for begrepet, og akkurat hva som ligger i begrepet, hvor grensene mellom det totalitære og det ikke-totalitære egentlig går, og hva som til syvende og sist er begrepets nytteverdi som analyseverktøy er noe som stadig debatteres. At det er vanskelig å gi noe godt svar på *akkurat* hva det totalitære er behøver derimot ikke å bety at det ikke finnes. Oppgavens formål er uansett ikke å definere *det totalitære* en gang for alle, men heller se på hvordan det har blitt definert og forstått tidligere, hvilke konsekvenser det har fått, og ikke minst hvordan Franz Borkenau bidro til utviklingen av begrepet. Under følger en svært kortfattet begrephistorie, med hovedvekt på teoretikerne Hannah Arendt, Friedrich og Brzezinski, og Øystein Sørensens totalitarismebegrep, da disse vil bli brukt som referansepunkter for denne oppgaven.

Begrepet ble altså aller først brukt i Italia i 1920-årene for kritisk å beskrive Mussolinis fascistiske bevegelse. Mussolini tok imidlertid straks til seg begrepet og brukte det som et honnørord.⁷ Flere tyske sosialister begynte så å benytte begrepet i sine sammenlignende analyser av Nazi-Tyskland og det fascistiske Italia. Blant mer bolsjevikkritiske tyske sosialister begynte disse sammenligningene stadig å inkorporere også Sovjetunionen. Disse tyske sosialistenes pionerarbeid i utviklingen av totalitarismeteorien har tidligere vært lite anerkjent, men framheves nå i stadig større grad.⁸ Under den kalde krigen ble begrepet svært ideologisk ladet, og ble benyttet av USA og dets allierte til å sidestille kommunisme og sosialisme med nazisme. Av disse tre noe sjablongmessige stadiene av begrepets historie som her er nevnt vil denne oppgaven forsøke å vise overgangen mellom de to sistnevnte, altså *fra* venstreorientert kritikk av både fascisme og Sovjetunionen, *til* å bli en vesentlig del av vestlig kaldkrigspropaganda.

---

⁷ Dahl, 1997: 79

⁸ Se blant annet Schmeitzner, Mike (red.), *Totalitarismuskritik von links – Deutsche Diskurse im 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007

Omtrent samtidig som Borkenau brøt ut av KPD begynte de første forsiktige sammenligningene av bolsjevismen i Russland og fascismen i Italia å dukke opp, først og fremst i artikler i venstreorienterte tidsskrifter. Det var sosialister kritiske til Stalin som sammenlignet bolsjevikene i Russland med fascistene i Italia og Tyskland. Gjennom det nye Komintern hadde bolsjevikene og Sovjetunionen stor grad av kontroll over den internasjonale kommunistiske bevegelse, men det fantes fortsatt kritikk av bolsjevismen fra sosialdemokratiske sosialister, venstrekommunister eller frafalle kommunister som Borkenau. Totalitarismebegrepet spredde seg så til den engelsktalende verden på midten av 30-tallet, stort sett gjennom arbeidene til sosialistiske og liberale kommentatorer, mange av dem politiske flyktninger fra de totalitære regimene på kontinentet.⁹

De første til å rette totalitarismebegrepets søkelys mot Sovjetunionen var altså andre sosialister eller kommunister. Men etter hvert som Sovjetunionens hegemoni innenfor den kommunistiske bevegelsen ble stadig sterkere utover 30-tallet, ble det mindre og mindre rom for dissens og uenighet innenfor kommunismen. De sosialistene som var mest kritiske til Sovjetunionen endte derfor ofte med å forlate bevegelsen, i ulik grad forlot de også sosialismens idegrunnlag og endte ofte opp i samtidens noe ulne politiske kategori "liberal".¹⁰ Dermed var det stort sett liberale kritikere av både Sovjetunionen, Italia og Nazi-Tyskland som brukte begrepet på 30-tallet. Både venstresiden og høyresiden holdt seg mer unna begrepet. På samme måte som den radikale venstresiden i for eksempel England var "bundet opp av" Sovjetunionen, var de konservative i England ofte bundet opp av sitt håp om at Hitler ville bli deres anti-kommunistiske frelser. Konservative tenkere bidro dermed i liten grad til utviklingen av totalitarismebegrepet før den kalde krigen, men dette skulle forandre seg.

I perioden under den andre verdenskrig hvor Sovjetunionen var alliert med de vestlige demokratier, gikk bruken av begrepet kraftig ned.¹¹ Det passer seg tross alt dårlig å sammenligne sine allierte med sine fiender. Etter krigen fikk imidlertid begrepet et stort oppsving, og det meste av "klassisk" totalitarismeteorologi ble produsert etter den andre verdenskrig.

---

⁹ Gleason 1995: 32

¹⁰ Europeiske intellektuelles ulike begrunnelser for å forlate kommunismen, og måten de forholdt seg til kommunismen på i ettertid, vil bli diskutert i kapittel 6 og 7.

¹¹ Gleason 1995: 54

Hannah Arendt

Tidligere nevnte Martin Heideggers elev, Hannah Arendt, er en av de mest markante skikkelsene innen totalitarismeteorologi. Som tysk jøde flyktet hun til USA under den andre verdenskrig og brukte store deler av sitt akademiske virke på å forsøke å forstå nazismen, spesielt gjennom dokumentarboken *Eichmann in Jerusalem – A Report on The Banality of Evil*, og sitt første verk, trilogien *The Origins of Totalitarianism*. I sistnevnte beskrev hun hvordan totalitære regimer fungerte i praksis, og også hvilke ideer de tok utgangspunkt i. Den konservative franske statsviteren Alexis de Tocqueville fryktet i 1835 at de demokratiske bevegelsene i USA og Europa ville føre med seg en ny form for despoti ulikt noe menneskeheten før hadde sett.¹² Arendt hevdet noe av det samme da hun skrev om "massenes inntog i politikken" som en forutsetning for framveksten av totalitarisme. Arven fra de demokratiske revolusjoners tidsalder var at politikken relativt plutselig ble en arena hvor de tidligere så stemmeløse underklassene kunne bli hørt og kjempe for sine interesser. 1800-tallets imperialisme og dens sosialdarwinistiske ideologiske grunnlag gjorde også *rasisme* til en ny politisk kraft, noe de tyske nazistene visste å utnytte. Fra og med opplysningstiden, til det som har blitt kjent som "imperialismens tidsalder", og over i tidlig modernisme på begynnelsen av forrige århundre, var det et tydelig fokus på *framskritt*. Troen på at menneskeheten kunne forme samfunnet til å bli akkurat sånn som man ville var viktig for både nazismen og sosialismen. Framtidstroen fikk definitivt noen store skudd for baugen av de sjokkerte erfaringene fra den første verdenskrig, men dette bidro også til en ny forståelse av menneskets plass i verden. De enorme ødeleggelsene under den første verdenskrig var en radikalt ny menneskelig erfaring; det var nærmest snakk om at *det umulige ble mulig*.¹³ For Arendt skyldes totalitarismen det simultane sammenbruddet i nasjonalstaten, klassesystemet og de politiske partiene.¹⁴ Hun omtalte de totalitære diktaturene i Tyskland og Sovjetunionen som "vår tids byrde". Blant annet la hun spesiell vekt på det irrasjonelle, eller det ikke-utilitaristiske og upragmatiske i henholdsvis nazistene og Sovjet-kommunistenes ulike handlinger.¹⁵ For eksempel

---

¹² Dahl 1997: 80

¹³ Hagtvet, Bernt, *Statsvitenskapelige utsyn. Politiske tema og tenkemåter i en oppbruddstid*, ss.32–44 "De grusomme forenklerne. De totalitære diktaturer – det 20. århundrets originale tyrannivariant", Oslo 2001: 39

¹⁴ Gleason 1995: 109

¹⁵ Arendt, Hannah, *Totalitarianism In Power – Part Three Of The Origins Of Totalitarianism*, Harcourt, Brace & World, New York 1964: 109

beordret Hitler alle jøder som arbeidet i våpenindustrien deportert til utrydningsleirene i 1943. Dette til tross for at Tyskland etter nederlaget ved Stalingrad var i ferd med å tape krigen og trengte alle tilgjengelige ressurser.¹⁶ På samme måte ble flere av Stalins mindre vellykkede femårsplaner for Sovjetunionens økonomi presset igjennom uavhengig av de menneskelige kostnadene og de manglende resultatene.¹⁷ De totalitære regimenes manglende, eventuelt nye form for rasjonalitet, er sammen med det Arendt omtaler som den "totalitære terroren" over innbyggerne, et av Arendts hovedkjennermerker på det totalitære. Den totalitære stat har ikke befolkningens velferd innenfor det landområdet de til enhver tid okkuperer som viktigste prioritet, men ser på dette territoriet som et midlertidig hovedkvarter på vei mot bevegelsens verdensherredømme. Tap og seire regner de ikke i år som andre stater, men i århundrer og årtusener.¹⁸ På mange måter hadde de totalitære regimene et ferdig utarbeidet kart som de med alle tenkelige midler prøvde å få terrenget til å stemme med. I følge Arendt så de totalitære elitene det som sitt prosjekt å *forandre menneskets natur* og dermed gjøre verden konsistent.¹⁹ Konsentrasjonsleirene i både Nazi-Tyskland og Sovjetunionen ble av utenforstående sett på som meningsløse, mens Arendt så dem som det ypperste uttrykket for en totalitær stat.

Friedrich og Brzezinski

Hannah Arendt var filosof,²⁰ og hennes analyser av totalitære stater og totalitær ideologi har en annen form enn mye totalitarismeteorier som er skrevet av statsvitere, som for eksempel Carl Joachim Friedrich og Zbigniew Brzezinski. Disse fagtradisjonenes ulike innfallsvinkler til studiet av totalitarisme har enkelte implikasjoner som vi vil gå inn på senere i oppgaven. Friedrich og Brzezinski var viktige for totalitarismeforskningen på grunn av deres klassiske definisjon av begrepet fra 1956. Friedrich var opprinnelig tysk og Brzezinski opprinnelig polsk, men de to arbeidet begge en tid ved Harvard-universitetet i USA, og hadde flere viktige posisjoner i det amerikanske forsvaret og utenrikstjenesten under den andre verdenskrig og den kalde krigen.²¹ Friedrich og

---

¹⁶ Hagtvet, 2001: 34

¹⁷ Arendt 1964: 108

¹⁸ Arendt 1964: 109

¹⁹ Gleason 1995: 111

²⁰ Selv foretrakk hun å kalle seg *political theorist* da hun mente filosofer var opptatt av "man in the singular, while men, not Man live on the earth and inhabit the world." (Fra *The Human Condition*)

²¹ Friedrich var blant annet grunnlegger av og direktør for det amerikanske forsvarets School of Overseas Administration mellom 1943 og 1946. Fra 1946 til 1948 var han rådgiver for USAs militærguvernør i den

Brzezinskis definisjon fra 1956 har blitt stående som et viktig referansepunkt for senere totalitarismeteorologi, og ifølge W.D. Jones er den "so close in spirit and content to Franz Borkenau's interwar notions of fascist totalitarianism".²² Denne oppgaven vil spore noen av disse sammenhengene mellom Borkenau, som en representant for tidlig venstreorientert totalitarismeteorologi, og Friedrich og Brzezinski som representanter for den kalde krigens totalitarismebegrep. Definisjonen er som følger:

- 1) En offisiell ideologi som i korthet går ut på å skape et perfekt samfunn, og som alle forutsettes å slutte opp om, i det minste passivt.
- 2) Ett enkelt masseparti, som regel ledet av én mann [én person], hierarkisk oppbygget og dominerende overfor eller sammenflittet med det statlige byråkratiet.
- 3) Systematisk terror – et system for fysisk eller psykisk terror utført gjennom/ved hjelp av partiet – og kontroll gjennom et hemmelig politi.
- 4) Teknologisk betinget full (eller tilnærmet full) kontroll over og monopol på massekommunikasjon i alle former – kontrollert av partiet /myndighetene.
- 5) Tilsvarende teknologisk betinget full/tilnærmet full kontroll over våpen, væpnede styrker og bruk av fysisk vold.
- 6) Sentral styring av/kontroll over hele økonomien.²³

Den franske tenkeren Raymond Aron har også en viktig definisjon av totalitarisme, og vi kunne også ha gått inn på andre viktige teoretikere som Karl Popper, Emilio Gentile, Juan Linz og Roger Griffin. Allikevel nøyer vi oss for øyeblikket med Friedrich og Brzezinskis definisjon på en totalitær stat, og noen ord om Hannah Arendts arbeider. Sammen med Øystein Sørensens definisjon på totalitær ideologi som straks følger, vil disse tre teoriene danne bakteppet som vi i stor grad vil sammenligne Borkenaus totalitarismebegrep med.

Regime eller ideologi?

Totalitarismeteorologer i den internasjonale akademiske debatten har ofte vært statsvitenskapelig orienterte. Dette har gjort totalitarismebegrepet til et studie av regimer og systemer framfor av ideologiske impulser. Hannah Arendt var opptatt av ideologi, mens alt som har med ideologi å gjøre i Friedrich og Brzezinskis definisjon ligger i punkt 1. ("En offisiell ideologi som i korthet går ut på å skape et perfekt samfunn,

---

amerikanske okkupasjonszonen i Tyskland. Brzezinski er mest kjent for å ha vært sikkerhetsrådgiver for president Jimmy Carter mellom 1977 og 1981.

²² Jones 1999: 212

²³ Oversettelsen er hentet fra Sørensen 2010: 39. For originalversjon se Friedrich og Brzezinski 1956: 9-10

og som alle forutsettes å slutte opp om, i det minste passivt".) Her åpnes det på mange måter for en rent instrumentell forståelse av ideologien som legitimerende faktor for det totalitære regimet. De fleste ser allikevel på strukturene i de totalitære staten som noe som vokser ut av en *totalitær ideologi*, selv om dette ikke har vært gjenstand for like mye undersøkelse som den totalitære staten, dette vil diskuteres ytterligere senere i oppgaven.

I Norge har situasjonen de siste årene blitt en noe annen. Begrepet ble igjen aktuelt etter den såkalte AKP(m-l)-debatten startet av professor i statsvitenskap Bernt Hagtvet i 2003.²⁴ Hagtvet kritiserte tidligere medlemmer av det norske maoistpartiet AKP(m-l) for ikke å ha "tatt et oppgjør med" de totalitære regimene partiet deres støttet på 70-tallet. Dette førte til en lang debatt, og i kjølvannet av denne kom flere bokutgivelser og filmer om ml-bevegelsen.²⁵ Totalitarismebegrepet var bakteppet for denne debatten. Historieprofessor Øystein Sørensen tok det et skritt videre i sin bok *Drømmen om det fullkomne samfunn* (2010). Her tar han for seg de ideologiske begrunnelsene for totalitære regimer, og ikke i like stor grad strukturer og handlinger i praksis.²⁶ Finnes det en felles totalitær mentalitet? spurte Sørensen, og forsøkte så å beskrive denne. Fokusendringen fra strukturer og historisk bakgrunn til ideologi og mentalitet gjorde det også mulig å trekke inn islamisme som en fjerde totalitær ideologi sammen med fascisme, nazisme og kommunisme. Bruken av og debatten om begrepet i Norge og resten av verden i tiden etter 1957 (Borkenaus dødsår) omtales ikke direkte i denne oppgaven. Allikevel er dette et viktig bakteppe for både arbeidet med oppgaven og den påfølgende lesingen av den. Sørensens definisjon på totalitær *ideologi* gjengis her:

- 1) Totalitære bevegelser – som bærere av totalitære ideologier – mener å ha funnet en oppskrift på det fullkomne samfunn.
- 2) De forkaster det eksisterende samfunn aggressivt og totalt. Dette gjelder i prinsippet alle typer eksisterende samfunn, men av historiske og andre grunner er de dominerende liberal-demokratiske samfunn i Vesten spesielt utsatt.
- 3) De er revolusjonære – de vil ha et rent, revolusjonært brudd med det bestående.

---

²⁴ Debatten begynte med Hagtvets kronikk "Det unnvikende oppgjøret", Dagbladet 17.07.03, hvor han ba tidligere AKP-leder Pål Steigan ta ansvar for sine tidligere holdninger til det tidligere nevnte Røde Khmer-regimet i Kambodsja.

²⁵ Se blant annet Sjøli, Hans Petter, *Mao min Mao, Historien om AKPs vekst og fall*, Cappelen 2005; Rognlien, Jon og Brandal, Nik *Den store ml-boka*, Kagge Forlag, 2009 og Hans Petter Molands filmatisering av Dag Solstads roman *Gymnaslærer Pedersens beretning om den store politiske vekkelsen som har hjemsøkt vårt land*, med tittelen *Gymnaslærer Pedersen* fra 2005.

²⁶ Sørensen, Øystein, *Drømmen om det fulkomne samfunn – Fire totalitære ideologier - én totalitær mentalitet?*, Aschehoug Oslo, 2010: 41

- 4) De er grunnleggende overbevist om at de har rett, at de har funnet den eneste sannheten. Totalitære bevegelser og ideologier er prinsipielt og konsekvent antipluralistiske.
- 5) De oppfatter ikke politikk og politiske ideer som noe som angår en avgrenset del av menneskelivet og samfunnet. De tar konsekvensen av at alt henger sammen med alt. Deres ideer har ambisjoner om å være mer eller mindre altomfattende. De har løsninger på alle typer problemer, og de vil styre og kontrollere alle fasetter av menneskenes liv.
- 6) Innsikten i ideologien er, i det minste i en tidlig fase, forbeholdt en utvalgt elite. Ifølge denne eliten lever de fleste mennesker i en falsk forestillingsverden. De skjønner ikke hvordan verden egentlig er skrudd sammen.
- 7) De mener å ha rett til å ta i bruk alle virkemidler for å nå sine mål. Om nødvendig og hensiktsmessig vold og terror. Målet er så stort, så overordnet alt annet, at det ikke kan være noen moralske eller ideologiske sperrer for hva slags virkemidler som er legitime for å nå det.
- 8) Alt og alle som står i veien for å gjennomføre målet, er å betrakte som fiender. Det dreier seg om tilhengere av og de som nyter godt av det bestående samfunn. Men det dreier seg også om tilhengere av andre – rivaliserende – totalitære ideer.²⁷

Totalitært eller ikke?

Mye totalitarismeteorologi har gått med på å avgrense totalitære diktaturer fra andre diktaturer. Hannah Arendt opererte med en så streng definisjon at kun Nazi-Tyskland, og perioder av Stalins diktatur i Sovjetunionen faller inn under den, selv om man kanskje kunne ha spekulert i om ikke Røde Khmers regime i Kambodsja mellom 1975 og 1979 og Maos kinesiske kulturrevolusjon hadde blitt inkludert dersom Arendt hadde kjent bedre til dette.²⁸ Andre totalitarismeforskere har vært mer "liberale", og deres definisjoner innbefatter også Mussolinis Italia, og et antall kommunistiske eksperimenter i Asia – dette gjelder for eksempel Friedrich og Brzezinski. Etter 2001 har altså flere totalitarismeteorikere, blant annet Øystein Sørensen, også argumentert for at enkelte islamistiske stater og ideologer faller inn under begrepet. Under den kalde krigen ble begrepet kritisert fordi det innebefattet kommunistiske diktaturer som var USAs fiender, mens høyreorienterte diktatorer i for eksempel Latin-Amerika og Indonesia, som USA var allierte med og i de fleste tilfeller også selv hadde innsatt, gikk klar av totalitarisme-merkelappen.

Alle som anerkjenner *totalitarisme* som et meningsfylt analysebegrep er uansett enige om at et totalitært diktatur kjennetegnes av mer enn fravær av demokrati. Flere har blant annet vist til autoritære regimer på den iberiske halvøy og i Latin-Amerika som eksempler på diktaturer som ikke faller inn under definisjonen *totalitære*. I denne sammenhengen vises det ofte til at disse regimene nok var diktaturer, og at mange av

---

²⁷ Sørensen 2010: 41-42

²⁸ I 1949 skrev Arendt at "the prospects for totalitarianism in China are frighteningly good". Allikevel utviklet hun aldri noen grundig analyse av totalitære trekk ved Maos styre i Kina. Se Baehr, Peter, *European Journal of Political Theory*, vol 9. Nr. 3 "China the Anomaly – Hannah Arendt, Totalitarianism and the Maoist Regime", ss. 267–286, Sage Publications 2010: 267

dem også bedrev systematisk terror mot sine antatte motstandere, men at de på mange måter også nøyde seg med dét. Målet var kun å beholde makten, og ikke total, ideologisk kontroll over et samfunn, eventuelt hele verden eller å forandre menneskets natur, slik Arendt beskrev det.²⁹ Utfra den kalde krigens binære motsetning mellom *totalitarisme* og *demokrati* argumenterte den spanske statsviteren Juan Linz i 1970 for at autoritære regimer, til tross for sin ideologiske ufullstendigheter, var en spesifikk kategori som måtte behandles analytisk deretter, ikke bare som ufullendte varianter av totalitisme eller demokrati.³⁰

Kritikk av begrepet

Totalitarismebegrepet har vært og er kontroversielt innen den internasjonale forskningen. "Is there now or has there ever been such a thing as totalitarianism?" spurte den amerikanske historikeren Walter Laqueur i en artikkel i 1985. "Ja" var hans svar, men mange var uenige og en lang debatt fulgte.³¹ Kritikere har blant annet hevdet at totalitarismemodellen er en såkalt *statisk modell*. Dermed gir den ikke rom for å studere forskjeller mellom ulike totalitære regimer, men oppmuntrer kun til å finne så mange likheter som mulig mellom dypt ulike systemer.³² W.D. Jones skriver at når Friedrich og Brzezinskis modell legger vekt på at de totalitære regimenenes terror rammer tilfeldig utvalgte grupper, er det en fare for at "the violent anti-Semitism and anti-leftism that ought to be essential topics for understanding the ideological and practical components of National Socialism move to the periphery of the analysis in order to make nazism more comparable to Soviet Communism."³³

En annen innvending kommer fra den amerikanske historikeren Roger Boesche. Han hevder at totalitarisme ikke er så radikalt annerledes fra andre tyrannier som mange vil ha det til.³⁴ I sin bok *Theories of Tyranny – From Plato to Arendt*, trekker han lange linjer fra Platon og Aristoteles via tenkere som Tacitus og Macchiavelli fram til Tocqueville og Montesquieu samt både Marx og Freud. Til sist kommer han fram til de

---

²⁹ Sørensen 2010: 40

³⁰ Linz 1970: 254

³¹ Jones, William David, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 53, No. 3 (Jul. - Sep., 1992) "Toward a Theory of Totalitarianism: Franz Borkenau's Pareto", ss. 455 - 466. Philadelphia 1992: 455

³² Grieder, Peter, *Totalitarian movements and Political Religions 8*, Routledge 2007, "In Defence of Totalitarianism Theory as a Tool of Historical Scholarship": 572

³³ Jones 1999: 212

³⁴ Boesche, Roger, *Theories of Tyranny, From Plato to Arendt*, Pennsylvania State University Press, 1996: 22

tidlige totalitarismeteorikerne Arendt, Neumann og Fromm, og Boesch's hovedpoeng er at *totalitarisme* er en variant av det han omtaler som *tyranni*, et tilbakevendende politisk problem. Boesche fratar totalitarismebegrepet noe av sin sprengkraft ved å vise til en lang rekke tenkere som har analysert lignende fenomener tidligere. Hans tekster om Freud og Weber gir også ny innsikt i forutsetningene for totalitarismens framvekst, og han setter alle de tidligere nevnte tenkerne i sammenheng med hverandre.³⁵

En tredje viktig innvending har vært at begrepet, som tidligere nevnt, er politisk ladet, og dermed ikke egnet for upartisk forskning. Det "hadde en særlig aktuell og kontroversiell stilling som grunnlag for en antikommunistisk politikk under den 'kalde krig' i 1950-årene, særlig i USA"³⁶ skriver Ottar Dahl i sin introduksjonsartikkel til begrepet. Amerikaneren Abbot Gleason mener at totalitarisme-begrepet var "the great mobilizing and unifying concept of the Cold War",³⁷ og den slovenske filosofen og psykoanalytikeren Slavoj Žižek, som i motsetning til Gleason avviser begrepet fullstendig, mener at totalitarismebegrepet er en bærende myte for dagens liberale demokratier ("the ideological anti-oxidant whose function ... [is to] tame free radicals").³⁸ Det er liten tvil om at totalitarismebegrepet fungerte som et utenrikspolitisk propagandabegrep for vestblokken under den kalde krigen. Abbot Gleason mener at det også fungerte innenrikspolitisk, og Žižek mener at det samme gjelder den dag i dag., men var en aktiv anti-kommunist Denne spenningen mellom det viktige studiet av det 20. århundres brutale diktaturer, og totalitarismebegrepet som propagandaverktøy, og konservativt forsvarsbegrep mot politisk nytenkning er på mange måter denne oppgavens hovedanliggende. Gjennom å studere Franz Borkehaus totalitarismebegrep vil vi kunne kaste lys over de konkrete mekanismene som førte til at begrepet gikk fra i stor grad å være et analyseverktøy for venstreorienterte intellektuelle, til å bli det bærende elementet i Vestens kaldkrigspropaganda, og også et viktig element av dagens forsvar for det politiske og økonomiske status quo.

Viktige inspirasjonskilder

Synet på totalitarismebegrepet som noe som vokste fram på tysk venstreside i mellomkrigsårene er i stor grad hentet fra den amerikanske historikeren W.D. Jones,

---

³⁵ Boesche 1996: 460

³⁶ Dahl 1997: 78

³⁷ Gleason 1995: 3

³⁸ Žižek, Slavoj, *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)Use of a Notion*, Verson London/New York, 2001: 3

som blant annet har skrevet boka *The Lost Debate - German Socialist Intellectuals and Totalitarianism* fra 1999. Jones hevder at totalitarismebegrepet vokste ut av venstresidens fascismeteorier, og at denne gruppens bidrag til utviklingen av begrepet har vært underkommunisert. Han vil korrigere oppfatningen av at venstresidas intellektuelle "could not bring themselves to compare Stalinism and fascism and avoided speaking of a totalitarian state in the USSR".³⁹ Jones mener at det han omtaler som "leftwing anti-totalitarianism" kaster nytt lys over totalitarismebegrepet, og bidrar til en bredere forståelse av det.⁴⁰ Hannah Arendt-instituttet i Dresden har også nylig utgitt antologien "*Totalitarismuskritik von Links*", så dette er altså et felt det nå fattes stadig større interesse for.

Synet på totalitarismebegrepet som et nøkkelement i USAs propagandakrigføring under den kalde krigen er noe mer utbredt, men undertegnede vil spesielt trekke fram allerede nevnte Abbott Gleasons *Totalitarianism, The Inner History of the Cold War* fra 1995, som en viktig inspirasjonskilde for denne oppgaven.

I tillegg skrev amerikaneren John E. Tashjean en doktorgradsavhandling om Borkenaus politiske tenkning ved Georgetown University i 1962. Denne inneholder flere interessante perspektiver på Borkenau som har vært nyttige i arbeidet med oppgaven. Fjorårets nytgivelse *German Scholars in Exile*, redigert av Axel Fair-Schultz og Mario Kessler inneholder en artikkel av sistnevnte om Borkenau, som også har gitt verdifulle innspill til oppgaven. I siste kapittel vil denne oppgavens funn stilles opp mot tidligere forskning på Borkenaus totalitarismebegrep.

Narrativ struktur

Årene mellom 1928 og 1950 var svært avgjørende for den sosialistiske bevegelsen og for Europas historie i sin helhet. Med bakgrunn i Hayden Whites teorier om historikeren som presenterer utvalgte historiske fakta innenfor en bestemt plotstruktur,⁴¹ kan man si at oppgavens forenklete plot tar form som en tragedie. Til tross for at oppgaven omhandler Franz Borkenaus påvirkning på totalitarismebegrepet, kan man se større på det og se at teksten i hvert fall antyder en tragedie om hvordan totalitarismebegrepet

---

³⁹ Jones, William David, *The Lost Debate - German Socialist Intellectuals and Totalitarianism*, University of Illinois Press, Chicago, 1999: 3 (sitat fra franskmannen Claude Lefort fra gruppen *Socialisme ou Barbarie?* Som så seg selv som en av de få, små venstreorienterte gruppene som turte å kritisere Sovjetunionen.

⁴⁰ Jones, 1992: 456

⁴¹ White, Hayden, *The History and Narrative Reader* (Red) Robert G, "The Historical Text as Literary Artifact" Routledge, 2001 : 222

gikk fra å være et analyseverktøy for ikke-totalitære sosialister som ville bekjempe både Stalin og kapitalismen, til å bli vestblokkens fremste propagandaverktøy mot både Sovjetunionen og sosialismen i seg selv. Totalitarismebegrepet var viktig både utenrikspolitisk i den kalde krigen, men også innenrikspolitisk i USA hvor ethvert forsøk på sosialisering eller demokratisk kontroll over økonomien ble forsøkt avvist med henvisning til totalitarisme.⁴² I bakgrunnen av denne tragedien ligger også tragedien om hvordan den sosialistiske bevegelsen i første halvdel av det tjuende århundret ble kuppet av de russiske bolsjevikene, som skapte en totalitær stat i sosialismens navn. Det kan for øvrig tenkes at andre ville kunne skrive en satire over det samme emnet, man kan til og med hevde at det kommunistiske prosjekts historie stadig oftere framstilles i satireform, om enn med tragiske undertoner.

I forlengelsen av diskusjonen rundt narrativ struktur i historiske fremstillinger følger også diskusjonen rundt objektivitet. Opplysninger om undertegnede eget politiske ståsted vil for mange kanskje framstå som irrelevant, men siden dette også var et tilbakevendende tema for Borkenaus egen produksjon inkluderes det her som en del av diskusjonen om historiefagets sannhetsbegrep og objektivitetskrav. Denne oppgaven handler om politiske spørsmål som ikke ligger svært langt tilbake i tid, og som definitivt har betydning for dagens politiske virkelighet. Den handler om de to verdenskrigene, den spanske borgerkrigen, og den kalde krigen. Den handler om kommunisme og kapitalisme, om høyre- og venstresida, om USA, Russland og ikke minst Tyskland. Svært mange mennesker er interesserte i og har en mening om disse emnene, spesielt de av oss som velger å skrive masteroppgave om det. Forfatteren av denne oppgaven er selv hjemmehørende på politikkens venstre side, og ser ingen grunn til å legge skjul på dette, selv om det da vil være lettere for eventuelle kritikere å hevde at oppgaven ikke behandler sitt studieobjekt på en nøytral og objektiv måte. I motsetning til hva Borkenau mente i siste fase av sitt liv, tror jeg at det er mulig å bevege seg mot et kommunistisk samfunn uten de totalitære strukturene som blant annet Borkenau beskrev. Dersom dette på noe tidspunkt skulle motbevise vil dette synet selvsagt måtte revurderes.

Paul Ricoeur er ifølge mange den som med mest hell har kunnet imøtegå den språklige vendingens utfordring hva gjelder historiefagets objektivitetskrav og sannhetsbegrep. Han skriver at en historisk fremstilling, til tross for den språklige

---

⁴² Gleason 1995: 3-9 I Europa gjennomførte sosialdemokratiske partier viktige reformer i etterkrigsårene – Gleasons og Žižeks analyse kan kanskje sies å passe bedre på Europa etter Berlinmurens fall.

vendingen i historiefaget, fortsatt må forholde seg til langt flere elementer enn kun det narrative. Han mener at forskerinstitutionen fungerer som en domstol som vil kunne bidra til at skillet mellom fakta og fiksjon opprettholdes, og at feilaktige framstillinger korrigeres.⁴³ Min interesse for både totalitarisme og sosialisme har gitt meg et ønske om å studere nettopp dette, og jeg vil hevde at dette er et fortrinn snarere enn en ulempe. Jeg setter lit til min egen intellektuelle redelighet for å gi en mest mulig nøytral, objektiv og faktabasert framstilling, og til forskerinstitutionens mekanismer for avsløring av eventuell ubevisst *personal bias*,⁴⁴ som jeg ikke selv er i stand til å fri meg fra.

Spørsmålet om historikerens objektivitet opptok naturlig nok også Borkenau, som blant annet skrev et historieverk over en organisasjon han selv hadde vært med i, men senere tok avstand fra. I likhet med undertegnede holdt han fast ved sin evne til å objektivt behandle sitt studieobjekt til tross for sitt eget politiske ståsted. Dette vil problematiseres ytterligere i oppgavens senere kapitler. Til sist vil vi la George Orwell oppsummere dilemmaet. Utdraget er hentet fra hans anmeldelse av Franz Borkenaus *The Communist International* (1938):

If a writer on a political subject manages to preserve a detached attitude, it is nearly always because he does not know what he is talking about. To understand a political movement one has got to be involved in it, and as soon as one is involved one becomes a propagandist.⁴⁵

Forhåpentligvis er det, i motsetning til hva Orwell antyder, både mulig å forstå en politisk bevegelse uten å være med i den, og å delta i en politisk bevegelse uten å bli redusert til propagandist. Problemstillingen er allikevel svært relevant både for Borkenaus del, og for undertegnede.

Begrepsavklaring

Begrepene *kommunisme* og *sosialisme* vil nødvendigvis bli brukt noe om hverandre i løpet av denne oppgaven, og har allerede blitt sammenblandet flere ganger i løpet av første kapittel. Det har blitt hevdet at *kommunisme* er en idé om et samfunn hvor man kort fortalt "gir etter evne og får etter behov", mens *sosialisme* er systemet som man

---

⁴³ Fulsås, Narve, *Studier i historisk metode*, "Forteljing og historie", Århus, 1989: 54

⁴⁴ McCullagh, C. Behan, *History and Theory* 39, "Bias in Historical Description, Interpretation, and Explanation", Wesleyan University Press, 2000: 53

⁴⁵ Orwell, George, *The Collected Essays, Journalism & Letters - Volume I 1920 - 1940 - An Age Like This*, Edited by Sonia Orwell and Ian Angus, Secker & Warburg, London, 1968: 348

håper kan oppnå dette kommunistiske samfunnet. Sosialisme blir dermed et middel for å oppnå kommunisme, den praktiske materialiseringen av ønsket om kommunisme. Dette kan være en meningsfylt måte å se ting på, men all den tid de ulike navnene har blitt brukt om ulike partier med til tider ganske motstridende oppfatninger er det vanskelig å holde fast ved dette skillet. På Borkenaus tid ble *kommunisme* etter hvert synonymt med *bolsjevisme*, altså Sovjetunionens praktiske politikk, hvis ideologiske grunnlag lå i Lenins tolkning av Marx. Bolsjevikene skapte enorm splid i den internasjonale sosialistiske bevegelsen over flere spørsmål, men et av de viktigste var synet på *revolusjon* som verktøy for å skape et sosialistisk/kommunistisk samfunn. Før 1918 stod de *revolusjonære* bolsjevikene sammen med enkelte andre grupperinger mot *reformistene*. Mange av disse var kjent som *sosialdemokrater*, men flere av dem kalte seg også *sosialister*. For å gjøre forvirringen total kalte også bolsjevikene seg en tid for *sosialdemokrater*. I løpet av mellomkrigstiden forsvant så begrepet *sosialdemokrat* til en viss grad ut av den radikale venstresidens vokabular, og *sosialist* overtok noe av rollen *sosialdemokrat* tidligere hadde hatt, som en mer pragmatisk og reformorientert bevegelse henimot kommunisme. *Kommunist* ble som nevnt et ganske eksklusivt begrep til bruk for Sovjetunionens statsideologi og nasjonale partier kontrollert av Komintern, men etter Trotskij og Zinovievs eksklusjon fra den sovjetiske sentralkomiteen i 1927 fikk vi en ny gruppe, *trotskistene*, som ledet an i kritikken mot stalinismen, men som også kalte seg kommunister. Etter den andre verdenskrig kom flere nye begreper til, men oppgaven vil forsøke å forholde seg til begrepene mer eller mindre slik det ble gjort i tiden som omtales. Derfor vil "kommunist" i denne oppgavens sammenheng svært ofte bety en som støtter Sovjetunionen og Stalin.

Kilder

Med unntak av tre brev fra Borkenau til George Orwell som har blitt bevart av University College Londons (UCL) "George Orwell Archive", benytter denne oppgaven kun trykte kilder. Hovedkildene er Borkenaus egne bøker og artikler. Sekundærlitteratur har blitt benyttet i stor utstrekning, i hovedsak totalitarismeteorien fra hele begrepets levetid og historiske framstillinger av alt fra Weimar-republikkens fall til Congress for Cultural Freedoms befatning med CIA under den kalde krigen. De siste årenes digitalisering av tidskriftsartikler har også gjort at oppgaven har kunnet benytte et stort antall bokanmeldelser og tidsskriftartikler fra Borkenaus samtid som tidligere ville krevd

besøk i flerfoldige arkiver verden over for å få tilgang på. Det faktum at George Orwell etter hvert ble en svært berømt og anerkjent forfatter har gjort at det både finnes et rikholdig arkiv med all hans korrespondanse, og at hans dagbøker er utgitt som bøker. Ettersom Orwell og Borkenau hadde en god del kontakt har disse kildene vært nyttige for å få et innblikk i Borkenaus upubliserte virksomhet. Det kan tenkes at dette også har gjort at Borkenaus kontakt med Orwell har fått uforholdsmessig stor plass i denne oppgaven. Dette skyldes altså kildenes lette tilgjengelighet, men kan også forsvares faglig, ettersom Orwell selv var svært viktig for totalitarismebegrepet. Borkenaus forlag, Faber and Faber Ltd. i London har et arkiv over sin korrespondanse med Borkenau, men dette er for tiden stengt på grunn av et større katalogiserings- og konserveringsprosjekt.

Kapittel 2

1921-1933

Kommunist i Weimar-republikken

"It has been said that those who did not experience French society before the Great Revolution never knew how beautiful life could be, while those who were born after the First World War never knew how secure life could be."

Henry Pachter i *Weimar Etudes*

Innledning

Adolf Hitler ble utnevnt til rikskansler av Tyskland den 30. januar 1933. Til tross for at utnevnelsen i seg selv fulgte alle demokratiske spilleregler nedfelt i grunnloven fra 1919, markerte den slutten på Weimar-republikken, Tysklands første forsøk på demokratisk styresett. Den sterkt reduserte riksdagen ga etter hvert Hitler diktatoriske fullmakter, og innen kort tid hadde kommunister, sosialdemokrater og andre politiske motstandere enten blitt drept, fengslet eller rømt landet. Franz Borkenau hørte med til den siste gruppen. "Weimar-intellektuell" er en merkelapp som settes på mange tyske intellektuelle, mange av dem jødiske og/eller venstreorienterte, som virket i årene mellom 1919 og 1933, og som flyktet fra Tyskland og senere fortsatte sitt virke i USA eller andre land. Dette begrepet brukes til tider også om Borkenau, til tross for at han ennå ikke hadde publisert noen bøker eller opparbeidet seg noen større posisjon som intellektuell da han rømte fra Tyskland.⁴⁶ Det vi vet om hans politiske utsyn fra denne tiden har vi derfor fra noen få egne uttalelser og artikler, samt beretninger fra

---

⁴⁶ Pachter, Henry, *Weimar Etudes*, Columbia University Press, New York, 1982: 357

nærtstående venner og medarbeidere. Mesteparten av bildet vi i dette kapittelet vil forsøke å danne oss av Borkenaus politiske utsyn under Weimar-tiden får vi ved å se på hvilke partier, organisasjoner og nettverk han var medlem av.

I 1928 brøt Borkenau ut av KPD, og startet sin livslange tilværelse som politisk hjemløs. Borkenau forlot KPD blant annet på grunn av uenighet med Stalins nye harde linje mot sosialdemokratene, og det er nærliggende å tro at bruddet med Moskva-kommunismen også var motivert av en tidlig oppfatning av bolsjevismen som "totalitær", på linje med fascisme og nazisme. Begrepet ble først benyttet i Tyskland omtrent på den tiden, men verken Borkenau eller andre hadde begynt å formulere eksplisitte teorier om totalitarisme før etter Hitlers maktovertakelse. Til tross for dette er denne perioden viktig for å se bakgrunnen for Borkenaus senere tenkning. Dette kapittelet gir en kort oversikt over Borkenaus ulike organisasjonstilknytninger, og de intellektuelle impulsene han ble utsatt for i årene før han forlot Tyskland. Kapittelet er, i likhet med resten av oppgaven, organisert kronologisk og ikke tematisk. Dermed er analysematerialet spredt noe utover alle avsnitter, og ikke samlet i en egen bolk, selv om en viktig del av analysematerialet opptrer i siste avsnitt.

Unge år i Wien

Borkenau ble født Franz Carolus Richard Albert Pollack i Wien i 1900, av en relativt rik familie av høytstående statsansatte under det østerrikske monarkiet.⁴⁷ Hans far, Dr. Rudolf Pollack, var av jødisk avstamning, men sendte sin sønn på katolsk eliteskole drevet av jesuitterordenen.⁴⁸ Borkenau ble innkalt til militærtjeneste mot slutten av første verdenskrig, men ble aldri sendt til fronten.⁴⁹ Den unge Borkenau skal ha næret opprørstrang til både foreldre, skole, kirke og monarki, og på et tidspunkt ble han rekruttert som en av de yngste medlemmene av ungdomsbevegelsen *Archiv für Jugendkultur*, ledet av psykoanalytikeren Siegfried Bernfeld.⁵⁰ Av Borkenaus venn Richard Löwenthal ble Jugendkultur-gruppen senere omtalt som datidens Wiens mest

---

⁴⁷ Tashjean, John E. *The China Quarterly* no. 94 (Juni 1983), ss. 342 - 362. "The Sino-Soviet Split: Borkenau's Predictive Analysis of 1952" Cambridge University Press, Cambridge, 1983: 343

⁴⁸ Borkenau, Franz, *End and Beginning*, Columbia University Press, New York, 1981: 2 (de fleste tidlige biografiske opplysninger i dette avsnittet er hentet fra redaktør Richard Löwenthals innledning)

⁴⁹ Kessler, Mario, *German Scholars In Exile*, "Between Communism and Anti Communism - Franz Borkenau" ss. 93 - 120, Lexington Books, London 2011: 93

Vollnhals, Clemens, *Totalitarismuskritik von links* (red. Mike Schmeitzner) ss. 178 - 192. "Eine Renegat schreibt Theoriegeschichte: Franz Borkenau (1900 - 1957), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2007: 177

⁵⁰ Tashjean, John E. *Franz Borkenau: A Study of His Social And Political Ideas*, Phd. Dissertation of the Graduate School of Georgetown University, Washington D.C., 1962: 5

radikale ungdomsbevegelse. Det er uklart om han siktet til de psykoanalytiske aspektene, eller eventuelle mer konkrete politiske aspekter ved gruppens arbeid, som i hovedsak dreide seg om å opprette et arkiv for objekter og dokumenter knyttet til "ungdomskultur".⁵¹ Gruppen hadde medlemmer som senere ble ledende kommunistiske intellektuelle, deriblant Ruth Fischer og Gerhard Eisler.⁵² Senere skrev Borkenau i *Austria and After* fra 1938 at det var feil å se på jøder, og spesielt på østerrikske jøder, som spesielt radikale. Tvert i mot mente han at de typisk var både konservative og reaksjonære, og at grunnen til at så mange unge østerrikske jøder ble sosialister i mellomkrigstiden var at majoriteten av østerrikske ungdommer var det.⁵³ Dette forsøket på å markere avstand til sine unge års radikalisme, og å forklare den med at "alle var sosialister på denne tiden" kan man kjenne igjen fra flere andre Weimar-intellektuelles memoarer. Mange av dem var aktive på venstresiden under Weimar-republikken, men endret politisk syn før, under og etter den andre verdenskrig.⁵⁴ Det forteller oss noe om det politiske klimaet i de tysktalende landene i mellomkrigstiden, og også om hvor mye det forandret seg da Weimar-republikken brøt sammen og de tyske sosialistene havnet i eksil. Dette vil vi komme tilbake til i senere kapitler.

Historiestudent

I 1918 dro Borkenau til Leipzig for å studere historie og filosofi. Historiestudiene ved Universitetet i Leipzig skal på denne tiden ha vært i stor endring, spesielt på grunn av et nytt, tverrfaglig institutt for kultur- og universalhistorie under Karl Lamprechts ledelse.⁵⁵ Denne noe utradisjonelle, tverrfaglige innfallsvinkelen til historiestudier hadde stor påvirkning på Borkenaus senere arbeider om universalhistorie og hele hans karriere som det han selv likte å kalle *politisk sosiolog*. I 1924 fullførte han sin dr. philos grad og disputerte med en avhandling om det første britiske verket om menneskehetens historie, *A Universal History of the World From the Earliest Account of Times to the Present*, som ble publisert over flere bind i London mellom 1736 og 1765.⁵⁶

---

⁵¹ *ibid*: 2

⁵² Tashjean 1962: 5

⁵³ Tashjean 1962: 6

⁵⁴ Se f.eks. Pachter 1982.

⁵⁵ Russo, Valeria E., *Science in Context* no1. 1987, ss. 181 - 191, "Henryk Grossman and Franz Borkenau - A Bio-Bibliography", Cambridge University Press, Cambridge, 1987: 186

⁵⁶ Tashjean 1962: 23

Avhandlingen ble veiledet av Alfred Doren, og analyserte metodologiske og historiografiske kriterier for selve ideen om universalhistorie.⁵⁷

Det var også på universitetet i Leipzig at Borkenau først ble kjent med Oswald Spenglers berømte verk *Der Untergang des Abendlandes* (Vesterlandenes undergang) fra 1918. I den presenterte Spengler sitt sykliske historiesyn med vekt på sivilisasjoners vekst og fall. Borkenau var på den tiden ortodoks marxist, og avviste straks Spenglers kulturpessimistiske analyse.⁵⁸ Senere i livet skulle han allikevel bli sterkt inspirert av den, og dette kommer aller tydeligst til uttrykk i den posthume utgivelsen *End and Beginning*. Denne essaysamlingen om menneskehetens historie og den vestlige sivilisasjons fall var noe Borkenau hadde arbeidet fragmentarisk med i mange år før sin død i 1957, og utkom altså noen år senere.

Ung kommunist

Borkenau gjennomgikk en radikaliseringsprosess i studietiden,⁵⁹ og i tillegg til universitetsstudier ble Borkenau i 1921 medlem av *Kommunistische Jugendverband* (Kommunistisk ungdomsforbund), og *Kommunistische Partei Deutschlands, KPD* (Det tyske kommunistiske parti).⁶⁰ KPD ble etablert etter den mislykkede tyske revolusjonen i 1918 og hadde vokst ut av Spartakusforbundet, ledet av Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht. Det var gjennom KPD at Borkenau først møtte sin mangeårige venn Richard Löwenthal, som senere beskrev Borkenaus politiske utsyn på den tiden som "oppriktig marxistisk", og mannen selv som en som "håpet på at revolusjonen ville overta Europa".⁶¹ Henry Pachter, som da het Heinz Pächter, var en annen av de såkalte Weimar-intellektuelle som også var ung kommunist på den tiden. I sin memoarbok *Weimar Etudes* beskriver han hvordan de tyske ung-kommunistene trodde på en revolusjon som skulle føre til et friere og mer demokratisk samfunn.⁶² Borkenaus senere opplevelser med den internasjonale kommunistiske bevegelsen gjorde at han først ble sterkt i tvil om hvorvidt kommunismen ville være i stand til å skape et slikt samfunn. Senere ville han altså gå i akkurat motsatt retning og hevde at kommunismen var et uttrykk for "den totalitære revolusjon", som truet hele den vestlige sivilisasjons eksistens.

---

⁵⁷ Russo, 1987: 186

⁵⁸ *ibid*: 343

⁵⁹ Kessler 2011: 93

⁶⁰ Tashjean 1962: 6

⁶¹ Jones 1992: 447

⁶² Pachter 1982: 31

Komintern og Roten Studentbunde

Tiden under Weimar-republikken var en av de aller mest turbulente i tysk historie. Demokratiet som ble opprettet etter nederlaget i første verdenskrig var skjørt. Den økonomiske situasjonen var prekær, og Tyskland hadde både en sterk, om enn fragmentert arbeiderbevegelse, og en framvoksende fascistisk/nasjonalsosialistisk bevegelse. Den tyske historikeren Hans Mommsen er en av mange som har forsøkt å vise hvordan begivenhetene etter den første verdenskrig ledet opp til den totalitære tyske staten opprettet i 1934, og både interne motsetninger og internasjonalt press spiller en rolle i Mommsens analyse.⁶³ Lidelsene under den første verdenskrig ses også gjerne som et brudd i den menneskelige erfaring, noe radikalt nytt, og flere totalitarismeteoritikere har pekt på dette som en viktig forutsetning for framveksten av det tjuende århundres totalitære bevegelser. Mange år senere skulle også Borkenau argumentere for dette.⁶⁴

I denne turbulente tiden arbeidet Borkenau selv for å styre begivenhetene i en retning han ønsket, og etter endte studier dro han til Berlin, sentrum for samtidens begivenheter, for å begynne i en stilling ved Den kommunistiske internasjonals seksjon der. Borkenau var ansvarlig for å studere de ulike sosialdemokratiske bevegelsene i Europa basert på deres egne publikasjoner. I løpet av arbeidet lærte han seg å lese hele ti språk.⁶⁵ Seksjonen Borkenau arbeidet under ble ledet av ungareren Eugene Varga, og Richard Löwenthal spekulerer i at Vargas seksjon, til tross for sin beliggenhet i den sovjetiske ambassade, kan ha vært en av de få uavhengige seksjonene av Komintern i 1928.⁶⁶ Sammen med Borkenau arbeidet både Friedrich Pollock, som senere skulle bli svært sentral ved Institutt for sosialforskning i Frankfurt, og ungareren Georg Lukács,⁶⁷ som allerede i 1923 ga ut *History and Class Consciousness*, som senere skulle bli et viktig verk for etterkrigstidens uortodokse "vest-marxisme".⁶⁸

Samtidig som han arbeidet for Komintern var Borkenau nå også nasjonal leder for *Roten Studentbunde*, de tyske kommuniststudentene, under pseudonymet Wegner.⁶⁹

---

⁶³ Mommsen, Hans, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill & London, 1996: 2-19

⁶⁴ Vollnhals 2007: 185

⁶⁵ Borkenau 1981: 3

⁶⁶ Borkneau 1981: 3

⁶⁷ Vollnhals 2007: 178

⁶⁸ En marxistisk retning som la mer vekt på Marx tidlige arbeider, og opphevet noe av det strenge skillet mellom samfunnets basis og overbygging.

²⁶ Vollnhals 2007: 178

Rekkevidden av Borkenaus arbeid i denne organisasjonen er fortsatt ukjent, men det er klart at innad i bevegelsen ble både Löwenthal, som på dette tidspunktet var å regne som Borkenaus elev, og Borkenau selv ansett som en viss type intellektuelle, jødiske kommunister på bevegelsens venstre fløy.⁷⁰

Brudd med Komintern og KPD

Senere i 1928 ble Stalins tvangskollektivisering av jordbruket akkompagnert av en hardere internasjonal linje. Sosialdemokratene skulle fra nå av omtales som sosialfascister og ble utpekt som kommunistenes hovedfiende. Dette skjedde samtidig som nazismen var på sterk frammarsj i Tyskland, og Borkenau var motstander av en slik aggressiv linje overfor sosialdemokratene.⁷¹ Da seksjon Varga av Komintern samme år ble flyttet til Moskva ante Borkenau at livet som uavhengig tenker i Komintern kunne være over. Han foretrakk å bli i Berlin og arbeidet noen måneder til for Kominterns Vest-Europa-byrå under Dimitri Manuilskijs ledelse.⁷² Han besøkte kommunistpartiene i Storbritannia, Belgia, Spania og Norge og rapporterte tilbake til Berlin og Moskva om arbeidet og framgangen i disse landene.⁷³ Han skrev senere at han på denne tiden allerede hadde vært i tvil "en viss tid om korrektheten i kommunistenes politikk" (min oversettelse), og at han etter å ha vært i nærmere kontakt med det internasjonale kommunistiske apparatet bestemte seg for å bryte helt med det.⁷⁴ Han sluttet i stillingen i Komintern, og meldte seg ut av KPD.⁷⁵ Andre kilder hevder at han ble kastet ut på grunn av såkalt høyreavvik.⁷⁶ Han skal ha meldt seg inn i SPD for en kort periode, men meldte seg ut også derfra allerede i 1931.⁷⁷

Borkenaus politiske syn var nå fritt fra både partiprogrammer og manifeste, og amerikaneren John E. Tashjean, som skrev doktoravhandling om Borkenau i 1963, mener at de to viktigste bærebjelkene i Borkenaus politiske tenkning nå var på plass: et universalhistorisk utsyn, og en avvikende tolkning av marxismen.⁷⁸ Oppgaven vil

---

⁷⁰ Abendroth, Wolfgang, *Ein Leben in der Arbeiterbewegung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977: 47-48

⁷¹ Borkenau 1981: 3

⁷² Vollnhals 2007: 178

⁷³ Russo 1987: 186

⁷⁴ Borkenau Franz, *World Communism - A History of The Communist International*, The University of Michigan Press, Michigan 1962: 10

⁷⁵ Tashjean 1983: 344

⁷⁶ Kessler 2011:94 , Russo 1987: 186, Borkenau 1981: 4

⁷⁷ Kessler 2011: 94

⁷⁸ Tashjean 1983: 344

undersøke i hvilken grad dette stemmer, og i hvor stor grad disse bærebjelkene påvirket Borkenaus totalitarismebegrep.

Ved Frankfurterskolen

Borkenau vendte så tilbake til teoriens verden, og ble en del av Max Horkheimers *Institut für Sozialforschung* i Frankfurt am Main (Frankfurterskolen). Det er noe uklart akkurat når Borkenaus ansettelsesforhold begynte, men allerede da instituttet ble ledet av dets grunnlegger Carl Grünberg (fram til 1929) skal Borkenau ha deltatt i diskusjoner på instituttet.⁷⁹ Borkenau skrev også flere anmeldelser av Marx og Engels' verker for Grünbergs *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* (*Arkiv for sosialismen og arbeiderbevegelsens historie*) i 1930,⁸⁰ og allerede i studieårene skal Grünberg ha fungert som en slags lærer for Borkenau.⁸¹

Ved instituttet arbeidet Borkenau hovedsaklig med temaer relatert til overganger mellom historiske faser (i den marxistiske betydningen av ordet), og psykoanalyse. I 1932 ble artikkelen "The Sociology of the Mechanistic World Picture" publisert i *Zeitschrift für Sozialforschung* (Tidskrift for sosialforskning).⁸² Denne artikkelen er som en forløper å regne til hans første bok, *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild: Studien zur Geschichte der Manufakturperiode*, (Overganger fra føydalt til borgerlig verdensbilde). Boka kom ikke ut før i 1934, og var et ambisiøst forsøk på å analysere oppkomsten av moderne, borgerlige tenkemåter i Vest-Europa etter middelalderen. Borkenau argumenterte mot Wilhem Diltheys tese om utviklingen av *Geisteswissenschaften*, humanistiske fag, som en forløper for kapitalistisk produksjon. Borkenau hevdet at ingen filosofi kunne ligge i forkant av produktivkreftene,⁸³ og søkte heller å vise hvordan samfunnsstrukturer påvirker kategoriene det er mulig for den enkelte samfunnsborger i det hele tatt å tenke innenfor.⁸⁴ Til tross for at folk som

---

⁷⁹ Russo 1987: 187

⁸⁰ Russo 1987: 187

⁸¹ Kessler 2011: 93

⁸² Russo 1987: 187

⁸³ Kessler 2011: 95

⁸⁴ Borkenau 1981: 4 Artikkelen og boka handler mer presist om hvordan 1600-tallets mekanistiske kosmologi var et resultat av at den industrielle produksjonsprosess ble projisert på hele kosmos. Middelalderens håndverkere produserte hele ting, mens en moderne arbeider kun var ansvarlig for enkelte deler av tingen. Dette er en del av Marx begrep "tingliggjøring" (reification) som blant annet viser hvordan menneskelig arbeid etter industrialiseringen kunne kvantifiseres, og kalkuleres på en helt annen måte enn tidligere, noe som revolusjonerte måten arbeidskraft kunne omsettes på som en vare på et marked. Borkenaus skrev så om hvilke tenkemåter, eventuelt mentaliteter, som vokste fram på bakgrunn av disse sosiale endringene. Se bla. Heathstorne jr. 1935: 477

Horkheimer og Marcuse, som etter krigen skulle bli toneangivende representanter for den typen "vestmarxisme" som Lukács grunnla allerede i 1923, holdt viktige posisjoner på instituttet, kan det virke som om det allikevel var for tidlig for dem å bryte med marxistisk ortodoksi. Borkenaus kategorier for tenkning var i alt for liten grad relaterte til samfunnets produksjonsform, og instituttets ledelse var ikke fornøyd med boka.⁸⁵ En kollega ved instituttet, Henryk Grossman, skrev en knusende anmeldelse av boka, hvor han hevdet at Borkenau hadde oversett viktigheten av klassekamp for historiens gang.⁸⁶ Borkenau var aldri en del av instituttets innerste krets, og hadde et kjølig forhold til både Horkheimer og sin tidligere kollega fra Komintern, Friedrich Pollock. Da instituttet omsider publiserte boka fra eksil i Paris i 1934 var den utstyrt med et forord hvor Horkheimer tok avstand fra innholdet.⁸⁷ Borkenau skrev selv at produsjonskrefter og produksjonsforhold la grunnlaget for all ideologi, men at det ikke lå i marxistisk teori at dette alltid kommer til uttrykk i en spesifikk analogi mellom ideologi og produksjonsforhold. Dette mente han var en klisjé som hindrer oss fra å se variasjoner og nyanser.⁸⁸ John Tashjean mener at det var Engels som hadde tolket Marx' historiske materialisme til å bety at absolutt alt kunne reduseres til et spørsmål om samfunnets produksjonsform, og at Lenin senere hadde gjort dette til et marxistisk dogme. Med andre ord mener Tashjean at det var Borkenaus "avvikende" tolkning av Marx' historiske materialisme som strengt tatt var den riktige, selv om han også skriver at Borkenau brøt med marxismen "by robbing the mode of production of an age of its power to determine the philosophy of that age".⁸⁹ Richard Löwenthal skrev senere at *Übergang* strengt tatt ikke var marxistisk uansett, og John Tashjean hevder at den brøt med marxismen. Löwenthal mente at forsøket på å knytte tenkemåter til produksjonsform egentlig bare var en fasade for å kunne skrive om 1600-tallets filosofi og tenkemåter.⁹⁰

Vi kan dermed slå fast at Borkenau i 1932 fortsatt oppholdt seg i marxistiske sirkler, og arbeidet innenfor det man kan kalle en marxistisk diskurs eller paradigme, men at hans arbeider allerede da ble ansett som avvikende av samtidens marxister.

---

⁸⁵ *ibid*

⁸⁶ Kessler 2011: 96

⁸⁷ Russo 1987: 188

⁸⁸ Tashjean 1962: 26

⁸⁹ Tashjean 1962: 54

⁹⁰ Borkenau 1981: 58

I 1933 skrev Borkenau også et essay under tittelen *Authority and Sexual Morality in the Free Bourgeois Youth Movement* under pseudonymet Fritz Jungmann. Dette essayet var en del av det berømte forskningsprosjektet *Studies on Authority and the Family* som instituttet publiserte fra Paris i 1936.⁹¹

Hitler ved makten

I 1933 måtte hele Frankfurt-instituttet og de fleste andre på den tyske venstresida komme seg ut av Tyskland. Adolf Hitler kom til makten på lovlig vis, men det tok ikke lang tid før all lovlighet forsvant fra det nazistene nå omtalte som Det tredje rike.⁹² "Loven" ble raskt definert som "det tyske folks vilje", tolket og utøvet av nazilederne.⁹³ Nazistenes meningsmotstandere, som tidligere hadde hatt lover å beskytte seg bak, var nå fritt vilt for Hitlers ulike organer for utrensning av politiske motstandere. Borkenau var en av de mange som måtte rømme. Juristen Franz Neumann, en annen venstreorientert Weimar-intellektuell som var viktig i den tidlige utviklingen av totalitarismebegrepet, skrev allerede i 1942 det som fortsatt anses å være en av de aller beste analysene av den tyske staten under nazistene: *Behemoth*.⁹⁴ Neumann argumenterte for at det til syvende og sist var lovløshet som hersket bak den autoritære fasaden til Det tredje riket.⁹⁵ Neumanns analyse ga senere gjenklang i Hannah Arendts påpekning av den totalitære statens behov for å beholde karakteren av en bevegelse samtidig som den var blitt en stat.⁹⁶ Derfor forble nazistaten relativt strukturløs, og var snarere preget av indre maktkamper og intriger enn av hierarki og kontroll.⁹⁷ Dette er

---

⁹¹ Russo 1987: 188

⁹² Palmer, R.R, Colton, Joel & Kramer, Lloyd, *A history of the modern world (ninth edition)*, McGraw Hill, Boston, 2002: 793

⁹³ Palmer et. al. 2002: 795

⁹⁴ Ved hjelp av tittelen søkte Neumann å beskrive den nazistiske staten som den lovløse naturtilstanden skildret i Thomas Hobbes' *Leviathan*. Monstrene Leviathan og Behemoth er hentet fra jødisk-babylonsk mytologi, og i Thomas Hobbes analyse er Leviathan en stat mens Behemoth er en slags strukturløs, anarkistisk struktur. Se f. eks. Neumann 1942: 5

⁹⁵ Neumann, Franz, *Behemoth - The Structure and Practice of National Socialism*, Victor Gollancz Ltd., London, 1942: 382

⁹⁶ Arendt 1964: 89 Neumann hadde på sin side fått mye av sin argumentasjon fra Ernst Fraenkel's begrep om "the dual state". Se Jones 1999: 202

⁹⁷ Det samme førte ifølge Arendt til en stadig radikaliserings av nazistatens mål og brutaliteten disse ble forsøkt oppnådd med. Se for eksempel Mommsen, Hans, *From Weimar to Auschwitz - Essays in German History*, Polity Press, Oxford 1991: 286

bare ett av mange eksempler på hvordan de tidlige "left-wing anti-totalitarians" foregrev etterkrigstidens totalitarismeforskning.⁹⁸

Hos austromarxistene

Borkenau begynte så en lang eksiltilværelse med først å vende tilbake til Østerrike hvor han pleide kontakt med blant annet Sosialistpartiets leder Otto Bauer, og gruppen kjent som austromarxistene. I tillegg til Bauer var Max og Friedrich Adler samt Rudolf Hillferding fremstående representanter for denne grenen av marxisme, som lenge forsøkte å megle mellom reformistiske sosialdemokrater og revolusjonære kommunister. Etter å ha gitt opp dette havnet de på sosialdemokratisk side, og de anses som viktige inspirasjonskilder for senere bevegelser for demokratisk sosialisme, for eksempel *eurokommunismen*. En av deres hovedbeskjeftigelser var i takt med tidens ånd å forsøke å bringe kantiansk etikk inn i sosialismen.⁹⁹ Dette var en type dissiderende marxisme som Borkenau på denne tiden nok kunne føle seg hjemme med – en revolusjonær sosialisme, kritisk til bolsjevismen og marxistisk ortodoksi. Borkenau skal ha deltatt i forsøkene på å organisere en sosialistisk undergrunnsbevegelse i Wien, og ble utvist også fra Østerrike før det mislykkede revolusjonsforsøket der i 1934.¹⁰⁰ Han fortsatte så til Paris før han ved hjelp av antropologen Borislav Malinowski i 1935 ble tildelt en post ved et universitet i Panama City.¹⁰¹

Neu Beginnen

Samtidig som han var på flukt skrev Borkenau sine første artikler om italiensk fascisme "Zur Soziologie des Faschismus" og "Fascisme et Syndicalisme", henholdsvis i tidsskriftene *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* i 1933 og *Annales de Histoire Economique et Sociale* i 1934. Det ble hevdet i kapittel 1 at den tidlige totalitarismeteorien på mange måter vokste ut av venstresidens fascismeteorier, og dette var Borkenaus første forsøk i denne sjangeren. Det har vært vanlig å hevde at totalitarismebegrepet, etter først å ha blitt formulert i Italia og brukt positivt av

---

⁹⁸ Neumann baserte seg for øvrig til en viss grad på Ernst Fraenkels *The Dual State* fra 1941 som viste hvordan den nazistiske statsform hadde en parallell eksistens av to systemer basert på ulike prinsipper. Se bla. Dahl 1997: 12.

⁹⁹ Kort fortalt gikk dette ut på å finne en universell, *a priori*, moralsk begrunnelse for sosialismen som gikk på tvers av alle skiller, også klasseskiller. Se Kolakowski, Leszek, *Main Currents of Marxism – 2. The Golden Age*, Oxford University Press, 1981: 242.

¹⁰⁰ Kessler 2011: 94

¹⁰¹ Russo 1987: 188

Mussolini, vokste fram blant liberale kritikere av kommunisme og fascisme.¹⁰² W.D. Jones slår imidlertid hull på denne myten i sin tidligere nevnte bok *The Lost Debate – German Socialist Intellectuals and Totalitarianism*. Et av de sosialistiske miljøene han trekker fram som totalitarismepionerer er undergrunnsnettverket *Neu Beginnen* hvor bla. Richard Löwenthal var med. Disse var en ny gruppe venstreradikale nazimotstandere i Berlin, og Borkenau var en stund å regne som deres mentor. *Neu Beginnen* leverte viktige bidrag til den tidlige utviklingen av totalitarismeteorologi, og bestod i hovedsak av SPD-medlemmer som ville bygge bro mellom SPD og KPD for å skape mer levedyktig motstand mot naziregimet. Under pseudonymet Ludwig Neureither forsvarte Borkenau *Neu Beginnen* mot angrep fra ledende personer i SPD i eksiltidskriftet *Zeitschrift für Sozialismus*.¹⁰³ W.D. Jones omtaler *Zeitschrift für Sozialismus* og *Neu Beginnen* som de viktigste arenaene for totalitarismekritikk i perioden mellom 1933 og 1939. Som et tredje eksempel nevner han Franz Borkenau, "... a very independent leftist, a loner really..."¹⁰⁴

Neu Beginnen var sterkt inspirert av Lenins teorier om at enhver revolusjon trengte en avantgarde, en belest elite som kunne lede massene. I *Pareto* noen få år senere skulle Borkenau identifisere dette trekket ved bolsjevismen som et nøkkelement de totalitære ideologiene bolsjevisme og fascisme hadde til felles. Enn så lenge virket han dog å være fornøyd med å være mentor for en leninistisk undergrunnsbevegelse i Nazi-Tyskland. Dette skyldtes kanskje det det enkle faktum at de stod utenfor både KPD og SPD, de to antagonistene på tysk venstreside som var fullstendig fastlåst i en konflikt som bunnet i synet på reform versus revolusjon. Mange Weimar-sosialister var lei av dette, og mente venstresiden måtte stå samlet mot nazistene. Det W.D. Jones med en Shakespeare-referanse omtaler som en "plage-on-both-your-houses"-holdning til KPD og SPD, ble etter hvert vanlig blant de intellektuelle Weimar-sosialistene, og denne bitterheten overfor både KPD og SPD preget mange senere analyser av tiden før nazistenes maktovertakelse.¹⁰⁵

---

¹⁰² Se for eksempel Žižek 2001:232

¹⁰³ Jones 1992: 457

¹⁰⁴ Jones 1999: 85

¹⁰⁵ Jones 1992: 37

Hitlers maktovertakelse og totalitarismeteori

Det er en utbredt oppfatning at Weimar-republikken kollapset på grunn av ekstremisme og anti-demokratiske strømninger fra *både* høyre og venstre.¹⁰⁶ På begge sider av det politiske spekteret fantes sterke krefter som ønsket å bytte ut Weimar-republikken med et annet styresett. KPD anerkjente ikke Weimar-republikkens demokratiske institusjoner, og var ikke villige til å inngå kompromisser om revolusjonen for å bekjempe nazistene. De fulgte Stalins "sosialfascist-linje" overfor SPD, og som vi har sett ble den tyske venstresidens kamp mot nazismen lammet av den dype splittelsen. Det var dette Neu Beginnen forsøkte å gjøre noe med uten å lykkes. Selv den unge historikeren E.H. Carr, som senere skulle bli kjent for å være svært Sovjet-vennlig, skrev i en anmeldelse av Borkenaus *The Communist International* at "the German communists, under orders from Moscow, helped the Nazis to overthrow the Weimar Republic".¹⁰⁷

En litt mer nyansert analyse finner vi for eksempel hos den tidligere nevnte Henry Pachter. Han har bemerket at KPD, ved å nekte å anerkjenne den demokratiske Weimar-republikken og heller propagandere for proletariatets diktatur med partiet i en allmektig rolle som massenes "representant", selv var med på å legge til rette for nazismens suksess. Ved å henvende seg til folket som en hvilken som helst masse hvis eneste funksjon var å blindt støtte opp om partiet, gjorde de seg selv en bjørnetjeneste. I det folket ikke fylte noen funksjon annet enn å være en masse fylte heller ikke KPD noen funksjon annet enn å være massenes leder. Den funksjonen kunne like gjerne nazistene ha, og slik forklarer Pachter hvorfor så mange proletarer og arbeidsledige svingte fram og tilbake mellom kommunismen og nazismen og til slutt sikret nazistene den folkelige oppslutningen de trengte.¹⁰⁸ I stedet for å oppfordre til refleksjon og kritikk oppfordret ikke KPD folket til annet enn blindt å støtte opp om presumptivt sterke ledere med løfter om endring. Dette poenget skulle senere bli viktig for Borkenau i hans kritikk av Komintern.

W.D. Jones skriver på sin side at denne analysen av Weimar-republikken som et konstitusjonelt senter som til slutt måtte gi etter for press fra *både* høyre og venstre, "helps to legitimate the kind of comparison of fascism and Communism that became so

---

¹⁰⁶ Jones 1999: 48

¹⁰⁷ Carr, E. H., *International Affairs*, Vol. 19, No. 3 (May - Jun 1939), "The Communist International by Franz Borkenau (Review)", ss. 444-445, Blackwell Publishing, 1939: 444

¹⁰⁸ Jones 1999: 48

essential to the dominant cold war idea of totalitarianism.”¹⁰⁹ Flere av Weimar-republikkens "totalitarisme-pionerer" skulle i løpet av den andre verdenskrig gå fra et bestemt marxistisk politisk syn og over til å bli mer ambivalente eller direkte anti-kommunistiske. Som flyktninger fra Nazi-Tyskland arbeidet mange av dem for USAs etterretning under andre verdenskrig og fortsatte med dette også i den kalde kampen mot Sovjetunionen. Borkenau var aldri i USA, men han ble en av de aller tydeligste antikommunisene i etter 1945. Både han og andre tidligere kommunister bidro sterkt på vestlig side under den kalde krigen med sine teorier om totalitarisme. Teorier som var utviklet på én del av venstresiden for å forklare og bekjempe andre deler av den, gikk over til å være kritikk av enhver form for venstreorientert politikk under overskriften "totalitarisme". Det er denne utviklingen vi stadig vil komme tilbake til i oppgavens senere kapitler.

Oppsummering

Dette kapittlet er i stor grad ment som bakgrunnsmateriale for å forstå Borkenaus senere totalitarismeteorier. Såvidt vi vet brukte han ikke begrepet *totalitær* i tiden før 1933, men det er sannsynlig å anta at Borkenau ble introdusert for begrepet i denne tidsepoken. Allerede før Hitlers maktovertakelse ble nazisme og fascisme diskutert og analysert i venstreorienterte miljøer, og sammenligningene med de russiske bolsjevikene dukket snart opp. I forbindelse med oppgavens problemstilling nummer to, historisk kontekstualisering av Borkenaus totalitarismebegrep, kan vi konkludere med at flere hendelser under Weimar-tiden må ha bidratt til å forme Borkenaus totalitarismebegrep. Kominterns nye linje i 1928 var katastrofal for den tyske venstresidens kamp mot nazismen, og bidro til Borkenaus brudd med Moskva-kommunismen. Bruddet med Sovjetunionen muliggjorde Borkenaus senere sammenligning av bolsjevismen og fascismen, og hans bruk av totalitarismebegrepet. Konflikten mellom KPD og SPD lammet tysk venstreside i kampen mot nazismen, og bitterhet overfor dette preget mange Weimar-intellektuelles senere analyser av denne tiden. Kominterns nyorientering fra 1928 bidro sterkt til splittelsen og flere holdt KPD og bolsjevikene medansvarlige for Hitlers vei til makten. Borkenau gikk aldri så langt, men både han og andre begynte allerede under Weimar-republikken å se likhetstrekk mellom fascistisk og kommunistisk ideologi og praksis.

---

¹⁰⁹ Jones 1999: 22

Kapittel 3

1933–1936

Pareto, eliter og revolusjonsteori

"At every important moment of the Russian revolution Marxism had to be abandoned... the main function of Marxism was to hold the elite together."

Franz Borkenau i *Pareto* (1936)

Innledning

Det meste av dette kapittelet vil gå med til å se på boka *Pareto* fra 1936, Dette er Borkenaus andre bok, og det kan hevdes at vi her møter Borkenau på sitt beste. *Pareto* handler om den italienske sosiologen og økonomen Vilfredo Paretos (1848–1923) teorier. Pareto har etter hvert blitt svært viktig i økonomifaget, og har både et prinsipp og en distribusjonskurve oppkalt etter seg. Det er debatt om hvorvidt Pareto selv var fascist,¹¹⁰ men det er i hvert fall på det rene at han mente det liberale demokratiet var en bløff, og at han beskyldte de sosialistiske lederne i Italia for å være et "aristocracy of brigands". Han havnet dermed på anti-demokratisk og anti-sosialistisk side i samtidens politiske debatt, og hans økonomiske teorier ble omfavnet av de italienske fascistene. Pareto ønsket også en stund Mussolinis politikk velkommen, men markerte seg som liberalist i de fleste av både sine økonomiske og sosiologiske skrifter. Rett før sin død trakk han seg også fra sitt æres-sete i det italienske senatet, gitt ham av Mussolini. Borkenau hevder i sin bok at Paretos eliteteorier bidro til å skape et teoretisk grunnlag

---

¹¹⁰ Se blant annet Cirillo, Renato, *The American Journal of Economics and Sociology*, "Was Vilfredo Pareto Really a 'Precursor' of Fascism?" 42.2 (2006), 235–46

for, og et intellektuelt klima som muliggjorde den italienske fascismen. Borkenau bruker Paretos teorier for å vise at tanken om *elitestyre* var et fellestrekk mellom den italienske fascismen og den russiske bolsjevisme. Dette er en av de aller første grundige, sammenlignende analysene av det *ideologiske grunnlaget* for fascisme og bolsjevisme, og foregriper dermed den senere bruken av totalitarismebegrepet. Både W.D. Jones og den tyske historikeren Clemens Vollnhals har omtalt *Pareto* som et banebrytende verk i totalitarismeforskningen. Dette kapittelet vil vise hvordan Borkenaus kreative kombinasjon av Pareto og marxisme gjorde ham i stand til å forstå bolsjevisme og fascisme på en annen måte enn mange av sine samtidige. Slik vil vi forsøke å gi svar på hvorfor denne noe obskure utgivelsen om en italiensk økonom kan sies å være viktig for totalitarismebegrepet utvikling.

Borkenau var ikke den eneste som på denne tiden var i ferd med å se likheter mellom de påståtte erkefiendene fascisme og kommunisme, og før vi går inn i nærlesningen av *Pareto* vil vi også se på enkelte andre som på samme tidspunkt var i ferd med å utvikle komparative teorier om kommunisme og fascisme.

Rød fascisme

Etter Hitlers *Machtergreifung* i 1933 var det tøffe tider for tysk venstreside, som nå var spredd ut over hele verden som flyktninger. Både Italia og Tyskland var blitt fascistiske stater, Spania og Østerrike fulgte snart etter. Samtidig var Stalin den eneste som kunne måle seg med fascistene i brutal behandling av egen befolkning. Det har blitt hevdet at fascismen i stor grad vokste fram som en reaksjon på kommunismen.¹¹¹ Venstreorienterte intellektuelle hadde i mange år arbeidet med teorier om fascismen, men Stalins sentralisering av makten, dyrking av egen person, og overgrep mot befolkningen i Sovjetunionen, førte til at stadig flere venstreorienterte analyser av fascismen og bolsjevismen nå inneholdt sammenligninger av de to. Austromarxisten Otto Bauer, italienerne Gaetano Salvemini, Ignazio Silone og Pietro Nenni, Victor Serge, C.L.R. James samt et stort antall russiske mensjeviker i eksil, og medlemmer av tidligere nevnte *Neu Beginnen*, som Borkenaus elev Richard Löwenthal stod bak noen av de viktigste tidlige totalitarismeteorier.¹¹²

---

¹¹¹ Laqueur, Walter, *Fascism - a reader's guide: analyses, interpretations, bibliography*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1976: 16-17

¹¹² Jones 1999: 64 og 253

Ikke langt unna Borkenaus eksil i Panama, nærmere bestemt i Mexico, satt Lev Trotskij, som etter sin landsforvisning i 1929 var blitt det største symbolet på kommunistisk opposisjon mot stalinismen. Flere har hevdet Trotskij selv hadde lagt mye av det ideologiske grunnlaget for forfølgelsen som ble han selv til gode, men Trotskij selv så ikke ut til å se ironien i dette.¹¹³ Han skrev flere polemiske verker rettet mot Stalin i disse årene. Han kalte stalinismen totalitær, og sa at "Stalinism and fascism, in spite of a deep difference in social foundations, are symmetrical phenomena".¹¹⁴ Anti-stalinistisk kommunisme var nå i ferd med å bli hetende *trotskisme*, noe det kom til å hete til langt ut i andre halvdel av det tjuende århundret.

I nabohuset til Trotskij og hans kone Natalya Sedova satt den tidligere spartakisten Otto Rühle. Han var blitt utnevnt til utdanningsrådgiver for Mexicos revolusjonære regjering, men innimellom dette arbeidet, og hans stadige politiske diskusjoner med sin nabo Trotskij, skrev han manuset til sitt eget polemiske historieverk *Brauner und Roter Faschismus* (Brun og rød fascisme). Dette verket så både Hitler, Mussolini og Stalin som forskjellige uttrykk for det samme historiske fenomenet: fascisme.¹¹⁵ Senere skulle Borkenau si det samme, men ordet Borkenau brukte for å sammenligne de tre var "totalitarisme".

Hvorfor Pareto?

Ulikt mange andre Weimar-intellektuelle og Weimar-sosialister ble ikke Borkenau værende lenge på det amerikanske kontinentet. Han rakk allikevel å skrive *Pareto*, som utkom i 1936, rett etter at han hadde flyttet tilbake til Europa og London, hvor han skulle tilbringe mye tid fram til krigens slutt.¹¹⁶ *Pareto* utkom som del tre av en bokserie kalt "Modern Sociologists", utgitt av det engelske forlagshuset Chapman and Hall. I USA ble boka gitt ut av J. Wiley & Sons samme år. Et senere bind i samme serie skulle bli en annen antitotalitær sosialist, Karl Korsch, sin introduksjon til Marx, senere anmeldt av Borkenau. På tittelbladet til *Pareto* skriver forleggerne at bokserien kommer på grunn av "the growing public interest in the several branches of social science",¹¹⁷ og at bøkene skulle være "a systematic introduction to any intelligent reader to the best of modern thinking about the social world in which we live and work". Omstendighetene rundt

---

¹¹³ Borkenau 1938: 11, Sørensen 2010: 106

¹¹⁴ Trotsky, Leon, *The Revolution Betrayed*, Pathfinder Press, New York, 1972: 278-79

¹¹⁵ Jones 1999: 110-114

¹¹⁶ Borkenau 1981: 4

¹¹⁷ Borkenau, Franz, *Pareto*, Chapman and Hall, London, 1936: omslaget

hvordan "Pareto" ble en del av denne serien er uklare, men uavhengig av hvem som kontaktet hvem først har boka blitt stående som en av de første grundige sammenligningene av det ideologiske grunnlaget for bolsjevisme og fascisme. Borkenau brukte ikke totalitarisme-begrepet eksplisitt i denne boka, det skulle han først gjøre i *The Spanish Cockpit* (1937) og *The Communist International* (1938). Allikevel mener for eksempel W.D. Jones, og Clemens Vollnhals at *Pareto* er et banebrytende verk i totalitarismeforskningen.¹¹⁸ Dette til tross for at boka hverken benytter totalitarisme-begrepet, eller utgir seg for å handle om totalitarisme, eller andre politiske ismer. Hvorfor?

Paretos sosiologi ble altså lenge relatert til fascisme, spesielt i mellomkrigsårene. At de engelske oversettelsene av Paretos arbeider ble gjort tilgjengelige noen år før Borkenaus bok kan ha bidratt til Borkenaus interesse, selv om Borkenau også behersket de aller fleste europeiske språk. Kampen mot fascismen stod høyt på den europeiske venstresidens agenda, og mange intellektuelle sosialister forsøkte å forklare fascismen som fenomen. "Pareto seemed to be the most outstanding intellectual phenomenon related to fascism,"¹¹⁹ skriver John E. Tashjean. Franskmannen Raymond Aron er en kjent totalitarismeforsker, og har også skrevet flere artikler og bøker om Pareto. Han skriver at det er lett å tolke Pareto som fascist, men at han først og fremst var "a sociologist, and not a political man".¹²⁰ Om sitt eget syn på fascismen skriver Borkenau i boka at han tidligere, som mange andre, hadde trodd at fascisme var et fenomen forbeholdt underutviklede land. Med nazistenes maktovertakelse i Tyskland hadde han imidlertid måttet revurdere dette synet, og i 1936 skrev han at "the forces driving towards Fascism seem to be of much wider reach".¹²¹ Han skrev også at Pareto var en talsmann for "the new pessimism",¹²² en tapt tro på at individer som handlet etter egne nyttemaksimerende prinsipper ville gjøre samfunnet velfungerende. John Tashjean mener Pareto var et symbol på at "modern totalitarianism is the symptom of the crisis which develops when this belief in 'the hidden hand' disappears".¹²³ I en senere artikkel, *Von Kreislauf der Eliten*, skrev Borkenau om både Marx, Pareto og Freud som

---

¹¹⁸ Jones 1992: Schmeitzner 2007:

¹¹⁹ Tashjean 1962: 88

¹²⁰ Aron, Raymond, *Main Currents in Sociological Thought: Durkheim, Pareto, Weber*; Basic Books, New York, 1967: 196

¹²¹ Borkenau 1936: 197 f.

¹²² Borkenau 1936: 168 f.

¹²³ Tashjean 1962: 88

typiske for sin tid – alle tre bedrev det Borkenau mente var et fundamentalt tidstrekk: "unmasking".¹²⁴ Problemet var ifølge Borkenau at selv om de tre kunne dekonstruere falske trossystemer så kunne de ikke skape et troverdig nytt et. Dette åpnet døren for styre basert på ren, ulegitimert makt – totalitarisme.¹²⁵

Pareto som påskudd?

Det skinner tydelig gjennom i Borkenaus tekst at han ikke var videre imponert over Paretos arbeider, og dette ble også kommentert i anmeldelser da boka kom ut.¹²⁶ De første sju kapitlene presenterer Pareto og forklarer, på til tider relativt syrlig vis, hans teorier om henholdsvis logiske og ulogiske handlinger, menneskelige "residuer" og våre "deriveringer" fra disse. I sine senere år ble ingeniøren og økonomen Pareto mer opptatt av sosiologi enn av økonomi. Borkenau skrev at Paretos senere arbeider er

...one continuous discussion of the problem of liberalism... On the one hand he theoretically tries to prove by means of mathematics the absolute superiority of a free trade system... on the other hand he develops the reasons why this optimal solution of the economic problem does not obtain as a rule, and it is this study which leads him to sociology."¹²⁷

Pareto var desillusjonert og ville forsøke å forstå hvorfor hans økonomiske teorier ikke fungerte i praksis. Han utarbeidet derfor teorier om ulogiske handlinger, og hvordan mennesker får sine ulogiske handlinger til å fremstå som logiske, både overfor seg selv og andre.¹²⁸ Bokas første fem kapitler består av en biografi om Pareto, og Borkenaus introduksjon og kritiske kommentarer til de ovennevnte teorier. Deretter følger kapitlene om eliter og "sirkulasjonen" av disse og til slutt kapitlene "*The Importance of Pareto's Sociology*", "*Bolshevism*", og "*Fascism*". Det er i disse kapitlene Borkenau presenterer sine teorier om bolsjevisme og fascisme, i stor grad basert på Paretos teorier om dannelsen av nye eliter. Boka er altså en introduksjon til Paretos sosiologi, slik forlagets "vaskelapp" hevder, men introduksjonen er på et vis som et påskudd å regne for at Borkenau skal få presentere sin egen teori om bolsjevismen og fascismens ideologiske likhetstrekk.

---

¹²⁴ John E. Tashjeans oversettelse.

¹²⁵ Tashjean 1962: 63

¹²⁶ Rumney, J, *The Eugenics Review*, ss 307 - 308, *Pareto (F. Borkenau) (Review)*, tilgjengelig på nett via National Center for Biotechnology Information, US National Library of Medicine, 1936: 308

¹²⁷ Borkenau 1936: 16

¹²⁸ Aron 1970: 120

Borkenaus første totalitarismeteorier hviler allikevel på én del av Paretos arbeider, hans teori om eliter. Denne er ifølge Borkenau nesten uavhengig av de andre emnene Pareto studerte,¹²⁹ og det er denne eliteteorien Borkenau så relaterer til bolsjevisme og fascisme. Det er dermed også den vi her vil konsentrere oss mest om.

Paretos eliteteori

Paretos eliteteori kan ifølge Borkenau presenteres som en serie enkle aksiomer.¹³⁰ Det første av disse er det enkle faktum at noen mennesker er "bedre enn andre", eventuelt at alle har forskjellige evner. "A necessary differentiation between men" kaller Borkenau det. Noen har mer fysisk styrke enn andre, noen har mer matematisk eller poetisk talent enn andre. Her er for en gangs skyld Borkenau helt enig med Pareto,¹³¹ og han benytter muligheten til å komme med et lite spark mot bolsjevikene, og, til en viss grad, hele det kommunistiske prosjektet:

"The bare hint at the natural differentiation of mankind suffices to put an end to all arguing in favour of direct self-government by all citizens, as propagated in the Soviet-theory, but of course not realized in practice by the U.S.S.R."¹³²

Dette er et tidlig eksempel på at Borkenau og enkelte andre Weimar-sosialisters antitotalitarisme etter hvert utviklet seg fra å være kun en kritikk av bolsjevismen og Sovjetunionen, til å bli en kritikk av hele marxismen og det kommunistiske prosjektet.

Det andre aksiomet i Paretos teori er ifølge Borkenau at han antar at samfunnets hierarki korresponderer med den naturlige differensieringen mennesker i mellom. Her skiller Borkenau og Pareto lag, men Borkenau påpeker like fullt at Pareto har et poeng: At samfunnets hierarki korresponderer med det naturlige hierarkiet i medfødte evner trenger ikke nødvendigvis å bety at for eksempel de mest intelligente gjør det best. Ethvert samfunn oppmuntrer visse verdier, og Borkenau hevder at de som er på toppen av ethvert samfunn også vil være de som har best medfødt evne til å gjøre det godt innenfor det verdisystemet som til enhver tid gir best uttelling.¹³³ Dette kan være

---

¹²⁹ Borkenau 1936: 106

¹³⁰ Borkenau 1936: 106

¹³¹ Borkenau 1936: 106

¹³² Borkenau 1936: 107

¹³³ Borkenau 1936: 107

mennesker med stort talent for juksing, kameraderi og korrupsjon, eller helt andre verdier som ses på som mer positive.

Det er to andre aksiomer som i følge Borkenau "gjemmer seg" i Paretos eliteteori. Det første er at *dominans* er en konsekvens av "the natural differentiation between men". Det andre er Paretos tro på at det er en kvantitativ korrespondens mellom distribusjonen av evner og fordelingen av eliter.¹³⁴ For å forklare og kritisere dette går Borkenau en omvei via kunsten.

Det er hevet over tvil at det finnes en kunsterisk elite, skriver Borkenau, og at disse produserer kunst. Men produseres det kunst ganske enkelt fordi det finnes enkelte mennesker med talent for kunst? Nei, hevder han. Kunst produseres fordi det finnes et samfunn som setter pris på kunst. Et samfunn som kunstneren henter sine impulser og utfordringer fra. En stor kunstner er et menneske med uovertruffen evne og kapasitet til å uttrykke andres mål, lengsler og lidelser, skriver han, og sier at kunstneren er samfunnets utvalgte ("trustee") til å takle dets problemer og gi svar på dets spørsmål gjennom kunsten.¹³⁵ Borkenau benytter så dette kunstsynet som en analogi til elitedannelse i resten av samfunnet. Elitene styrer samfunnet. Ikke kun fordi de har så gode evner til å styre, men fordi samfunnet trenger noen som kan styre det.¹³⁶ Elitene finnes, men ikke nødvendigvis bare av biologiske årsaker. Noen mennesker er fra naturens side bedre utrustet enn andre, men menneskene har også et naturlig sosialt behov for en politisk elite. Dette minner for øvrig om både Weber og Freuds tanker om tyranni og dominans, slik de presenteres av idéhistorikeren Roger Boesche.

Borkenau er altså enig med Pareto i at dominans og dannelse av eliter alltid vil forekomme, men der Pareto mener at elitedannelsen kun skyldes medfødte egenskaper, ser Borkenau også mer komplekse sosiale fenomener som årsak til elitedannelsen.

Synet på elitedannelse og dominans som en menneskelig nødvendighet blir så til en ganske grunnleggende kritikk fra Borkenau av både Marx og Sovjet-systemet. Marx tror i følge Borkenau at elitedannelse kun er en konsekvens av økonomiske forskjeller, og ikke en naturlig del av menneskets sosiale eksistens. Sovjetunionen blir på sin side

---

¹³⁴ Borkenau 1936: 109

¹³⁵ Borkenau 1936: 112

¹³⁶ Tashjean1983: 98

omtalt som "det russiske eksperiment som ga seg ut for å ville avskaffe staten, men isteden ble til et undertrykkende diktatur".¹³⁷

Hva ville Pareto?

Poenget med Paretos eliteteori kommer tydeligere fram i kapittelet "The Circulation of Elites". Paretos idealsamfunn er et samfunn hvor de med de beste medfødte evnene er øverst i det sosiale hierarkiet, mens de med dårlige medfødte evner er langt ned. Alt uavhengig av hvor i hierarkiet man er født. For å oppnå dette må man ha *fri sirkulasjon av eliter*.¹³⁸ Eliter skiftes stadig ut, men ofte ikke fort nok. Politiske eliter degenererer med jevne mellomrom, og i hvor stor grad de herskende eliter er åpne for friskt blod vil ofte avgjøre hvor lenge de klarer å forbli en elite, hevder Pareto. Stengte eliter degenererer raskere, sier han.¹³⁹ John E. Tashjean hevder også at Paretos store bragd var at han inkluderte tidsfaktoren i sin teori om dannelsen av nye eliter:¹⁴⁰ Det tar *tid* for mennesker som biologisk sett burde vært i eliten å komme seg dit. Noen ganger kommer de ikke dit i det hele tatt, selv om de biologisk sett burde ha vært der, til samfunnets beste. Elitene sirkulerer aldri fritt slik som de bør. Institusjonelle hindre gjør at de med de beste medfødte egenskapene allikevel ikke alltid når til toppen. Slik blir eliten dekadent, og det er dette Pareto vil gjøre noe med. Hans optimalisamfunn er et samfunn med friest mulig sirkulasjon av eliter. Dette mente han ville føre til at samfunnet ble styrt på en bedre måte, les: etter Paretos egne økonomiske modeller.

Et av Paretos hovedmål var å diskreditere demokratiet. Med tanke på sirkulasjonen av eliter er det ingen stor forskjell på demokrati og enevelde, hevdet han. Det er i stor grad de samme elitene som ender med å styre, uavhengig av hvilket av de kjente politiske systemer som benyttes. Dette sier Borkenau seg enig i.¹⁴¹ Pareto var i utgangspunktet liberalist, og tilhenger av en mest mulig uregulert økonomi. Problemet var bare at menneskene var for irrasjonelle. Diverse opplevelser i Italia hadde gjort han like desillusjonert med demokratiet som han var sint på sosialistene. Han mente demokratiet var en bløff, og at eliter uansett ville styre, og at utfordringen for et politisk system er å sørge for at sirkulasjonen av eliter er mest mulig fri.

---

¹³⁷ Borkenau 1936: 110

¹³⁸ Jones 1992: 459

¹³⁹ Borkenau 1936: 128

¹⁴⁰ Tashjean 1983: 98

¹⁴¹ Borkenau 1936: 128

Paretos revolusjonsteori blir dermed nærmest diametralt motsatt av Marx'. En ekte revolusjon for Marx er en strukturell samfunnsendring. For Pareto har ikke samfunnets strukturer nødvendigvis noe med saken å gjøre. For ham var for eksempel den russiske revolusjon utelukkende en maktkamp mellom individer, og gamle og nye eliter.¹⁴² Samtidige kritikere av Marx, som den polske revolusjonære Jan Waclaw Machajski og anarkisten Mikhail Bakunin hevdet allerede da at Marx' revolusjon istedenfor å skape et klasseløst samfunn ville skape en ny "managerial class", og at en maktovertakelse kun ville føre til innsettelsen av en ny herskerklasse, ikke opphevelsen av klassesystemet.¹⁴³ Paretos revolusjonsbegrep kan i noen hensende hevdes å bygge videre på dette synet.

Borkenau så på Paretos sosiologi som et resultat av kombinasjonen av beundring for konkurranseelementet i liberalistisk økonomi, og forakt for de egalitære prinsippene i det moderne demokratiet. Ifølge Borkenau var Paretos sosiologi mer polemisk enn vitenskapelig, og det mest interessante man kunne gjøre med den var å se den som "a precursor of... the powerful tendency towards a change of political machinery and social organization, since embodied in Fascism, Bolshevism, National Socialism"¹⁴⁴ Det var dette Borkenau senere ville kalle for *totalitarisme*.

Økonomi og totalitarisme

For å eksemplifisere og kritisere Paretos eliteteorier går Borkenau så til fascismen og bolsjevismen. Han viser hvordan Mussolinis fascistbevegelse og bolsjevikene under Lenins ledelse var nye eliter som lyktes i å overta makten og etablere ettpartistater i henholdsvis Italia og Russland. Disse bevegelsenes suksess mener Borkenau skyldtes den økonomiske ustabiliteten etter den første verdenskrig. Dette er en marxistisk analyse som Borkenau nok husket fra sine dager i KPD og Komintern, men Borkenau mente å være kritisk til herskende venstresidedogmer ved å istedenfor å snakke om imperialisme eller monopolkapitalisme bruke Paretos egne begreper, og hans ortodokse liberalisme. Han beskriver hvordan gjenoppbyggingen i 20-årene konsentrerte produksjonsmidlene hos de dyktigste kapitalistene, som dermed var å anse som en ny "naturlig" elite, men hvordan stadige konkurser og kriser på grunn av den økte konkurransen førte til forverrede levekår for massene. Resultatet var at *staten* ble nødt

---

¹⁴² Tashjean 1983: 103

¹⁴³ Tashjean 1983: 108

¹⁴⁴ Borkenau 1936: 168

til å blande seg inn i den økonomiske sfæren, og lage lover for distribusjonen av inntektene fra produksjonen.¹⁴⁵ Dette igjen førte til at staten ble en viktig faktor i innbyggernes liv. "[They] fight a desperate battle for the domination over it, in order to preserve their existence and make the other perish".¹⁴⁶ Borkenau gir her, gjennom Pareto, uttrykk for en svært ortodoks økonomisk liberalisme hvor enhver statlig inngripen i økonomien ses på som produksjonshemmende, og i dette tilfellet også noe som leder til totalitarisme. Dette siste argumentet, enten uttalt eller bare som et subtilt bakteppe ble en viktig del av totalitarismebegrepets innenrikspolitiske slagside i de vestlige demokratiene under den kalde krigen. Østerrikeren Friedrich Hayeks bok *The Road to Serfdom* fra 1944 hevdet for eksempel at alle former for økonomisk planlegging innebar å begi seg ut på "the slippery slope to totalitarianism".¹⁴⁷

Den totalitære spiren i Lenin og Mussolinis statlige innblanding i økonomien, lå i følge Borkenau i at disse representerte nye eliter som kom til makten på grunn av en økonomisk krise, og som sammen med massenes inntog i politikken gjorde det mulig for dem å ta makten med basis i folket. Siden Mussolinis og Lenins makt hadde sin basis i folket, og et folkelig ønske om at de skulle utøve makt over økonomien, ble de langt mektigere enn tidligere ledere og eliter hadde vært før dem.

Borkenaus analyse kommer ut av det Jones omtaler som en "modig kombinasjon av to elementer": en marxistisk teori om kapitalismen i krise og statlig intervensjon i økonomien, kombinert med Paretos teorier om dannelser av nye eliter.¹⁴⁸ Jones mener at dette er Borkenaus forsøk på å skape sin egen teori om sosiale endringer, etter at han har mistet troen på deler av marxismen.¹⁴⁹

Kanskje kan vi legge til et tredje element som er viktig i Borkenaus analyse: Som vi har nevnt tidligere har "massenes inntog i politikken" blitt sett på som en viktig forutsetning for totalitarisme av mange teoretikere.¹⁵⁰ I tillegg til den marxistiske analysen av kapitalismens krise, og Paretos teori om dannelse av nye eliter, er erkjennelsen av at politikken etter den demokratiske revolusjon for alltid har blitt forandret – en viktig bærebjelke i Borkenaus totalitarismeteori. Grensene for det politiske ble forskjøvet etter 1789, og Borkenau viser hvordan massenes inntog i

---

¹⁴⁵ Borkenau 1936: 198, Jones 1992: 460

¹⁴⁶ Borkenau 1936: 202

¹⁴⁷ Gleason :64

¹⁴⁸ Jones 1992: 460

¹⁴⁹ Jones 1992: 458

¹⁵⁰ Se for eksempel Arendt 1964, Hagtvet 2001, og Dahl 1997

politikken ga moderne tyranner som kunne legitimere sin makt i folket en helt annen makt enn tidligere herskere. Som Hayek senere skulle hevde hang denne makten spesifikt sammen med makten over økonomien. Friedrich og Brzinskis definisjon på en totalitær stat legger spesielt vekt på kontroll over økonomien som et viktig kjennetegn på totalitarisme. Borkenaus vektleggelse av dette i *Pareto* er inspirert av Paretos liberalistiske grunnsyn, mens Friedrich og Brzezinski, som statsansatte intellektuelle i den kalde krigens USA beveget seg i sirkler sterkt inspirert av konservative tenkere som tidligere nevnte Friedrich Hayek. Hvorvidt det faktisk er slik at statlig inngripen i økonomien på et eller annet vis kan relateres til et totalitært styresett vil ikke denne oppgaven ta stilling til, men det er verdt å merke seg at statlig, eventuelt demokratisk styring av økonomien, kan sies å være selve grunntanken i de fleste sosialistiske og kommunistiske teorier. Man kan hevde at dette viser kommunistisk ideologis iboende totalitarisme, eller man kan hevde at det viser totalitarismebegrepets iboende ideologiske slagside mot kommunisme og demokratiske fellesskapsløsninger. Uansett er det på det rene at krisen i liberalistisk økonomisk teori på 30-tallet førte til sterkere statlig styring av økonomien, både i Hitlers Tyskland og i Roosevelts USA. Statlig inngripen i økonomien gir staten større makt. Hvorvidt dette er fordelaktig for statens innbyggere vil i stor grad avhenge av statens karakter. Borkenaus analyse av Lenin og Mussolinis totalitære stater konkluderte med at økt statlig kontroll over økonomien ga disse diktatorene en makt tidligere diktatorer bare hadde kunnet drømme om.

Totalitær elitisme og instrumentell ideologi

"By focusing on the bolshevik's theoretical and practical elitism, Borkenau could now study the Soviet Union in comparison with German fascism or any other dictatorial state-party regime" skriver W.D. Jones.¹⁵¹ Det var altså Paretos eliteteori som for alvor satte Borkenau på sporet av totalitarismebegrepet og sammenligninger av fascisme og kommunisme. Sammenligningen av styresettet i Sovjetunionen og Italia var ikke ny i 1936, men en grundig sammenligning av de ideologiske forutsetningene for de to ideologiene, basert på Paretos teorier om eliter, var definitivt det. Boka inneholder også sammenligninger som i ettertid har blitt mer vanlige: Begge systemer hadde en sterk leder på toppen, og begge var opptatt av symboltunge markeringer med appell til menneskets tidligere nevnte hunger for det irrasjonelle. Dette er tidlige, men ikke unike

---

¹⁵¹ Jones 1992: 461

observasjoner. Det som gjorde *Pareto* unik i totalitarismeteorisk sammenheng var bruken av eliteteorier.

"Bolshevism puts Pareto's theory to its strongest test", skriver Borkenau. Fordi sosialismen er tvers igjennom egalitær, og fordi bolsjevismen spesifikt hevdet at ikke bare økonomiske eliter, men *staten i seg selv* skulle opphøre å eksistere.¹⁵² Men marxismen som politisk ideologi ble oppgitt i hvert eneste viktige øyeblikk av den russiske revolusjon, hevder Borkenau. Dets hovedfunksjon i den russiske revolusjon var i følge han lite annet enn å holde eliten samlet.¹⁵³ En slik instrumentelt syn på ideologiens rolle i totalitære stater har senere blitt mindre brukt, og når man leser for eksempel Hannah Arendt gis det inntrykk av at det er ideologien som er selve det totalitære "virkestoffet" i regimene. Det er den totalitære ideologien som gjør de totalitære regimene totalitære. Konsentrasjonsleirene og den manglende rasjonaliteten skyldes i Arendts framstilling selve den totalitære ideologien. Gjennom å redusere Lenin og Mussolini til eliter som fant nye måter å stige til toppen på, fjerner Borkenau det ideologiske ved de totalitære regimene. Hvis marxisme bare var noe bolsjevikerne brukte for å holde eliten samlet, så kan det ikke ha vært det ideologiske ved de totalitære regimene som gjorde dem totalitære, det må man anta at snarere er noe som skyldes de økonomiske og sosiale forutsetningene for nettopp disse regimene. Vi kan hevde at Borkenau i *Pareto* gir uttrykk for et instrumentelt syn på de totalitære regimenes ideologi.

Oppsummering

Borkenau lot både eliteteorier og Pareto ligge i sine neste bøker, og vendte ikke tilbake til emnet før i den tidligere nevnte artikkelen *Von Kreislauf der Eliten (Om Elitenes Kretsløp)* i tidsskriftet *Der Monat* i 1953. Der avviste han Paretos teorier om menneskets psykologi som "fullstendig mislykkede", men plasserte dem i historisk kontekst som en "revolt mot rasjonalismen" sammen med tidligere nevnte Marx og Freud.¹⁵⁴ Et av hovedproblemene var i følge Borkenau at Paretos grunnleggende, uuttalte aksiom var at "actions determined by the money incentive are logical, actions opposed to it are non-logical."¹⁵⁵ Allikevel hevder altså både Jones og Vollnhals at *Pareto* på mange måter er et

---

¹⁵² Borkenau 1936: 176

¹⁵³ Borkenau 1936: 182

¹⁵⁴ Tashjean 1983: 96

¹⁵⁵ Tashjean 1962: 98

nøkkelverk for å forstå Borkenaus tenkning om totalitarisme. Jones forklarer dette med at Paretos eliteteori ga Borkenau et nytt revolusjonsbegrep som han så benyttet for å "avsløre" både de italienske fascistene og de russiske bolsjevikene ganske enkelt som "nye eliter", snarere enn målbærere av revolusjonære idealer. Sammen med hans teorier om imperialism er også teoriene om den revolusjonære avantgarde Lenins viktigste bidrag til kommunistisk teori. Borkenau identifiserer i Pareto elitisme som et felleskjennetegn hos bolsjeviker og fascistene, men han gikk aldri videre og sa at elitisme hadde noe med totalitarisme å gjøre.

Jamfør denne oppgavens hovedproblemstilling nummer 1 kan vi i derfor si at Paretos eliteteorier blir en innfallsport og et springbrett for Borkenaus totalitarismebegrep. De elitistiske aspektene ved fascismen og bolsjevismen var en likhet som gjorde det lettere for Borkenau å finne flere likheter mellom bolsjevisme og fascisme. Påpekningen av at både Italia og Sovjetunionen praktiserte total statlig kontroll over hittil ukjente produksjonskrefter, legitimert gjennom folkelig oppslutning er allikevel det som blir stående Borkenaus viktigste funn i *Pareto* – ikke begge regimers iboende elitisme. Enn så lenge kan det hevdes at Borkenaus totalitarismebegrep inneholder et instrumentelt syn på ideologiens rolle i de totalitære regimene. Dette skulle snart forandre seg. Paretos eliteteorier gjorde at Borkenau så de italienske fascistene og russiske bolsjevikene ganske enkelt som nye eliter som var kommet til makten i en tid hvor det var mulig for makthavere å utøve hittil ukjent kontroll over et samfunn.

I følge Borkenau var det kontrollen med økonomien som gjorde Lenin og Mussolinis makt så enorm, og dette ble viktige momenter i senere totalitarismeteori, jamfør hovedproblemstilling nummer 3 – Borkenaus påvirkning på totalitarismebegrepet.

I dette kapitlet har vi stort sett nærlest *Pareto* uten å gå videre inn på Borkenaus historiske kontekst. 30-tallets krise i liberalistisk økonomi og de påfølgende "keynesianske" strømningene i økonomisk politikk er allikevel et viktig bakteppe for å forstå Borkenaus analyse av de totalitære diktatorenes maktbase.

Kapittel 4

1937-1939

Forsøk på totalitarismeteori

*"It is a most encouraging thing to hear a human voice when
fiftythousand gramophones are playing the same tune"*

George Orwell i sin anmeldelse av *The Communist International* (1938)

Innledning

Som nevnt i forrige kapittel hevder W.D. Jones i sin bok *The Lost Debate* at Borkenau legger grunnlaget for sin totalitarismeteori i *Pareto*. Richard Löwenthal, som var en nær venn av Borkenau, legger på sin side lite vekt på denne utgivelsen. Löwenthal omtaler kun *Pareto* som "a short book on the ideas of Pareto", og sier at boka var et biprodukt av undervisningen Borkenau hadde gitt i Panama. Löwenthal skriver isteden at det var den spanske borgerkrigen (1936-39), som "kalte Borkenau tilbake til politikkens verden": "...not to political activity, but to a passionate concern with political analysis".¹⁵⁶ I årene før utbruddet av den andre verdenskrig ga Borkenau ut en rekke bøker, flere av høy kvalitet. Et hovedmål i dette kapittelet vil være å vurdere hvorvidt Borkenau i bøkene han ga ut etter *Pareto* og før utbruddet av den andre verdenskrig viderefører sine tanker om totalitarisme fra *Pareto*, slik som Jones hevder, eller om Jones overvurderer Paretos betydning for Borkenaus totalitarismeteori.

---

¹⁵⁶ Borkenau 1981: 4-5

Til Spania

Etter oppholdet i Panama bosatte Borkenau seg altså i London.¹⁵⁷ Borgerkrigen i Spania brøt ut den 17. juli 1936,¹⁵⁸ og allerede i august samme år gjorde Borkenau sin første reise dit. Den andre gjorde han i januar 1937. Han fikk aldri slippe inn til den Franco-kontrollerte delen av det borgerkrigsherjede landet, men fikk god tilgang til den republikanske delen.¹⁵⁹ George Orwell kjempet i den spanske borgerkrigen, og i en anmeldelse Orwell skrev av *The Spanish Cockpit* for magasinet *Time and Tide* skrev han at boka var den beste så langt om den spanske borgerkrigen, og at "Dr. Borkenau has performed a feat which is very difficult at this moment for anyone who knows what is going on in Spain; he has written a book about the Spanish War without losing his temper."¹⁶⁰ I 1938 skrev Orwell at "[*The Spanish Cockpit*] remains the best book on the subject."¹⁶¹ Forskjellen på tingenes tilstand i Spania under Borkenaus første besøk i august, og hans andre i januar innehadde ifølge Orwell "the essential history of the Spanish revolution". Han oppsummerer det slik:

In August the Government was almost powerless, local soviets were functioning everywhere and the Anarchists were the main revolutionary force; as a result everything was in terrible chaos... but there was everywhere a belief in the revolution... By January power had passed .... from the Anarchists to the Communists, and the Communists were using every possible method, fair and foul, to stamp out what was left of the revolution.¹⁶²

Vi kommer tilbake til kommunistenes anti-revolusjonære terror i Spania senere i kapittelet. *The Spanish Cockpit* ble en stor suksess, og Richard Löwenthal mener dette skyldtes kombinasjonen av Borkenaus "intense sympati" for den ikke-kommunistiske, revolusjonære venstresida, og hans analytiske evner som historiker og politisk sosiolog. Han hevder også at Borkenaus opplevelser av kommunistenes terror bak de republikanske linjer gjorde hans brudd med Sovjet-kommunismen "much more profound than it had initially been".¹⁶³ Borkenau ble på et tidspunkt arrestert og avhørt av NKVD-agenter, altså representanter for Stalins hemmelige politi og en av forløperne til KGB. Mario Kessler hevder at denne opplevelsen "as well as the ambivalent role of the

---

¹⁵⁷ Russo 1987:188

¹⁵⁸ Graham, Helen, *The Spanish Civil War – A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2005: 1

¹⁵⁹ Borkenau 1981: 5

¹⁶⁰ Orwell 1968: 277

¹⁶¹ Orwell 1968: 348

¹⁶² Orwell 1968: 277

¹⁶³ Borkenau 1981: 5

Soviet Union in general, made his attitude towards Soviet Communism and Communist ideology in general much more critical.”¹⁶⁴ Av mange ble den spanske borgerkrigen sett på som venstresidens ultimate oppgjør med fascismen, og Kominterns vellykkede verving til de internasjonale brigadene var sterkt avhengig av dette bildet. Den spanske borgerkrigen var viktig for utviklingen av totalitarismebegrepet fordi mange europeiske sosialister kom i nærkontakt med Sovjetunionen, og dermed fikk se noe av det mange av dem senere skulle omtale som de totalitære aspektene ved kommunismen, på nært hold.

Franco som fascist?

Som vi har nevnt tidligere vokste mye av den tidlige totalitarismeteorien ut av teorier om fascisme. Mange ledende intellektuelle på venstresiden forsøkte å forstå fenomenet fascisme, og flere av dem mente å se likhetstrekk mellom fascismen de studerte, og kommunisme slik det ble praktisert i Sovjetunionen. Tittelen på tidligere nevnte Otto Rühles *Braune und rote Fascismus* er kanskje det tydeligste eksempelet på dette. Vi kan hevde at totalitarismebegrepet i stor grad ble født da fascismeteorier begynte å inkorporere også de russiske bolsjevikene. Totalitarismebegrepet og totalitarismeforskningen overtok på mange måter fascismebegrepet og fascismeforskningens plass, selv om østblokkens intellektuelle fortsatte med sine fascismeteorier etter den andre verdenskrig. I disse teoriene ble fascismen typisk forstått som kapitalismens sanne ansikt, eller borgerskapets voldelige reaksjon på ønsket om utvidelse av demokratiet, men som vi har sett av Borkenaus syn på fascisme var dette et tilbakelagt stadium for seriøse fascismeforskere allerede før 1940. Derfor er det passende at Borkenau i *The Spanish Cockpit* hevdet at Franco ikke kunne omtales som fascist. Franco og den spanske høyresiden var ifølge Borkenau lite annet enn typisk reaksjonære som forsøkte å *imitere* fascismen.¹⁶⁵ Dette underbygger han ved å vise til at både hæren, kirken og den tradisjonelle kapitalismen var de virkelige premissleverandørene i Francos opprør. Et virkelig fascistisk parti ville ikke kunne tillate noe sånt, hevder han, men ville isteden ha underlagt både kirke, hær og overklasse det *totalitære partiet*.¹⁶⁶ Hva som eventuelt skiller Borkenaus begrep om det totalitære fra det fascistiske er vanskelig å si ut i fra dette utdraget. Senere har fascismeforskere som Roger Griffin forsøkt å komme fram til et ”fascist minimum”, en

---

¹⁶⁴ Kessler 2011: 100

¹⁶⁵ Borkenau 1937: 280

¹⁶⁶ Borkenau 1937: 281

ideologi som er totalitær på samme måte som totalitær kommunisme, men allikevel forskjellig. Det nasjonale aspektet trekkes ofte fram, og nevnte Griffin har vært spesielt opptatt av gjenfødselsperspektivet og ønsket om å styre kreftene utløst av modernismen.¹⁶⁷ For undertegnede virker det allikevel ofte som om senere fascismeforskere har slitt med samme problem som Borkenau: Det som virkelig gjør en ideologi *fascistisk* er *det totalitære* ved det. Er det i så fall noen forskjell på det totalitære og det fascistiske? Hadde det holdt å kalle det for brun og rød fascisme etter at man oppdaget likhetstrekk mellom fascisme og enkelte kommunistiske praksiser? Denne oppgaven forsøker ikke å gå videre med disse spørsmålene, men synet på Franco som ikke virkelig totalitær, og dermed ikke virkelig fascist, har til stadighet blitt gjentatt i den tidligere nevnte øvelsen det er for totalitarismeforskere å skille mellom autoritære og totalitære diktatorer.¹⁶⁸

Borkenau mente at den spanske borgerkrigen bare var enda et eksempel på Spanias indre motsetninger. Spanske liberale og konservative hadde gjort opp seg i mellom flere ganger, og Borkenau mente at den spanske borgerkrigen var et typisk reaksjonært kuppforsøk som ville ha blitt avgjort på kort tid dersom ikke utlendingene hadde blandet seg inn. Med Hitler og Mussolinis krigsmaskineri på sin side ble Franco symbolet på europeisk fascisme, og de spanske republikanerne hadde plutselig en helt annen krig å utkjempes enn det progressive og liberale spanjoler hadde vært vant med fra tidligere.

Sovjetunionen blir involvert

Dermed måtte også den spanske venstresiden ha hjelp utenfra. Med tanke på militærkuppets internasjonale karakter håpet de spanske republikanerne på hjelp fra de liberale demokratiene England og Frankrike, men dette ble raskt avvist.¹⁶⁹ I begynnelsen var det kun Mexico som hjalp den spanske republikken, mens Mussolini og Hitler raskt gikk inn på opprørernes side.¹⁷⁰

I november 1936, etter mye nøling, kom omsider russiske ekspediter og de internasjonale brigadene den spanske republikken til unnsetning. De reddet Madrid, som var i ferd med å falle til Franco, og krigen tok en ny vending til republikanernes

---

¹⁶⁷ Griffin, Roger, *A Fascist Century – Essays by Roger Griffin*, Palgrave Macmillan, London, 2008: 204

¹⁶⁸ Linz 1970: 253

¹⁶⁹ Graham 2005: 37

¹⁷⁰ Graham 2005: 115

fordel. Men, skriver Borkenau, den internasjonale hjelpen forandret også den republikanske bevegelsen for alltid.¹⁷¹ Hjelpen fra Komintern og Sovjetunionen var en kraft med en revolusjonær *fortid* og ikke en revolusjonær *nåtid*. Denne analysen ble viktig for Borkenau for å forstå den spanske borgerkrigen, og også Komintern, som han senere skrev om. Som vi skal se senere var Komintern nå en ikke-revolusjonær bevegelse. Organisasjonen som ble stiftet for å fremme verdensrevolusjonen arbeidet nå *mot* de revolusjonære elementene i den internasjonale sosialistiske bevegelsen. Kommunistene¹⁷² gjorde slutt på all revolusjonær aktivitet i den spanske borgerkrigen. Borgerkrigen, som mange på republikansk side så på som en revolusjon, skulle ikke lenger være noen revolusjon, men kun et forsvar av en lovlig valgt regjering.¹⁷³ Sovjetunionen og Kominterns involvering var nødvendig for at republikken ikke skulle falle, men kommunistene slo også nådeløst ned på alt og alle som kunne mistenkes å ha med revolusjonær virksomhet og sosialisering av økonomien å gjøre. Denne terroren fikk katastrofale følger for den republikanske sidens kampmoral. Hvorfor Komintern fulgte denne linjen vil vi komme vi tilbake til under omtalen av *The Communist International*.

På den ene siden hadde den spanske venstresiden imponert resten av Europa ved at kommunister, anarkister, trotskister og venstreorienterte av alle ulike sjatteringer stod sammen i væpnet kamp mot en felles, reaksjonær fiende. Her hadde bevegelsene i de andre europeiske landene mislyktes. På den annen side, mente Borkenau, var de spanske republikanerne helt ute av stand til å kjempe imot intervensjonen utenfra. Her er det rimelig å anta at Borkenau referer til både Tyskland og Italias intervensjon på Francos side, og Sovjetunionen intervensjon på deres egen side. Attpåtil, skriver han, var spanjolene uten "any constructive idea whatsoever in politics". Den kreative politiske kraften som hadde vært tilstede i både den franske og den russiske revolusjon var ifølge Borkenau helt fraværende i Spania.¹⁷⁴ Borkenau omtaler de spanske republikanerne som en ganske sørgelig gjeng, men de hadde jo også litt av en fiende å kjempe imot. Isteden for å kjempe mot "vanlige" kontrarevolusjonære og reaksjonære krefter i eget land hadde de 30-tallets internasjonale fascisme som motstander. Kontrarevolusjon

---

¹⁷¹ Borkenau, Franz, *The Spanish Cockpit – An Eye-Witness Account of the Political and Social Conflicts of the Spanish Civil War*, London, Faber & Faber Ltd., London, 1937: 286

¹⁷² "Kommunister" er altså navnet Borkenau og de fleste andre brukte på lokale og internasjonale bevegelser knyttet til Sovjetunionen eller Komintern i årene mellom 1920 og 1940.

¹⁷³ Borkenau 1937: 289

¹⁷⁴ Borkenau 1937: 285

hadde alltid tidligere vært avhengig av reaksjonære krefter, skriver Borkenau, og disse reaksjonære kreftene hadde av naturlige årsaker alltid vært både teknisk og intellektuelt underlegne de revolusjonære. Med fascismens framvekst forandres dette, og revolusjoner i bokas nåtid møter i steden "the most modern, most efficient, most ruthless machinery yet in existence. It means that the age of revolutions free to evolve according to their own laws is over".¹⁷⁵ Synet på revolusjon hadde som nevnt vært grunnleggende i den tidlige oppsplittingen av den internasjonale sosialistiske bevegelsen. Som vi ser her er det også avgjørende for Borkenaus og andres teorier om både fascisme og totalitarisme. Mer om dette senere.

Der Richard Löwenthal mente at Borkenau utviste "intens sympati" for de revolusjonære elementene på republikansk side, klarer ikke undertegnede å se stort annet enn forakt for spanjolene. Hele *The Spanish Cockpit* konkluderes med at ting nok kunne ha vært annerledes i Spania dersom Spania ikke hadde vært Spania.¹⁷⁶ Spanjolene ikke var i stand til å bygge en revolusjonær bevegelse sterk nok til å slå tilbake mot en kontrarevolusjon ledet av 30-tallets internasjonale fascisme, men det er det vel få folkeslag som ville ha vært i stand til. En annen ting er Borkenaus påfølgende utfall mot og generaliseringer om spanjoler. "The Spaniard is not a modern European. The foreigner is more efficient...", skriver Borkenau. Og "... the superiority of the international brigades is undisputed... for no conceivable reason except that the Spaniards are not eager to achieve equality".¹⁷⁷ Slik fortsetter det, og denne svært umarxistiske tendensen til å ville forklare fenomener ved hjelp av nasjonalt sinnelag og gemytt gjør seg sterkt gjeldende i Borkenaus neste bok: *Austria and After*.

Totalitære østerrikere?

Austria and After kom ut i London sommeren 1938, altså rett etter *Anschluss*, Tysklands innlemming av Østerrike i sitt germanske rike. Borkenau skriver i forordet at han alltid har følt seg tilhørende det tyske folk mer enn nasjonalstaten Østerrike, og at et *Anschluss* lenge hadde vært en drøm for han.¹⁷⁸ Men hvis *Anschluss* var en drøm for Borkenau så var det nazistiske Tyskland som han selv hadde flyktet fra et mareritt. Borkenau skrev i forordet at boken er satt raskt sammen av materiale han hadde hatt liggende over lengre

---

¹⁷⁵ Borkenau 1937: 288–289

¹⁷⁶ Borkenau 1937: 295

¹⁷⁷ Borkenau 1937: 295

¹⁷⁸ Borkenau, Franz, *Austria and After*, Faber and Faber, London, 1938: 10

tid fordi han hadde hatt planer om på et senere tidspunkt å skrive et historieverk over Østerrike. På grunn av den aktuelle situasjonen hadde han imidlertid foretrukket å bearbeide det historiske materialet raskt, og skrive en bok som satt den aktuelle situasjonen i Østerrike inn i en historisk kontekst.¹⁷⁹ Hele bokas innledning er en lengre utlegging om hvordan den østerrikske nasjonale karakter skiller seg fra den tyske. Østerrikerne er sørtskere, skriver Borkenau, og dermed "less touched by the influence of the northern Germany than any other section of the German race [...] The contrasts between northern and southern Germans are obvious and indeed striking."¹⁸⁰ Disse forskjellene gikk ifølge Borkenau blant annet ut på at østerrikere er mer kunstneriske, musikalske og omgjengelige, mens nordtyskere er mer disiplinerte, hardtarbeidende og analytiske. I tillegg er de selvfølgelig lysere av utseende. Dette resonnementet om forskjellen på østerrikere og nordtyskere blir så til det bærende premisset for hele boka, hvor flere av kapitlene konkluderer med at Østerrike er nettopp slik og slik på grunn av det "østerrikske gemytt". Borkenaus kritikk av marxismen er til tider svært god, men det er et tankekors at forklaringsmodellene som bringes inn for å erstatte marxismens dogmer ofte er svært diffuse.

Boka var ingen suksess på lik linje med *The Spanish Cockpit*, noe som kanskje kan skyldes at interessen for Østerrike var noe mindre enn den enorme interessen for den spanske borgerkrigen. Noe av det mer interessante i *Austria and After* er kapittelet om austromarxistene, gruppen som Borkenau hadde pleid omgang med rett før det mislykkede arbeideropprøret i Wien i 1934. Om dem skriver Borkenau i 1938 noe såpass oppsiktsvekkende som at de var: "totalitarian within the working class, democratic towards the other classes".¹⁸¹ Det østerrikske sosialistpartiet var ifølge Borkenau verdens sterkeste sosialistparti i årene etter den første verdenskrig, og hadde svært stor innflytelse.¹⁸² Med navnet "sosialist" framfor "kommunist" går det blant annet fram at dette ikke var et parti under Moskvas innflytelse, og som nevnt i kapittel 2 prøvde austromarxistene lenge å megle mellom reformister og revolusjonære i den internasjonale sosialistiske bevegelsen. Denne pragmatismen mener for øvrig Borkenau at skyldes det østerrikske "temperament".¹⁸³

---

¹⁷⁹ Borkenau 1938: 9

¹⁸⁰ Borkenau 1938: 15

¹⁸¹ Borkenau 1938: 215

¹⁸² Borkenau 1938: 160

¹⁸³ Borkenau 1938: 171

Til tross for sin beundring for de østerrikske sosialistenes pragmatisme og demokratiske verdier kaller han så "the German Socialist Party in Austria" for et av de første totalitære partiene som noensinne har eksistert.¹⁸⁴ Dette forklarer han med at de østerrikske sosialistene forsøkte å gjøre sin bevegelse gjeldende i alle deler av den østerrikske arbeiderens liv. De organiserte sosialistiske idrettsforeninger, som det visstnok var et visst press for å være medlem av, sosialistiske friluftslivslag, ungdomsorganisasjoner og så videre. Med bakgrunn i den østerrikske sosialismens sterke opposisjon mot den katolske kirken arrangerte de til og med sosialistiske begravelser, betalt for av det sosialistiske begravellesfondet som medlemmene hadde bidratt til gjennom hele livet. "Nothing could be more totalitarian in spirit than such an organization"¹⁸⁵ skriver Borkenau. Her ser vi hvordan Borkenaus totalitarismebegrep trekkes videre, og omfatter ting som få andre på den tiden hadde tenkt på, men som senere skulle bli viktige i totalitarismeteorien. Punkt 5 i Øystein Sørensen's definisjon på totalitær ideologi, sier at totalitære bevegelser som bærere av totalitær ideologi ikke oppfatter "politikk og politiske ideer som noe som angår en avgrenset del av menneskelivet og samfunnet".¹⁸⁶ Det er rimelig å anta at Borkenau siktet til noe lignende da han omtalte austromarxistene som totalitære. Er det rettferdig av Borkenau å gi et demokratisk parti merkelappen "totalitære" bare fordi de tilbød arbeidere ikke-religiøse gravferder og fritidsaktiviteter? Det kan hevdes at Borkenau her sikter til mer "uskyldige" aspekter ved totalitarisme, men han kaller Nazi-Tyskland totalitært i samme bok.¹⁸⁷ Her kommer vi inn i det viktige grenselandet i diskusjonen om hva som utgjør totalitær ideologi, og hva som neppe kan relateres direkte til grufullheter som konsentrasjonsleire og tankepoliti. Denne diskusjonen pågår den dag i dag, og vi merker oss at Borkenau allerede i 1938 forsøkte å peke på mer subtile utslag av totalitarisme enn ettpartistat og lederkult.

Historie som polemikk

I 1938 ga Borkenau ut historieverket *The Communist International* som tar for seg Kominterns historie fram til skrivende dato i 1938. Borkenaus oppgjør med kommunismen og hans tekning rundt totalitarisme henger åpenbart nøye sammen, og

---

¹⁸⁴ Borkenau 1938: 172

¹⁸⁵ Borkenau 1938: 175

¹⁸⁶ Sørensen 2010: 42

¹⁸⁷ Se for eksempel Žižek 2011: 3 ("Today, reference to the "totalitarian" threat sustains a kind of unwritten *Denkwerbot*...")

The Communist International er et viktig verk for å studere Borkenaus totalitarismebegrep, til tross for at boka er et historieverk som tar for seg alle sider av Kominterns historie. På samme måte som *Austria and After* var et verk om Østerrikes historie, men også en politisk analyse av datidens Østerrike basert på en forutgående historisk framstilling, var *The Communist International* langt fra noe nøytralt historieverk. W.D. Jones skriver at Lev Trotskij var en av datidens eksperter i sjangeren "historie som polemikk".¹⁸⁸ Trotskij skrev flere historieverk for å mene noe, blant annet *The History of the Russian Revolution*, og *The First Five Years of the Communist International (vol. 1 & 2)*. George Orwell skrev om det nye fenomenet "the political book" i et essay fra magasinet *Horizon* i 1941: "...a sort of enlarged pamphlet combining history with political criticism". Han klagde så på at forfatterne av disse, "Trotsky, Rauschnig, Rosenberg, Silone, Borkenau, Koestler and others – have none of them been Englishmen".¹⁸⁹ Svært mange av disse navnene dukker opp i W.D. Jones oversikt over "early left-wing anti-totalitarianists", og opptil flere dukker også opp i Congress for Cultural Freedom (CCF), som vi vil stifte bekjentskap med i kapittel 6.

Forfatteren av historie som polemikk er altså ikke fornøyd med å utgi sin polemikk i pamfletts form, men lar sine argumenter komme som en naturlig konklusjon av det som gir seg ut for å være et nøytralt historieverk. Annet enn å øke tekstens omfang betraktelig, har dette flere andre konsekvenser for polemikken. Meningene framstår i større grad som *historisk funderte*, en verdi spesielt marxister vil sette høyt. Borkenau hadde selv doktorgrad i historie, og da han igjen kastet seg ut i politikken verden på midten av 30-tallet var det kanskje ikke annet å vente enn at han etter hvert også skulle ta opp denne sjangeren. I *The Communist International* er det mye historie, men også mye polemikk.

Hvordan velger så historikeren Borkenau å takle spørsmålet om objektivitet når han skriver historie som polemikk? Borkenau hadde jo selv ikke bare vært medlem av KPD, og leder for de tyske ung-kommunistene, men til og med arbeidet for Komintern i flere år. Man kunne kanskje tenke seg at Borkenau ville prøve seg med et argument av typen "all historie er polemikk", men det er definitivt ikke tilfellet. Snarere hevder han det motsatte, og skriver følgende i sitt forord:

---

¹⁸⁸ Jones 1999: 110

¹⁸⁹ Orwell 1968: 141–142

[...] the fact that complete impartiality is impossible in matters which concern us all very directly and immediately does not imply that no impartiality whatsoever is possible. It is the latter which the communists would like to maintain, pretending that there is no objective science whatsoever, but only class-science. With this point of view I am inclined strongly to disagree. There is a sphere of thought where impartiality is impossible and another one where it is perfectly possible.¹⁹⁰

Å skrive et historieverk om en organisasjon man selv har arbeidet for og i ettertid brukt det meste av sin intellektuelle energi på å bekjempe, hører altså for Borkenau naturlig inn under denne sfæren hvor upartiskhet er "perfectly possible". "I cannot help feeling that the so-called Marxist attempts to explain away the duty of honesty in historical research ... are an attack upon scientific research as such...",¹⁹¹ skriver Borkenau videre, og sier at han håper hans *fakta* er så presise som de kan være, og at tiden vil vise hvorvidt hans *tolkninger* er overbevisende.¹⁹² Allikevel er det vanskelig å se på *The Communist International* som stort annet enn Franz Borkenaus meninger om Komintern og den internasjonale sosialistiske bevegelsen. Disse meningene er allikevel svært interessante, og meget godt underbygde. Borkenaus analyse av Komintern hviler på grundige studier.

The Communist International

Kort fortalt deler Franz Borkenau opp Kominterns historie i tre distinkte faser: I de tidlige faser er Komintern et instrument for å oppnå revolusjon over hele verden, så blir det et instrument til bruk i de interne maktkampene i Moskva, før det til slutt blir et instrument for russisk utenrikspolitikk.¹⁹³ Det er dette Borkenau mener ligger bak Kominterns inngripen i den spanske borgerkrigen. Da Komintern ble opprettet i 1919 var den revolusjonære tidsalder i Vest-Europa allerede over i følge Borkenau.¹⁹⁴ Allikevel var Komintern opprinnelig ment for å spre den russiske revolusjonen. Å samarbeide på tvers av grenser for revolusjon over hele Europa hadde den sosialistiske bevegelsen gjort i lang tid gjennom både den første og den andre internasjonale, men Komintern fikk en annen karakter. Først og fremst fordi den var opprettet og kontrollert av de russiske bolsjevikene, som med sin postrevolusjonære kontroll over hele den

---

¹⁹⁰ Borkenau, Franz, *The Communist International*, Faber and Faber Limited, London, 1938: 8-9

¹⁹¹ Borkenau 1938: 10

¹⁹² Her virker det som at Borkenau og forfatteren av denne oppgaven har landet på omtrent samme konklusjon: En historikers konklusjoner trekkes i beste mening, men må stadig utfordres av andre som deler det sannhetssøkende idealet den akademiske tradisjon hviler på.

¹⁹³ Borkenau 1938: 419

¹⁹⁴ Og revolusjon ble det som kjent ikke, noe Borkenau mener skyldtes at Vest-Europas arbeidere, i motsetning til Russlands bønder og hva Marx så berømt skrev i Det kommunistiske manifest, hadde mer enn lenkene å miste: visse demokratiske rettigheter, og en viss levestandard. Se Borkenau 1938: 421

nyopprettede Sovjetunionen råde over enorme ressurser, som de langt mindre velstående kommunistiske og sosialistiske partiene i Vest-Europa sårt behøvde.

I både *The Spanish Cockpit* og *The Communist International* påpeker Borkenau utrettelig det paradoksale i at Sovjetunionen fra og med revolusjonen i 1918 beveger seg lenger og lenger unna sin revolusjonære fortid, samtidig som de driver en internasjonal organisasjon opprettet for å spre verdensrevolusjonen. Den mislykkede kinesiske revolusjonen i 1925 er i så måte et vendepunkt for organisasjonen. Tidligere revolusjonsforsøk i Tyskland (1921 og 1923), og England (1926) hadde ifølge Borkenau liten sjanse til å lykkes. Men revolusjonen i Kina kunne faktisk ha lyktes, *hadde det ikke vært for Komintern*. Stalin slet med en sterk intern venstreopposisjon, og markerte seg overfor dem ved å gi lite hjelp til de kinesiske venstrekommunistene. Revolusjonen ble mislykket *fordi Sovjetunionens interesser ikke var de samme som de revolusjonære kinesernes interesser*.¹⁹⁵ Dermed ble fasen hvor Komintern var et instrument i interne maktkamper i Moskva befestet.

Det neste vendepunktet var Hitlers *Machtergreifung* i 1933. "As Dr. Borkenau points out, the earlier changes were comparatively insignificant, the more recent ones catastrophic."¹⁹⁶ skrev George Orwell i sin anmeldelse av boka. Det er i beskrivelsen av denne overgangen Borkenau går rett inn i samtidens stormaktspolitikk. "The whip of fascism lashed them (kommunistene) and taught them that there *was* a difference between Fascism and democracy",¹⁹⁷ skrev Borkenau, og kritisererte Moskva-kommunistene for å ha tviholdt på sosialdemokratene som de virkelige fiendene, selv da de ble møtt med fascismens grufullheter.

Hitlers maktovertakelse innebar at det fantes en reell militær trussel mot Sovjetunionen, og dette var viktigere for Kominterns skifte av politikk. Dette gjorde at Stalin var nødt til å forsøke å finne allierte i et stormaktspill mistenkelig likt det som utspilte seg i årene før den første verdenskrig. Men det var vanskelig for Stalin å være spiselig for de andre europeiske landene samtidig som han drev en organisasjon med formål å velte regimene i de landene han ville samarbeide med.¹⁹⁸ Derfor gjorde Komintern en kuvending, og la sin revolusjonære fortid bak seg. Komintern var fra 1933 et instrument til bruk i russisk utenrikspolitikk, skriver Borkenau, og derfor måtte Komintern og Russland gjøre felles

---

¹⁹⁵ Borkenau 1938: 418

¹⁹⁶ Orwell 1968: 348

¹⁹⁷ Borkenau 1938: 376

¹⁹⁸ Borkenau 1938: 386

front med de liberale demokratiene *for* demokratiet, og *mot* fascismen.¹⁹⁹ Man kan spørre seg om det er helt rettferdig av Borkenau å se kommunismens kamp mot fascismen som et påfunn fra Stalin for å gjøre Sovjetunionen mer spiselig for England, Frankrike og USA, men det er et faktum at Komintern definitivt slutter å arbeide for verdensrevolusjon etter 1933. Allerede i 1925 hadde Stalin gjort doktrinen om "revolusjon i ett land" til offisiell statsdoktrine, mens Trotskij stadig propaganderte for "den permanente revolusjon". Med Kominterns nye rolle som alliansebygger for Sovjetunionen var definitivt Moskva-kommunismen/bolsjevismens tid som revolusjonært prosjekt forbi.

Det var altså på bakgrunn av dette at Kominterns agenter bak de republikanske linjene i Spania drev ustrakt virksomhet for å få bukt med de revolusjonære elementene på spansk venstreside. Sovjetunionens eneste mål under borgerkrigen, skriver Borkenau, var å vise de vestlige stormaktene at de ikke lenger var revolusjonære, men tvert i mot en passende alliert.²⁰⁰ Komintern organiserte de internasjonale brigadene, mens Sovjetunionen selv sendte lite militært personell og adskillig flere GPU-agenter (en forløper til KGB). De sørget også for å opprette en kommunistisk politistyrke bak republikkens linjer. Terroren gikk mest av alt utover anarkistene, og ekstrotskistene i POUM²⁰¹ som blant andre George Orwell kjempet sammen med. "Totalitarianism seemed to have won for good" skriver Borkenau i avsnittet som omhandler drapet på POUMs leder Andreu Nin i 1937.²⁰² Etter å ha lest Orwells anmeldelse av *The Spanish Cockpit* skrev Borkenau et brev for å takke for den gode anmeldelsen. "Your review, if I may be allowed to say so, stands out by its grasping and emphasizing of precisely the one point which in my opinion is the central point...". Dette gjaldt betydningen av den russiske tilstedeværelsen som "force with a revolutionary past and not a revolutionary present". Til tross for at boka hadde fått mange gode anmeldelser var det ifølge Borkenau bare Orwell som hadde forstått at det var dette som var hovedpoenget med boka.²⁰³

Senere skrev Borkenau en anmeldelse av Orwells *Homage to Catalonia*. "If it is not immodest on my part to say so, I suppose your account is carrying on just at the point where mine is brushing off and the two together will form a picture of the

---

¹⁹⁹ Borkenau 1938: 389

²⁰⁰ Borkenau 1938: 407

²⁰¹ Borkenau 1938: 409

²⁰² Borkenau 1938: 410

²⁰³ Brev fra Borkenau til Orwell, datert 6. august 1937

revolutionary phase of the Spanish war” skrev Borkenau i et brev til Orwell, sendt før anmeldelsen kom på trykk. ”Fascism, both of the white and of the red sort, is drowning us in lies; the best way to oppose it is simple truth” skrev Borkenau, og mente at Orwells bok ga ham ytterligere tro på at det var mulig å være helt ærlig om fakta i en framstilling, uavhengig av ens politiske overbevisning.²⁰⁴

Totalitære russere

I både *The Spanish Cockpit* og *The Communist International* er Sovjetunionen en totalitær kraft som tar over både den internasjonale kommunistiske bevegelse, og den republikanske siden i den spanske borgerkrigen. Begrepet ”totalitær” brukes i disse utgivelsene mer som et negativt beskrivende adjektiv, enn som et godt forklart analyseverktøy. Hva Borkenau faktisk mente med *totalitær* går han ikke særlig inn på i disse utgivelsene. Borkenaus syn på Kominterns rolle i den spanske borgerkrigen og dets historie gir allikevel et tydelig inntrykk av at det er russerne, mer bestemt bolsjevikene, som gjør den internasjonale kommunismen og sosialismen totalitær. Her argumenterer han ikke som i deler av *The Spanish Cockpit* og *Austria and After* med svevende analyser av nasjonale mentaliteter, men med en mer historisk fundert analyse: Borkenau hevder at den vesteuropeiske arbeiderbevegelsen alltid har hatt en demokratisk ”ånd”, og det er denne demokratiske ånden kommunistene, i denne sammenheng altså bolsjevikene, satte seg fore å bekjempe gjennom utrenskninger. Bolsjevikenes totalitarisme relateres altså her til dets udemokratiske grunnsyn. Flere tidlige kommunistiske kritikere av bolsjevikene framhevet også dette udemokratiske aspektet ved den russiske revolusjon og hendelsene i etterkant i sine kritikker av Lenin og Trotskij.²⁰⁵ Det russiske kommunistpartiets eget diktatur har alltid vært deres mål, skriver Borkenau, og kontroll med den sosialistiske internasjonale var en viktig del av dette.²⁰⁶ ”Comintern has been run for Russian purposes, and in the light of Russian confitions... its results have been some times farcial, and sometimes tragic”²⁰⁷ skrev E.H. Carr i sin anmeldelse av *The Communist International*.²⁰⁸ Borkenau skrev videre at

---

²⁰⁴ Brev fra Borkenau til Orwell datert 11. juni 1938

²⁰⁵ Se blant annet Kautsky og Luxemburgs bidrag på litteraturlisten.

²⁰⁶ Borkenau 1938: 422

²⁰⁷ Carr 1939: 444

²⁰⁸ I 1951 slaktet for øvrig Borkenau Carrs *A History of Soviet Russia* i tidsskriftet *Der Monat*. ”(Carr is) one of those who think and act with the iciest calculation and therefore fail to understand why they are mistaken in their calculations time and time again”. Se Laqueur, Walter, *The Fate of the Revolution – Interpretations of Soviet History*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1967: 126

kommunistenes mål er et klasseløst samfunn, "held together by the worship of their totalitarian state – Russia– and their *voshd*, their Führer, the leader-superman Stalin."²⁰⁹ Nok en gang er det noe uklart akkurat hva Borkenau mener med "totalitarian", samtidig som det er lederkultusen som spesifikt framheves som totalitær.

Oppsummering

I forbindelse med oppgavens hovedproblemstilling nummer en er det nå på tide å forsøke å besvare spørsmålet stilt i innledningen av kapittelet. Bygde bøkene vi nå har studert videre på arbeidet Borkenau gjorde i *Pareto*? Og var totalitarismebegrepet Borkenau sakte men sikkert utviklet basert på Paretos teorier? Borkenaus bruk av totalitarismebegrepet mellom 1937 og 1939 var fortsatt svært springende. Begrepet ble brukt om det meste, fra omtale av lederkulen i Sovjetunionen til det østerrikske sosialistpartiets friluftsföreninger. Mest av alt ble det brukt som et dårlig forklart, nedsettende adjektiv. Borkenau utviklet aldri noen konsistent teori om totalitarisme som fenomen, men arbeidet Borkenau gjorde i *Pareto* var viktig for hans analyser i *The Spanish Cockpit*, *Austria and After* og *The Communist International*. Som nevnt mot slutten av forrige kapittel gikk ikke Borkenau i særlig grad videre med "elitisme", forstått som et syn på at de "best egnede" skal styre, som fellesnevner for bolsjevisme og fascisme. Isteden var det Paretos revolusjonsteori som ble viktig for Borkenaus totalitarismebegrep. John E. Tashjean setter Marx' teori om revolusjon som strukturell endring av samfunnet, opp mot Paretos teori om revolusjoner som lite annet enn maktkamp mellom gamle og nye eliter. Borkenaus bruk av totalitarismebegrepet mellom 1937 og 1939 hviler på det siste synet. Denne revolusjonsteorien sier dog lite om hva totalitarisme er eller hvor det kommer fra, men bidrar isteden i hovedsak til å gi Borkenau nytt skyts mot kommunistisk propaganda og revolusjonsromantikk. I 1937 skrev Borkenau artikkelen *State and Revolution in The Paris Commune, The Russian Revolution and The Spanish Civil War* i det amerikanske tidsskriftet *Sociological Review*. Hovedinnholdet i denne var et oppgjør med det han omtalte som "myten om Paris-kommunen". Allerede i innledningen finnes tydelige spor av det vi kanskje kan kalle Borkenaus nye Pareto-inspirerte revolusjonsteori: "...transformation of the social order often appears not as the goal of the revolution, but simply as means used by

---

²⁰⁹ Borkenau 1938: 422

revolutionaries to conquer or to exercise power."²¹⁰ Borkenau bruker her Pareto til å gå i rette med de som deler Marx' revolusjonsteori, men dette relateres aldri direkte til totalitarismebegrepet. Det er tydelig at den spanske borgerkrigen gjorde Borkenau mer kritisk til Sovjetunionen, og kanskje også som Mario Kessler hevder, til kommunistisk ideologi generelt, men man kan allikevel ikke snakke om noe definitivt brudd med marxismen, selv om John Tashjean skriver at denne artikkelen "widened his theoretical breach with Marxism".²¹¹

Jamfør oppgavens hovedproblemstilling nummer to kan man konkludere med at den spanske borgerkrigen for Borkenau, som for mange andre vest-europeiske sosialister, bidro til sterkere realitetsorientering i synet på Sovjetunionen. Mange intellektuelle sosialister brøt med eller ble enda mer skeptiske til Sovjetunionen etter erfaringene under den spanske borgerkrigen, og Borkenau var en av disse. Kominterns nyorientering i 1928 og den spanske borgerkrigen fra 1936-1939 er viktige hendelser for Borkenaus syn på kommunisme, og for hans syn på totalitarismebegrep. Disse to tingene henger nøye sammen.

Opgavens hovedproblemstilling nummer tre spør etter Borkenaus betydning for totalitarismebegrepet. I perioden mellom 1937 og 1939 omtaler Borkenau både bolsjeviker, nazister og austromarxister som totalitære. Spesielt diskusjonen i *Austria and After* av det totalitære i austromarxistenes ønske om å gjøre seg gjeldende i alle deler av østerrikske arbeideres liv er interessant, og et viktig, tidlig bidrag til debatten om hvor grensene går for totalitær ideologi. *The Spanish Cockpit* og *The Communist International* regnes som viktige historieverk, men bruker stort sett *totalitær* som et skjellsord, ofte uten å gå nærmere inn på begrepets betydning. I så måte bidro nok disse bøkene mindre til forståelsen av det totalitære som fenomen, men desto mer til å sette begrepet og fenomenet på samtidens politiske dagsorden.

---

²¹⁰ Borkenau 1937a: 41

²¹¹ Tashjean 1983: 57

Kapittel 5

1939–1945

Kontrarevolusjonær agitator

"If we succeed in showing that reason is able to grapple with the problems of our day we have already defeated totalitarianism in the sphere of ideas."

Franz Borkenau i *The Totalitarian Enemy* (1940)

Innledning

"By 1940, Franz Borkenau had already assembled most of the components for the "classic" modell-building tradition of cold war antitotalitarianism that linked Nazi Germany and the Soviet Union",²¹² skriver W.D. Jones. Som vi vet hadde Borkenau flyttet til London, og det var derfra han var vitne til viktige hendelser som det tidligere nevnte Anschluss, Münchenavtalen, okkupasjonen av Sudetenland, Krystallnatten og etter hvert hele den andre verdenskrig, som offisielt begynte da England, Frankrike, Australia og New Zealand erklærte krig mot Tyskland den 3. september 1939. Med unntak av et ufrivillig opphold som internert i Australia tilbrakte Borkenau alle krigsårene i England, og han livnærte seg blant annet som skribent for magasinet *Horizon*, ved å forelese ved London University, og som ansatt i BBCs tyske avdeling.²¹³ Som vi skal se utviklet han en teori om at Europas liberale demokratier stod overfor en *totalitær revolusjon*, og at den andre verdenskrig måtte ta form av en kontrarevolusjon mot denne. Da Tyskland så angrep Sovjetunionen, og Stalin gikk inn på de liberale demokratienes side i krigen,

---

²¹² Jones 1999: 170

²¹³ Kessler 2011: 107

mistet Borkenaus kontrarevolusjonsagitasjon mye av sin appell, og han skrev ikke mer om dette. Agitasjonen mot Sovjetunionen skulle allikevel komme tilbake for fullt etter krigens slutt. I tillegg til *The New German Empire* og *The Totalitarian Enemy*, som begge er svært agiterende og maner til krigsinnsats, ga Borkenau også ut *Socialism - National or International* i løpet av krigen. Denne er mer distansert og teoretisk enn de to foregående, og behandler forholdet mellom sosialismens ideologiske internasjonalisme, og de nasjonale arbeiderbevegelsenes egeninteresser. Det viktigste i dette kapittelet blir å analysere *The Totalitarian Enemy* og totalitarismebegrepet som presenteres der.

Tysk aggresjon

The New German Empire kom ut like etter den tyske invasjonen av Tsjekkoslovakia (15. mars 1939), og nok en gang forsøkte Borkenau å belyse den aktuelle europeiske situasjonen ved hjelp av historie og politisk analyse, selv om det ble mindre og mindre av førstnevnte. Til tross for at boka med sine drøye to hundre sider (pocketutgaven) har en relativt respektabel lengde, beveget Borkenau seg nå mer og mer over fra bok- mot pamflettsjangeren. *The New German Empire* har blitt mest kjent for sitt argument om at Nazi-Tysklands utenrikspolitiske aggresjon til syvende og sist ikke hadde noe annet mål enn aggresjon og ekspansjon for sin egen del. Tysklands mål er intet annet enn verdensherredømme, skrev Borkenau, for uten en aggressiv ekspansjonspolitik ville det nye tyske riket rett og slett kollapse.²¹⁴ Nasjonalsosialismen ble ifølge Borkenau drevet til ekspansjon av sin egen terror og propaganda, mens ekspansjonens retning var alt annet enn planlagt, og fulgte ofte "minste motstands vei".²¹⁵ Dette poenget ble senere gjort berømt av Hannah Arendt, som skrev om evig ekspansjon som de totalitære statenes eksistensgrunnlag. Den tyske historikeren Hans Mommsen omtalte også det tredje rikets utenrikspolitikk som "ekspansjonisme uten noe mål", og dette har senere blitt viktig for forståelsen av Nazi-Tysklands ekspansjon. Denne forståelsen henger nøye sammen med totalitarismebegrepet, og teorier om den totalitære statens behov for fiendebilder som kan holde staten "evig mobilisert" og dermed opprettholde dens preg av å være en bevegelse snarere enn en stat. "...a development toward absolutism would

---

²¹⁴ Borkenau, Franz, *The New German Empire*, Penguin Books Limited, Harmondsworth, 1939: 214

²¹⁵ Hertz, John H., *The American Political Science Review*, Vol. 34, No. 2 (Apr., 1940), "The Nazi Background to War by Karl Loewenstein: The New German Empire by Franz Borkenau" (review) ss. 361 - 362, American Political Science Association, 1940: 362

put an end to the movement's interior drive, and a development toward nationalism would frustrate its exterior expansion," skriver for eksempel Hannah Arendt.²¹⁶

The New German Empire inneholdt enkelte betraktninger om Nazi-Tysklands totalitære natur, men handlet mer om Hitlers utenrikspolitiske strategier. Borkenau mente det ville være et feiltrinn av England å gi Tyskland sine gamle afrikanske kolonier tilbake i bytte mot at Tyskland holdt seg innenfor visse grenser i Europa.²¹⁷ Borkenau rådet mot dette nettopp fordi han mente at den tyske ekspansjonen ikke hadde noe bestemt mål annet enn å ta over hele verden, og at det derfor ville være like naivt å tro at Hitler ville ta til takke med noen områder i Afrika, som det var å tro at han ville holde seg til avtalen om å ikke okkupere Tsjekkoslovakia. Borkenau viste til en viss grad hvordan Tysklands utenrikspolitiske strategier hang sammen med dets totalitære natur, men det meste av plassen ble brukt på spekulasjoner om Europas framtid. Borkenau bommet med en del spådommer i denne boka, blant annet mente han at Polen ville bli svært vanskelig for Hitler å invadere, og at Storbritannias garantier om å stå på Polens side ville gjøre en slik invasjon umulig. "In thus failing to forecast coming events accurately, Dr. Borkenau was, of course, in numerous company," skrev en anmelder i *The Annals of the American Academy* i 1940.²¹⁸ Spådommer og spekulasjoner ble etter hvert en viktig del av Borkenaus virke etter hvert som han ble en stadig mer kjent kommentator av samtidige begivenheter, og agitator mot det som han snart skulle kalle "den totalitære revolusjon". I et brev til sin forlegger Geoffrey Faber fra 3. Oktober 1939 skrev Borkenau at han hadde begynt på en ny bok som i tillegg til sine akademiske ambisjoner var ment å skape støtte for den engelske krigsinnsatsen.²¹⁹

Den totalitære fienden

The Totalitarian Enemy kom ut i 1940, ikke lenge etter Hitler og Stalins ikke-angrepspakt (Molotov-Ribbentrop-pakten fra august 1939), og har blitt stående som Borkenaus mest kjente bok. W.D. Jones mener imidlertid at den er langt fra hans beste. Selv George Orwell, som var svært positiv til Borkenau, var ikke videre imponert over

---

²¹⁶ Arendt 1964: 87

²¹⁷ Det ble spekulert på om England ville tilby Hitler noe lignende, og i all hemmelighet hadde Neville Chamberlain faktisk gjort nettopp det i 1938. Se Crozier 1988: 163

²¹⁸ Carrol, Malcolm E., *The Annals of the American Academy*, vol 208, March 1940, "Franz Borkenau, The New German Empire (review)", 1940: 196

²¹⁹ Jones 1999: 119

boka. Sin anmeldelse i *Time and Tide* (4. mai 1940) brukte Orwell stort sett på å si sin egen mening om Hitler og Stalin, men skrev mot slutten at:

I hope that Dr. Borkenau will write a longer and better book on approximately the same subject. The present one, in spite of some brilliant passages, seems to have been hastily written and has faults of arrangement. Nevertheless Dr Borkenau is one of the most valuable gifts that Hitler has made to England.²²⁰

I *The Totalitarian Enemy* har alle Borkenaus teorier om Tyskland og Sovjetunionens likhet vist seg å stemme, og han la ikke skjul på at avtalen mellom de to erkefiendene gledet ham stort. Tidligere hadde både han og andre vært redde for at høyre- og venstresiden innad i England og Frankrike i en storkrig ville bli splittet på grunn av Hitlers appell hos konservative og Sovjetunionens appell på venstresiden. "...owing to the 'reversal of alliances', it has been better than anything that could have been expected."²²¹ skriver han i innledningen, nærmest oppstemt over tanken på den ideologiske verdenskrigen som står for døren. Borkenau skrev at han som mange andre hadde "en sosialist og en liberalist inne i seg som slåss med hverandre,"²²² men at valget av side i krigen allikevel var enkelt. "The division could not be more clear cut; liberal powers here, totalitarian powers there".²²³ Ikke-angrepspakten var for Borkenau "a blessing in disguise".²²⁴

Tyskland begynte sin "Operasjon Barbarossa", og angrep Sovjetunionen den 22. juni 1941. Som for Napoleon ble Russland den fienden Hitler ikke klarte å slå. Åpningen av den andre krigs østfront var avgjørende for krigens utfall, og gjorde at Stalin blant mye annet, også for alltid vil bli husket som mannen som bekjempet Hitler og nazismen. Premisset *The Totalitarian Enemy* er basert på, den kortvarige alliansen mellom Stalin og Hitler, ble totalt overskygget av senere hendelser og dette gjør selvfølgelig at Borkenaus analyse framstår som mindre troverdig. Allikevel inneholder *The Totalitarian Enemy* flere viktige formuleringer og analyser av det Borkenau nå utelukkende omtaler som *det totalitære*, og dette er hans første forsøk på å formulere en noenlunde koherent

---

²²⁰ Orwell, George, *The Collected Essays, Journalism & Letters - Volume II 1940-1943 - My Country Right or Left*, Edited by Sonia Orwell and Ian Angus, Secker & Warburg, London, 1968: 26

²²¹ Borkenau, Franz, *The Totalitarian Enemy*, Faber & Faber, London 1940: 13

²²² Borkenau, 1940: 7

²²³ Borkenau 1940: 11

²²⁴ Borkenau 1940: 12

teori om totalitarisme. La oss også huske at Sovjetunionen langt i fra ble dratt inn i krigen av egen fri vilje, og at alliansen kanskje like så godt kunne ha stått seg dersom det ikke hadde vært for den totalitære nazistatens immanente ekspansjonstrang, beskrevet av Borkenau i *The New German Empire*. Stalin hadde, i likhet med mange amerikanske politikere, egentlig liten lyst til å føre landet inn i verdenskrigen, og ble ikke med for å "redde Europa fra fascismen".

Den totalitære revolusjon

Ifølge Borkenau var en *totalitær revolusjon* i ferd med å skylle over verden i 1940.²²⁵ Til tross for sin tidligere påståtte antagonisme var både Sovjetunionen og Hitler-Tyskland uttrykk for denne revolusjonen, hvis røtter Borkenau skrev at han ville "investigate very closely".²²⁶ "Fascist trends in Communist Russia came to the surface earlier than the Bolshevik trends in Nazi Germany," skriver han i kapittelet *Brown Bolshevism*.²²⁷ Allikevel er den relativt nylige tyske utviklingen i bolsjeviksk retning langt viktigere å studere, hevder han. I dekke av all sin antimarxistiske propaganda hadde Tyskland under Hitler ifølge Borkenau nemlig utviklet et sosialt regime "which could only be described as Marxist".²²⁸ Den stadig mer kollektivistiske naziøkonomien var nødvendig for den tyske opprustningen, skriver Borkenau, men en slik økonomi var også et kjennetegn ved den totalitære revolusjonen Europa opplevde i 1940. Dette skulle senere gjentas i Friedrich og Brzezinskis totalitarismedefinisjons punkt 6, som simpelthen sier "sentral styring av / kontroll over hele økonomien". Vi husker at Borkenau begynte sin utforskning av de økonomiske aspektene ved totalitarisme allerede i *Pareto*. I *The Totalitarian Enemy* trekker han fram økonomisk kollektivismen som et totalitært trekk, noe som gjør nazistene til "brune bolsjevikere".

Den totalitære revolusjonen er "deeply rooted in the whole trend of development of our modern society," skriver Borkenau.²²⁹ På marxistisk vis skriver han til og med at den er "an inevitable outcome of the laws which govern the development of this our modern society."²³⁰ Allikevel maner han til kamp, og det viktigste er altså å forstå hvor denne revolusjonen kommer fra. Her kan det virke som at han beholder sin tidligere

---

²²⁵ Borkenau 1940: 17

²²⁶ Borkenau 1940: 17

²²⁷ Borkenau 1940: 20

²²⁸ Borkenau 1940: 21

²²⁹ Borkenau 1940: 240

²³⁰ Borkenau 1940: 239

marxistiske analyse av kapitalismens sammenbrudd og manglende evne til å dekke de materielle behovene til en stadig voksende befolkning, samtidig som han tar inn elementer av opplysnings- og modernismekritikk, jfr. Tocquevilles frykt for demokratiets despoti, og det urbane proletariatets svake stilling, men desto høyere antall. En ny økonomisk verdensorden presset seg fram, og denne måtte ifølge Borkenau være basert på kollektivistiske prinsipper. Det store spørsmålet var om den nye kollektivismen ville komme i form av demokrati eller totalitært diktatur.²³¹

Meningstyranni

Tråden med "den totalitære revolusjon" plukkes i liten grad opp igjen før mot slutten av boka, og det er fristende å tro at det var dette Orwell siktet til med formuleringen "faults of arrangement" i sin anmeldelse. Størstedelen av boka går med på det som skulle bli totalitarismeforskernes paradegren: å finne likheter mellom Hitlers Tyskland og Stalins Russland. Spesielt ett poeng her kan være verdt å merke seg, nemlig Borkenaus diskusjon av ikke-angrepspaktens manglende sjokkfaktor blant tyskere og russere. Alliansen mellom de to uttalte erkefiendene var blitt møtt med vantro og overraskelse over resten av verden, men innad i de to landene ble det ifølge Borkenau langt mindre oppstyr. Borkenau spør seg hva dette skyldes, og viser til de to regimenes grunnleggende likheter: "The complete destruction of the official ideology of the régime by means of the purges carried out by this régime itself. This is the basic point where the German and Russian régimes are not only similar but actually identical".²³² Ikke-angrepspakten vakte lite oppsikt i Tyskland, hevder Borkenau, for i datidens Tyskland var opportuniste og forakt for politiske prinsipper egentlig den eneste ideologien som gjaldt – å blindt følge føreren uavhengig av hva han på et gitt tidspunkt gjorde eller mente. Derfor var det ingen som ble overrasket over å være alliert med bolsjevikene, som nazistene hadde propagandert mot i halvannet tiår. "Every sphere of life is subject to constant changes in opposite directions, according to the will and whim of the Führer. This, in many respects, was an outstanding feature of life in Russia under the Tsars, and is even more so in Russia to-day under Stalin."²³³ skriver Borkenau. Til tross for mange andre kjennetegn, er det denne forakten for politiske prinsipper og lydigheten overfor én mann og ett parti som virkelig kjennetegner et totalitært regime, skriver han så. Og

---

²³¹ Jones 1999: 122

²³² Borkenau 1940: 24

²³³ Borkenau 1940: 24

dette er felles for Tyskland og Russland.²³⁴ I hvor stor grad det stemmer at ikke-angrepspakten ikke skapte undring i Tyskland og Russland er vanskelig å bedømme siden fri, offentlig meningsutveksling var nærmest ikke-eksisterende i begge land. Dersom det allikevel stemmer er det oppsiktsvekkende med tanke på at begge regimene hadde hentet mye legitimitet i motstanden mot de som nå var deres nye allierte. Begge lands systematiske utrenskning av meningsmotstandere kan selvfølgelig også ha hatt noe med saken å gjøre. Hvis det i det hele tatt var noen igjen som mente noe annet enn lederskapet er det usannsynlig at disse ville ha gitt uttrykk for dette offentlig.

Borkenau hadde lenge pekt på de altoverskyggende lydighetskravene og vektleggelsen av eksisterende makt som legitimerende faktor for totalitære regimer. Legitimitetsspørsmålet var også viktig i de tidligere nevnte debattene mellom bolsjevikene og deres kritikere etter den russiske revolusjon. Viktige tyske marxister som Rosa Luxemburg og Karl Kautsky mente allerede da at bolsjevikene bygde opp et diktatur i sosialismens navn, og at noe slikt var uakseptabelt og uforenlig med bevegelsens mål. Den polske filosofen Lezek Kolakowski mener at Trotskij i en debatt med Karl Kautsky kommer med en av de mest opplysende teoretiske formuleringene i hele bolsjevismen.²³⁵ Kautsky angrep bolsjevikenes legitimitet etter at demokratiet var oppløst og partiets diktatur innført. "Men hvor har dere garantien, spør enkelte kloke menn oss, for at det er nettopp *deres* parti som er uttrykk for den historiske utviklingens interesser," skrev Trotskij på vegne av Kautsky, og svaret var følgende: "Vi har knust mensjevikene og de sosialrevolusjonære. De finnes ikke mer. Det er bevis nok".²³⁶ Denne legitimeringen av maktbruk er selvfølgelig intellektuelt sett svært utilfredsstillende, og vitner også om en voldsom *brutalitet*. Denne brutaliteten ble lenge forbundet med fascisme, og etter hvert også med bolsjevisme. Brutaliteten og kompromissløsheten ble etter hvert en viktig del av bakteppet for ulike totalitarismeteorier. Borkenaus analyse impliserer at befolkningen i totalitære regimers lojalitet til sine ledere ikke først og fremst skyldtes den påståtte slagsiden mot henholdsvis kommunisme og fascisme, men snarere livsnødvendigheten av å underlegge seg den totalitære staten.

Borkenau skrev flere setninger av typen "det *virkelige* kjennetegnet på et totalitært regime er det ene eller det andre." Disse formuleringene er det altså flere av, men de systematiseres aldri til en fullstendig teori som sier noe mer konkret og

---

²³⁴ Borkenau 1940: 25

²³⁵ Kolakowski 1981: 510, Sørensen 2010: 105

²³⁶ Sørensen 2010: 105

oversiktlig om hva som er de viktigste kjennetegnene, hvilke som er mindre viktige, og forholdet mellom dem. Dette er et tilbakevendende problem ved studiet av Borkenaus totalitarismebegrep.

Kontrarevolusjon

Hver revolusjon har en kontrarevolusjon, skriver Borkenau i konklusjonen på *The Totalitarian Enemy*. Det er denne kontrarevolusjonen han så maner til, og kontrarevolusjonen mente han tok form av Storbritannia og Frankrikes krigsinnsats i den andre verdenskrig (dette var før Pearl Harbor i 1941). Boka inneholder tidvis sterk krigsagitasjon, og også forsikringer om at krigen kan føre til velkomne samfunnsendringer i England "...let us not lose sight of the fact that war, by forcing through overdue changes in the structure of this country, may spare us serious social upheaval, and the loss of strength and prosperity..."²³⁷ Dette var virkelig øyeblikket for å kjempe for frihet og demokrati, og mot "den totalitære revolusjonen".

Borkenau så den totalitære revolusjonen som et svar på vår tids mange problemer. Faktisk hevder han at den totalitære revolusjonen egentlig var den sosialistiske revolusjonen Marx spådde, bare at revolusjonens agent ikke var proletariatet, og at revolusjonen ikke ville føre til større frihet, men snarere til et "tyranny of *déclassés* over the masses of their people".²³⁸ Hvordan kan revolusjonen bekjempes når den kommer som en konsekvens av det moderne samfunns utvikling, spør Borkenau. Svaret er gjennom en kontrarevolusjon, som i følge Borkenau er like historisk naturlig og viktig som revolusjoner er det. "Counter-revolutions are the enhancement of those principles which have been systematically suppressed by revolution. They restore the balance and open the road for a final compromise".²³⁹ Men, skriver Borkenau, etter at den totalitære revolusjonen har blitt beseiret er det viktig å bevare "those features of the totalitarian revolution which are inevitable results of modern life".²⁴⁰ Her er det i første rekke snakk om de økonomiske aspektene. For, hevder Borkenau "the totalitarian revolution marks in the main the transition from an economic system run by individual property owners at their own risk for their own

---

²³⁷ Borkenau 1940: 252

²³⁸ Borkenau 1940: 239

²³⁹ Borkenau 1940: 240

²⁴⁰ Borkenau 1940: 241

profit, to a centralized and planned economy. I believe that this change is inevitable."²⁴¹ Paretos eliteteorier ligger til en viss grad også implisitt i begrepet den totalitære revolusjon ettersom de totalitære bevegelsene fortsatt representerer nye eliter som har kommet til makten på et viss tidspunkt av historiens utvikling som har gitt dem hittil ukjent makt og kontroll over samfunnet. Forskjellen nå er at de økonomiske og sosiale forutsetningene vektlegges i langt større grad, og Borkenau skriver også at noe kollektivisering av økonomien må til i det moderne samfunn. Med det kan det virke som at han forlater sin flørt med liberalistisk økonomisk teori for godt. Hans neste utgivelse var da også, til tross for kritikk av de aller fleste av sosialismens grunnleggende ideer, preget av et ønske om å skape en ikke-totalitær sosialisme. *Socialism – National or International* kom ut i 1942. Borkenau mente at de økonomiske aspektene ved den totalitære revolusjon måtte bevares innenfor et ikke-totalitært system, men det han omtaler som "the religious, or more correctly the pseudo-religious or anti-religious aspects of it [must be] annihilated so that no trace of them remains".²⁴² Det er interessant at Borkenau nå ser de totalitære bevegelsene som uttrykk for en revolusjon, som på det økonomiske plan både er nødvendig og mistenkelig lik den revolusjonen Marx spådde, men som på et mer abstrakt, eventuelt pseudoreligiøst plan representerer en trussel mot hele den vestlige sivilisasjon

Internasjonal sosialisme

I løpet av 1940 ble østerrikeren Borkenau internert i England som "enemy alien".²⁴³ Han ble gitt valget om enten å bli værende i England eller sendes til Australia.²⁴⁴ Borkenau må på det daværende tidspunkt ha mistet noe av sin kontrarevolusjonære optimisme, og var overbevist om at England ville bli invadert av Tyskland. Derfor valgte han å dra til Australia, hvor han ble værende fram til november 1941.²⁴⁵ Så returnerte han til England hvor han ble værende til krigens slutt. Ut fra George Orwells dagbøker fra krigen kan det virke som at han og Borkenau snakket mye sammen, og Orwell overbringer ofte spådommer av typen "Borkenau says England is now definitely in the

---

²⁴¹ Borkenau 1940: 243

²⁴² Borkenau 1940: 244

²⁴³ Blant andre Karl Korsch skal ha godtatt seg over behandlingen som ble Borkenau til del i et av de liberale demokratiene han nå snakket så varmt om. Se Jones 1999: 124

²⁴⁴ Jones 1999: 124

²⁴⁵ Orwell 1968: 154

first stage of revolution"²⁴⁶ (30. mai 1940) og "Borkenau and I considered that Hitler was likely to make his next attack on France..."²⁴⁷ (6. juni 1940).

Fra sitt eksil i London ga han i 1942 ut *Socialism – National or International* hvor han diskuterer sammenhengen mellom sosialismens internasjonale karakter og de reelle nasjonalstatene bevegelsen alltid har vært nødt til å operere innenfor. Bortsett fra den tidligere omtalte disputten om revolusjon versus reform oppstod den største splittelsen i den tidlige internasjonale sosialistiske bevegelsen over synet på den første verdenskrig, og hva sosialistenes rolle i storkrigen skulle være. Dette hang naturlig nok også sammen med synet på reform versus revolusjon. Var sosialismen og internasjonalsismen større og viktigere enn nasjonalfølelsen? En viktig fløy, med Lenin i spissen, mente at sosialistene måtte utnytte situasjonen for å skape revolusjon i Europa. Dette klarte som kjent russerne med glans i sitt eget land. En annen fløy, bestående av blant andre austromarxistene, stod for en pasifistisk linje og ville ikke at sosialistene skulle la seg rive med i herskerklassenes krig. En annen stor fraksjon valgte til sist lojalitet til nasjonen framfor til sosialismen og gikk inn i krigen for sine respektive land. Det tyske sosialistpartiet var et av disse partiene. I 1917 stemte deres parlamentsmedlemmer for finansiering av Keiser Wilhelm IIs krigføring.²⁴⁸ Det er denne splittelsen som i følge Borkenau ledet til opprettelsen av den kommunistiske internasjonale, også kalt den tredje internasjonale, eller bare Komintern, i 1919. Det var ved opprettelsen av denne at bolsjevikene gikk bort fra navnet "sosialdemokrater" og begynte å omtale seg som "kommunister". "Communism's claim to existence was rooted in its claim to true internationalism whereas, the communists said, the majority of the socialists had betrayed the socialist cause to nationalism." Denne splittelsen markerte ifølge Borkenau et slags "starten på slutten" for sosialismen, som helt fram til 1914 hadde "striven forward in an uninterrupted movement of ascendance". Etter bruddet var det derimot lite annet å vente enn at "... the half-hearted internationalism of the labour movement succumbed to the furious nationalism of the Nazis, the Fascists and other forces of the same sort".²⁴⁹ Igjen ser Borkenau fascisme og kommunisme som uttrykk for den samme legitime frustrasjonen over sosiale forhold.

---

²⁴⁶ Orwell 1968: 341

²⁴⁷ Orwell 1968: 364

²⁴⁸ Borkenau, Franz, *Socialism – National or International?*, Faber and Faber, London 1942: 4

²⁴⁹ Borkenau 1942: 5

Stalin presenterte sin tese om "sosialisme i ett land" allerede i 1924. På samme måte som Borkenau i *The Communist International* stadig viser til det ironiske i at Komintern ble stiftet for å spre verdensrevolusjonen, men arbeidet aktivt *imot* revolusjonær virksomhet i årene etter 1934, påpeker han i *Socialism – National or International?* det inkonsekvente i at den internasjonale organisasjonen Komintern etter 1934 ble brukt som et instrument i nasjonalstaten Sovjetunionens utenrikspolitikk. "...there is hardly any element of the socialist creed where the ideal and reality are so distant from another" skrev Borkenau i innledningen.²⁵⁰ En ting er det paradoksale i at "socialism as a political force had to start within the framework of the social and political order which it wished to change and destroy".²⁵¹ Men Borkenaus viktigste poeng er at arbeiderklassens egne økonomiske interesser ofte leder dem til å være motstandere av for eksempel fri innvandring, og dermed på sett og vis motarbeide arbeiderbevegelser i andre, fattigere land.²⁵² Borkenau hevder at internasjonalisme egentlig stammer fra liberalismen, og at viktige grunnleggere av sosialismens internasjonalisme som Marx, Proudhon og Bakunin, egentlig bare hadde "lånt" internasjonalismen fra sin egen tids liberalister. Sosialismen var et opprør mot datidens *laissez-faire*-liberalisme, skriver Borkenau, men at verden har ikke utviklet seg i en slik retning.²⁵³ Isteden blir verden i 1942 stadig mer sosialistisk, ifølge Borkenau. Men den blir også stadig mer nasjonalistisk – "to the point of madness".²⁵⁴ "As things stand at present, the cause of labour and the cause of nationalism are closely identified"²⁵⁵ skriver han i avslutningen. Løsningen på det hele blir i bokas siste, luftige sider, beskrevet som angloamerikansk enhet, og en ny form for internasjonalisme, diktert av England og USA.²⁵⁶

Internasjonalisme og totalitarisme

Borkenaus analyse i *Socialism – National or International?* er at kommunismen har blitt totalitær på lik linje med fascismen, noe som kan forklares siden de springer ut av den samme sosiale situasjonen. Allikevel hadde Borkenau, som så mange andre,

---

²⁵⁰ Borkenau 1942: 8

²⁵¹ Borkenau 1942: 1

²⁵² Tashjean 1962: 39

²⁵³ Borkenau 1942: 35–38

²⁵⁴ Borkenau 1962: 158

²⁵⁵ Borkenau 1942: 157

²⁵⁶ Borkenau 1942: 172

forhåpninger til kommunismen – forhåpninger som ble gjort til skamme av Sovjetunionen. Vi kan hevde at Borkenau i *Socialism – National or International* og flere av sine andre bøker prøver å finne ut *hvorfor* sosialismen har blitt totalitær. I *The Communist International* er det bolsjevikene som får skylda. I *The Totalitarian Enemy* skyldes kommunismens totalitarisme de sosiale forholdene kommunismen eksisterer under og er en reaksjon på. I *Socialism – National or International* peker han på grunnleggende ideologiske problemer i forholdet mellom det nasjonale og det internasjonale som årsak til at de totalitære strømmingene innenfor kommunismen, først og fremst båret fram av de russiske bolsjevikene, får større spillerom. Borkenau forstår "det totalitære" som en revolusjonær, antidemokratisk bevegelse for kollektivismen. For ham har totalitarismen gjort seg gjeldende innenfor både fascisme, nazisme og kommunisme. Siden Borkenau selv en gang hadde vært kommunist var det avgjørende for ham å forsøke å finne ut hvordan hans egen løfterike ideologi kunne utvikle seg i totalitær retning. Dette får de russiske bolsjevikene mye av skylden for, og ifølge han er det altså synet på nasjonalstaten som fører til den store splittelsen mellom de totalitære kommunistene og de andre. De totalitære er sanne internasjonister, mens de andre til en viss grad velger å forholde seg til eksisterende rammer. Debattene om revolusjon og reform hører naturligvis også inn under dette, og vi kan hevde at Borkenau mener den revolusjonære sosialismen både er totalitær og tro mot det sosialistiske prosjekt på grunn av den kompromissløse internasjonismen, som Borkenau hevder er grunnleggende for sosialismen. Vi kan allikevel ikke konkludere med at Borkenau mener det sosialistiske prosjekt i seg selv er totalitært, siden hele *Socialism, National or International?* gir uttrykk for et syn på "sosialisme" i seg selv som noe ønskelig. Ironien i det hele inntreffer når Stalin, som etter Borkenaus og mange andres mening videreutviklet Sovjetunionen i en mer totalitær retning, senere måtte oppgi internasjonismen som prosjekt. Internasjonismen blir dermed en slags spire til totalitarisme, men også noe som oppgis når det totalitære styresettet fullbyrdes i større grad. Hannah Arendt skrev om totalitarisme som noe som tar over, og perverterer en ideologi til det ugjenkjennelige,²⁵⁷ og hun skrev også om de totalitære regimenenes internasjonisme i kapitlet "*Totalitarianism in Power*" fra hennes *Totalitarianism*. Ikke overraskende er det den tidligere beskrevne ekspansjonstrangen og nødvendigheten av

---

²⁵⁷ Arendt, Hannah, *Imperialism – Part Two Of The Origins Of Totalitarianism*, Harcourt, Brace & World Inc., New York, 1968: xi

å ha karakter av en "bevegelse", som gjør internasjonisme til en viktig del av totalitær ideologi.²⁵⁸ Som vi så i kapittel 1 beskrev Arendt de totalitære regimenes anti-utilitarisme i et forsøk på å forklare det som fra utsiden ble sett på som den rene galskap:

our bewilderment of the anti-utilitarian character of the totalitarian state structure springs from the mistaken notion that we are dealing with a normal state after all ... they consider the country where they happened to seize power only the temporary headquarters of the international movement on the road to world conquest...²⁵⁹

Kompromissløs internasjonisme ses dermed på som et kjennetegn ved totalitær ideologi av både Arendt og Borkenau. Sistnevntes analyse av sosialismens internasjonalistiske idégrunnlag er tankevekkende, men bringer oss nok en gang over i diskusjonen om "den glidende overgangen" til totalitarisme. Kritisk tenkning rundt nasjonalstater og overnasjonal styring kan neppe i seg selv ses på som et tegn på totalitarisme.

Oppsummering

Hva Borkenau faktisk mente med "det totalitære" stod fortsatt uforklart før *The Totalitarian Enemy*. I utgivelsene før *The Totalitarian Enemy* hvor han også brukte begrepet – *The Spanish Cockpit*, *Austria and After*, *The Communist International* og *The New German Empire* – brukte han det i relasjon til både ekspansjonisme (*The New German Empire*), å ikke anse politikk som noe som tilhører en avgrenset del av menneskelivet (*Austria and After*), politiske drap (*The Spanish Cockpit*), og diktatur (*The Communist International*). I *The Totalitarian Enemy* er totalitarismebegrepet det bærende analytiske verktøyet. Allikevel kommer Borkenau aldri med noe forsøk på en definisjon av begrepet. Dersom Borkenau selv hadde noe slikt er den å finne mellom linjene. Borkenau omtaler mangt som totalitært, men det som i hovedsak skiller hans bruk fra andres er den nye tesen om en totalitær revolusjon.²⁶⁰

I det amerikanske bladet *Living Marxism*s åttende utgave i 1939 stod det en usignert anmeldelse av den amerikanske utgaven av *The Communist International*. Her kunne man lese at "Borkenaus book reflects the disillusionment of an increasing number

---

²⁵⁸ Arendt 1964: 87

²⁵⁹ Arendt 1964: 109

²⁶⁰ Gleason 1995: 54

of intellectuals with the Marxian expectation of a proletarian revolution."²⁶¹ Den russiske revolusjonen ble gjennomført av profesjonelle revolusjonære med hjelp av bønder, og den russiske kapitalismen var dessuten langt fra "ferdig" utviklet, i marxistisk terminologi. Marx' "spådom" indikerte at arbeiderklassen i høyt utviklede land ville beseire de andre klassene og skape et klasseløst samfunn basert på sosialisering av produksjonsmidlene. Men den eneste revolusjonen som kom var den i Russland, som overhodet ikke fulgte dette mønsteret, og som definitivt ikke ga de forventede resultatene. Som vi vet delte ikke Borkenau Marx' tro på det vesteuropeiske proletariatets revolusjonære potensial. Som vi har lest før mente han at de både hadde "noe å miste", og at arbeiderbevegelsene i utviklede land hadde en "demokratisk ånd" som stod i opposisjon til bolsjevismen og den revolusjonære kommunismen. Men som vi har sett tidligere i dette kapittelet mente Borkenau i 1940 også at alle Marx' spådommer om revolusjonens nødvendighet hadde slått til, men at det hadde blitt en annen revolusjon enn den Marx hadde spådd. Den totalitære revolusjonen sprang ut av den samme krisen i liberalistisk økonomi som Marx hadde forutsett at den kommunistiske revolusjonen ville springe ut av, men den var ikke drevet fram av arbeiderklassen. Den paretianske revolusjonsteorien som Borkenau tidligere brukte for å kritisere revolusjoner som utga seg for å være revolusjoner i den marxistiske betydningen av ordet er her lagt bort. Borkenaus "paretianske" revolusjonsbegrep gjorde ham i stand til å avkle påståtte revolusjoner, og vise hvordan de ikke var revolusjoner i marxistisk forstand, fordi de ikke førte til reelle endringer i samfunnets produksjonsforhold, men snarere var maktkamper mellom nye og gamle eliter. Implisitt i dette lå også en kritikk av Marx' revolusjonsbegrep, hvor det antydes at det er elitenes maktkamp som er avgjørende for historiens gang, ikke samfunnets produksjonsforhold. I tilfellet med *den totalitære revolusjon* kan det allikevel virke som om Borkenau mener det er snakk om en revolusjon i marxistisk forstand, fordi den kommer som et resultat av et misforhold mellom produksjonskreftene og produksjonsforholdene, som dermed endres gjennom sosial revolusjon.

For å besvare spørsmålet om hvordan Borkenaus historiske kontekst påvirket hans totalitarismebegrep kan vi nå operere med to nivåer. På et mer detaljert hendelsesnivå er det klart at utbruddet av den andre verdenskrig og ikke minst ikke-

---

²⁶¹ Ukjent, *Living Marxism* Volume 4, no. 8, "World Communism - A History of The Communist International (review)", International Council Correspondance, Chicago, 1939: 255

angrepspakten mellom Hitler og Stalin var viktige hendelser som påvirket Borkenaus totalitarismebegrep. Ikke-angrepspakten gjorde at verden stemte overens med Borkenaus teorier på en måte han i *The Totalitarian Enemy* virker å finne svært tilfredsstillende. Den klare skillelinjen mellom totalitære diktaturer og liberale demokratier ga Borkenau selvtillitt til å agitere for krig og kontrarevolusjon, og dermed bevege seg ganske langt unna den analytiske og nyanserte holdningen vi vanligvis forbinder med akademikere. Ikke-angrepspaktens kortvarighet må ha ødelagt noe for dette, men Borkenau kommenterte aldri Sovjetunionens nye rolle som demokratiens allierte i skriftlig form. På et noe høyere nivå av historisk kontekstualisering er det i perioden 1940-45 tydelig at Borkenaus bakgrunn som marxist gjør at han nå i stadig større grad forklarer de totalitære regimene som "produkter av sin tid", nærmere bestemt de økonomiske og sosiale forholdene i Europa og krisen i liberalistisk økonomi. Dette aspektet eksisterte også i forbindelse med *Pareto* hvor disse forholdene fremheves som årsaker til de totalitære regimenes store makt, men tesen om *den totalitære revolusjon* er mye mer eksplisitt marxistisk inspirert enn synet på Lenin og Mussolini som nye eliter med eksepsjonelt stor makt.

I årene før den andre verdenskrig hadde totalitarismebegrepet var blitt viktig i forståelsen av samtidens politiske virkelighet. Til tross for at det er vanskelig å tolke noen bestemt definisjon av det totalitære ut av Borkenaus skriftlige bidrag før og under den andre verdenskrig, var han definitivt blant de som bidro til å fylle det med mening og slik påvirke totalitarismebegrepet. Kanskje var også ideen om "det totalitære" langt tydeligere for samtidens lesere enn for nåtidens, noe som kanskje gjorde behovet for en tydeligere diskusjon og definisjon av fenomenet mindre skrikende enn det kan være for nåtidens lesere av Borkenau. I årene fram mot den andre verdenskrig ble totalitarismebegrepet stadig hyppigere benyttet av både teoretikere, politikere, journalister og menigmann.²⁶² "(it) seemed to many Americans to sum up the embodiment of evil in the modern world", skriver Abbot Gleason. Dette endret seg betraktelig da Sovjetunionen, som fram til da var blitt omtalt som en totalitær stat, ble alliert med England, Frankrike og USA i den andre verdenskrig.

"I never thought I should live to say "Good luck to Comrade Stalin" but so I do."²⁶³, skrev George Orwell i et brev til tidskriftet *Partisan Review* i november 1941. Hvordan

---

²⁶² Gleason 1995: 48

²⁶³ Orwell 1968: 154

Borkenau forholdt seg til at Sovjetunionen kjempet på de liberale demokratiers side i den andre verdenskrig vet vi lite om, men som vi skal se i neste kapittel var han tidlig ute med å mane til ny, ideologisk kamp mot fienden i øst så fort nazismen var beseiret.

Kapittel 6

1945-1957

Kremlolog og kald kriger

"The Anti-Communist passions of the fifties sometimes overwhelmed Borkenau's true gift for unorthodox yet insightful analysis, the very quality that had been the source of some brilliant historical and sociological writings in the thirties."

W.D. Jones i *The Lost Debate* (1999)

Innledning

I 1949 utkom boka *The God That Failed*. Den var redigert av den britiske Labour-politikeren Richard Crossman, og inneholdt tankevekkende tekster om kommunisme skrevet av angrende ekskommunister som Arthur Koestler, Ignacio Silone og André Gide. Boka ble raskt for en klassiker å regne innen etterkrigstidens antikommunistiske litteratur. I 1983 kom det ut en ny utgave i USA, denne gangen med et forord av Norman Podhoretz, kjent antikommunist og tidligere redaktør av *Commentary*, et tidsskrift utgitt av American Jewish Committee, som Borkenau skrev flere artikler for i etterkrigsårene. I sin innledning skriver Podhoretz om synet på kommunismen i årene rett etter den andre verdenskrig, og hvordan det var annerledes da enn i 1983. Podhoretz skriver at kommunisme som ideologi, i motsetning til i 1983 og i årene før og under verdenskrigen, igjen stod høyt på agendaen etter 1945 – altså tidsrommet dette kapittelet omhandler. Før krigen hadde kommunistene (les: Sovjetunionen og deres støttespillere) ifølge Podhoretz gjort sitt beste for å underspille forskjellen mellom kommunisme og de liberale demokratier, for dermed å skape en sterk allianse mot

fascisme og nazisme. Før det igjen hadde imidlertid kommunistene hatt lite til overs for andre politiske oppfatninger, og "professed to see no difference between fascists and democratic socialists".²⁶⁴ Bruken av totalitarismebegrepet i Europa og USA var stadig økende fram til Operasjon Barbarossa brakte Sovjetunionen og de vestlige demokratiene sammen i allianse mot Tyskland i 1941. Da sluttet imidlertid bruken brått, og Abbot Gleason skriver i sin bok *Totalitarianism* at "The absolute confrontation of 'totalitarian dictators' with 'democracies' was shattered. Almost overnight, use of the term greatly diminished, although it never disappeared entirely."²⁶⁵ Som Podhoretz skriver ble kommunisme igjen satt på agendaen etter 1945, og da i forbindelse med totalitarismebegrepet, som kom tilbake for fullt. Dette kapitlet vil ta for seg hvilken rolle Franz Borkenau spilte da totalitarismebegrepet igjen kom på alles lepper og den kalde krigen mellom USA og Sovjetunionen var et faktum.

I 1952 kom *The God That Failed* ut i Tyskland under navnet *Der Gott der keiner war*, og ingen ringere enn Franz Borkenau skrev det tyske etterordet. Borkenaus aktiviteter fra 1945 til hans død i 1957 inkluderer politisk journalistikk, oppfinnelsen av den nye sjangeren *kremlogi*, akademisk arbeid og arbeid med organisasjonen Congress For Cultural Freedom. Borkenau ga også ut diverse omskrivninger av *The Communist International*, blant annet, *European Communism*. Denne bokas første tre kapitler var lite annet enn et sammendrag av *The Communist International*, men den tok så for seg europeiske kommunistpartier i perioden fra 1934 til 1951. Samtidig som Borkenau ble mer aggressiv enn noensinne i sin antikommunistiske retorikk, fordypet han seg i Spenglers teorier om sivilisasjonssykluser. Et mål for dette kapitlet vil være å vise hvordan Borkenaus tabloide antikommunisme hang nøye sammen med hans mer filosofiske interesse for sivilisasjonshistorie, og hvordan sistnevnte ga ham et apokalyptisk verdensbilde som bidro til å gjøre hans antikommunisme svært aggressiv.

Amerikanisering av totalitarismebegrepet

Bruken av totalitarismebegrepet minsket altså betraktelig under den andre verdenskrig. Da freden var et faktum og det brygget opp til kald krig mellom verdens to nye supermakter kom det imidlertid tilbake for fullt. USA ble demokratienes ubestridte leder

---

²⁶⁴ Crossman, Richard H., *The God That Failed*, Regenery Gateway, Washington D.C. 1983: ii Podhoretz omtaler altså henholdsvis tiden før og etter Hitlers *Machtergreifung* i 1934 og hvordan Komintern etter 1934 ble gjort til et instrument i Sovjetunionens utenrikspolitikk. Her, som andre steder, ser vi at Borkenaus periodisering av Kominterns ulike faser har blitt anerkjent som allmenne sannheter.

²⁶⁵ Gleason 1995: 54

i det som blusset opp til å bli en ny ideologisk kamp. Begrepet ankom den engelskspråklige verden med venstreorienterte tyske emigranter etter 1934. "Their sense of what the totalitarian meant was quite various, but reflected their German-centeredness and their generally left political orientation" skriver Abbot Gleason.²⁶⁶ Borkenau var som vi vet i London, men etter krigens slutt skiftet tyngdepunktet i den engelsktalende verden over til USA. I Truman-doktrinen fra 1947 annonserte USA at de ville hjelpe "demokratier" verden over med å "maintain their free institutions and national integrity against aggressive movements that seek to impose on them totalitarian regimes".²⁶⁷ Abbot Gleason mener at Harry Truman med dette "vant kampen" om totalitarismebegrepet, som like gjerne kunne ha blitt brukt *mot* Trumans økonomiske politikk av hans konservative motstandere. På 30-tallet hadde både fascister og nazister sett med beundring på Franklin D. Roosevelts økonomiske New Deal-program i USA. Mussolini mente til og med å se fascistiske tendenser i Roosevelts bok *Looking Forward*.²⁶⁸ Gjennom Truman-doktrinen ble "[the idea] that the Communists were the successors of the Nazis and closely connected to them [...] the most powerful political idea of the late 1940s."²⁶⁹

Som forklart i kapittel 1 var en medvirkende årsak til dette også at mange av de tyske "totalitarisme-pionerene" arbeidet i amerikansk etterretning under den andre verdenskrig, og at de fortsatte med dette etter krigens slutt. Sovjetunionen var den nye fienden som raskt skulle settes i forbindelse med den forrige, til tross for at Sovjetunionen hadde vært USAs allierte i kamp mot den forrige fienden. Det er ikke meningen å antyde at den kalde krigen ble "initiert" av USA, og at Sovjetunionen var uten skyld, men "gjenopplivingen" av totalitarismebegrepet etter den andre verdenskrig passet perfekt med USAs utenrikspolitiske strategier, og bidro også til begrepets nye popularitet.

Kremlologi

Etter krigen returnerte Borkenau til Tyskland for en stilling som presserådgiver for den amerikanske okkupasjons hæren. Han hadde arbeidet ved "The American Office of War Information" i London ved krigens slutt, og fikk i oppdrag å etablere et "demokratisk

---

²⁶⁶ Gleason 1995: 33

²⁶⁷ Gleason 1995: 73

²⁶⁸ Schivelbusch, Wolfgang, *The Mises Review* Volum 12, Number 3; "Reflections on Roosevelt's America, Mussolini's Italy, and Hitler's Germany", Ludwig Von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2006

²⁶⁹ Gleason 1995: 74

basert nyhetsbyrå" i Tyskland.²⁷⁰ Han ble imidlertid raskt tilbudt en akademisk stilling ved universitetet i Marburg i den amerikanske okkupasjonssonen. Der underviste han i moderne historie og middelalderhistorie. Som vi skal lese senere gjenopptok han også studiene av historieteori og kulturer, med fokus på tidligere nevnte Oswald Spengler, og også A.J. Toynbees arbeider.²⁷¹ Hans første bok *Übergangen vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*, fra 1934, hadde hatt en viss suksess innen akademiske kretser, og universitetsstillingen kan han ha fått som en følge av dette. I 1947 publiserte han tre essay om tysk historie basert på sine introduksjonsforelesninger, men han skal ha mistrikk ved fakultetet i Marburg, og forlot det raskt.

De siste ti årene av sitt liv hadde han mange forskjellige adresser, stort sett i tysktalende land, og bodde aldri ned noe sted over lang tid.²⁷² Disse årene brukte han i stor grad på å studere det indre politiske liv i Sovjetunionen, og på studier av sivilisasjonsteorier. Richard Löwenthal skriver at Borkenau levde *av* det første, og *for* det siste. I to år var han redaktør for det amerikanskfinansierte tyske tidsskriftet *Ostprobleme*,²⁷³ og han skrev også artikler om Sovjetunionen på både engelsk og tysk i en lang rekke tidsskrifter og magasiner, bla. *Der Monat*, *Commentary*, *Twentieth Century*, *Neues Abendland*, og *Rheinische Merkur*.²⁷⁴ Borkenaus spesialitet var det som etter hvert ble kjent som *kremlinology*. Ordet har assosiasjoner til astrologi, og i Tyskland var "faget" mer kjent som *Kreml-Astrologie*. Kremlologi gikk ut på å spå hva som kom til å skje i sovjetisk politikk, basert på lesninger av Sovjetunionens egne propagandaaviser og lignende kilder, som for andre var en lite troverdig kilde til nyttig og sann informasjon. Borkenaus to største suksesser som kremlolog var da han i 1953 forutså Stalins død bare syv uker før han faktisk døde, og da han i 1952 forutså bruddet mellom Kina og Sovjetunionen, som ble et offisielt faktum i 1961. Borkenau fikk en viss berømmelse, spesielt etter forutsigelsen av Stalins død i 1953, men han ble ikke tatt alvorlig av datidens øvrige eksperter på Sovjetunionen, og han var heller ikke særlig begeistret for dem.²⁷⁵ I sin *Interpretations of Soviet Russia* skriver Walter Laqueur følgende om Borkenaus kremlologi: "...even the false predictions – and their number was not small – usually offered food for thought, for they were based on close reasoning and

---

²⁷⁰ Kessler 2011: 107

²⁷¹ Russo 1987: 188

²⁷² Borkenau 1981: 7

²⁷³ Borkenau 1981: 7

²⁷⁴ Jones 1999: 185

²⁷⁵ Laqueur 1967: 180

much ingenuity; Borkenau's mistakes were frequently more interesting and suggestive than the less erroneous analyses of other writers".²⁷⁶

I en svært interessant artikkel i *Commentary*, et tidsskrift hvor Borkenau skrev flere artikler om anti-semittisme i Sovjetunionen,²⁷⁷ forklarte kremlologen sin metode. *Getting At The Facts Behind The Soviet Facade* var navnet på artikkelen, og i åpningen skrev Borkenau at "The whole course of Soviet history [...] betrays the presence of internal strife. When he realizes this, the researcher has found his entering wedge".²⁷⁸ Ifølge Borkenau var Kreml gjennomsyret av interne maktkamper, og karakterisert av *chefstvo*-systemet, en russisk variant av et klassisk patron/klient-system. Enhver som ville opp og fram i sovjetisk politikk måtte inngå som klient i et slikt forhold. Borkenau mente kremlologens oppgave var å kartlegge hvilke motsetninger som fantes mellom hvilke maktpersoner, og hva som stod på spill i disse. I denne artikkelen refererer Borkenau blant annet til tidligere nevnte Franz Neumanns *Behemoth*, og skriver at et totalitært styresett tenderer til å være "less monolithic than a democratic one because no external force like public opinion was allowed to intervene in the incessant struggle going on". Her mente Borkenau at Sovjetunionen hadde vist seg å være enda mer totalitært enn Nazi-Tyskland. "In both cases, the rivalry, the struggles and the intrigues between the different power machines are what constitute the real substance of domestic policies".²⁷⁹ Borkenau kartla patron/klient-forholdene til de ulike aktørene i Kreml i stor grad ut fra deres tidligere karrierer. Hvem hadde de arbeidet under, og på hvilke tidspunkter var de blitt forfremmet? Han brukte også Kremls "great addiction to protocol" for å forstå hvem som til enhver tid innehadde makt og posisjoner. Signaturrekkefølgen i en nekrolog, rekkefølgen et propagandaorgan omtalte de tilstedeværende ved en mottakelse i, lengden på eventuelle sitater i artikler osv., for å forstå hvem som satt med makt, og hvem som var alliert med hvem. Videre fant han ut at "as thoroughgoing as Bolshevik totalitarianism may be, it cannot bottle up everything" – politisk antagonisme fant sine uttrykk også innenfor Kreml, men sjelden direkte. Gjennom å kartlegge offisielle taler og artikler kunne Borkenau for eksempel se hvem som siterte hverandre, og ikke minst hvem som siterte de samme autoritetene innen det

---

²⁷⁶ Laqueur 1967: 180

²⁷⁷ Se blant annet Borkenaus artikkel "Was Malenkov Behind the Anti-Semitic Plot?", *Commentary* May 1953

²⁷⁸ Borkenau, Franz, *Commentary*, April 1954, "Getting at the Facts Behind the Soviet Facade" ss. 393–400, American Jewish Committee, New York 1954: 394

²⁷⁹ Borkenau 1954: 395

Borkenau omtalte som den kommunistiske "mytologi", for å forstå hvilke grupperinger og maktbaser som stod imot hverandre.²⁸⁰ Forståelse av *chefstvo*-systemet og forståelse av sovjetisk doktrine var ifølge Borkenau de to bærebjelkene for analyse av Kremles interne maktkamper. Han hevdet at Sovjet-systemets tankeprosesser "in large part parody Eastern Orthodox Christianity, and sense cannot be made of them if examined under Western categories".²⁸¹ Som en lærd teolog kjenner alle ulike kontroverser under den kontinuerlige utarbeidelsen av kristne dogmer må en god kremlolog sette seg inn i alle marxismen og Sovjetunionens interne disputer, for så å lete etter spor av disse i uttalelser, taler og artikler i den sovjetiske propagandapressen. Stalins død kunne Borkenau forutse fordi Malenkov, en av Stalins antagonister, i en resolusjon fra DDRs sentralkomit  i 1953 ble sitert usedvanlig mye, mens Stalin selv ble avspist med et kort sitat fra 1910. Noe slikt ville ingen ha turt med mindre de var helt sikre på at Stalins makt var s v rt begrenset.²⁸² På bakgrunn av dette og andre indisier kunne Borkenau konkludere med at noe var i gj ere som forandret maktbalansen i Kreml.

Kremlologi og Pareto

"Every social order has its own form of conflict" skrev Borkenau i artikkelen "Mao Tse-Tsung", publisert i tidsskriftet *Twentieth Century* i 1952.²⁸³ Det var i denne artikkelen Borkenau hevdet at et brudd mellom Kina og Sovjetunionen var "as certain as anything in politics". Dette hevdet han basert på to enkle forutsetninger: for det første at det ligger et immanent behov i totalitære regimer for   etablere absolutt kontroll, og at de dermed aldri kan ha virkelige allierte over lengre tid; for det andre at leninismen forutsetter enhet i den kommunistiske verden, og at Sovjetunionen dermed måtte utøve kontroll over alle verdens kommunistpartier. Den sovjetiske statens totalitære natur var dermed inkompatibel med Maos ønsker om   være sin egen herre og   bevare kinesisk nasjonalisme.²⁸⁴ Vi kan hevde at Borkenaus kremlologi stammet fra hans arbeid med Paretos eliteteorier, selv om Pareto sjelden eller aldri ble referert direkte. Ved hjelp av Paretos eliteteori og hans syn på revolusjoner som maktkamp mellom eliter hadde Borkenau lenge forstått at Sovjetunionens toppsjikt alltid hadde v ert en elite i stadig

---

²⁸⁰ Borkenau 1954: 396–398

²⁸¹ Her mener Borkenau selvfølgelig ikke det opprinnelige Sovjet-systemet fra 1918, men de indre anliggende i staten "Sovjetunionen" i 1954.

²⁸² Borkenau 1954: 400

²⁸³ Tashjean 1983: 342

²⁸⁴ Tashjean 1983: 342

konflikt for å beholde sin plass som nettopp elite. Borkenau lot seg ikke "villede" av Sovjetunionens stadig foranderlige ideologi og politiske målsettinger, men analyserte altså alltid den totalitære staten i lys av Paretos teorier om sirkulasjonen av eliter. Walter Laqueur skriver at Borkenau tolket sovjetisk historie som "an endless chain of internecine strife"²⁸⁵. Helt siden *Pareto* hadde Borkenau "avkledd" bolsjevismen som et eliteprosjekt, og hans senere suksess som kremlolog kan i mange henseende skyldes denne grunnleggende forståelsen av Sovjetunionens totalitære, ideologiske grunnlag.

Etter Borkenaus død mistet kremlologien etter hvert noe av sin popularitet. Etter Stalin fantes det flere informasjonskilder for Sovjet-eksperter, og små detaljer av den typen Borkenau spesialiserte seg på å analysere, viste seg stadig sjeldnere å ha viktig innhold. Kremlologer som Borkenau kom også ofte med uriktige spådommer, siden deres metode i stor grad gikk ut på å lete etter kausale forbindelser og rasjonelle forklaringer der hvor det ofte ikke fantes slike,²⁸⁶ og de mange bommertene gjorde også sitt til at "fagfeltet" ble diskreditert. Samtidig var det en av de få metodene som fantes i disse årene for de som forsøkte å finne ut av hva som rørte seg bak kulissene i Kreml. Kremlologien ble også kritisert for å legge for stor vekt på personligheter i sine analyser. Diverse psykopatiske trekk hos Stalin og andre maktpersoner ble brukt som begrunnelser for politiske analyser. Ironisk nok stod eks-marxisten Borkenau i spissen for en slik umarxistisk analyseform. Borkenau innså også selv metodens begrensninger, men mente det var viktig for Vesten å finne ut så mye som mulig, så fort som mulig, om hva som foregikk hos erkefienden. Han skrev lakonisk at "... when it comes to political relations inside the USSR one can never be completely sure – at least not until the man is shot."²⁸⁷ Det var tydelig at Borkenau så sin innsats som kremlolog i lys av den kalde krigen, og han hevdet stadig at hans metode var langt bedre enn spionasje, siden så mye av informasjonen som ble innhentet via spionasje var plantet og villedende.²⁸⁸ Kremlologi var for Borkenau ikke et intellektuelt verktøy, men et krigsverktøy.

Den britiske historikeren Robert Conquest, kjent for boka *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, har forsvart kremlologien, og hevdet at "the totalitarian state is a lever by which one man or a small group, can exert the same weight as whole

---

²⁸⁵ Laqueur 1967: 180

²⁸⁶ Laqueur 1967: 182

²⁸⁷ Borkenau 1954: 396

²⁸⁸ Borkenau 1954: 400

social classes".²⁸⁹ Synet på den totalitære staten som et enmannstyranni hvor "every sphere of life is subject to constant changes in opposite directions, according to the will and whim of the Führer" kjenner vi igjen fra *The Totalitarian Enemy*.²⁹⁰ Kanskje er det en ironisk konsekvens av sovjetkommunismen at de marxistiske analyseverktøyene mister sin nytte når man skal forsøke å analysere regimene som selv hevder å basere seg på Marx tanker.

Congress for Cultural Freedom

I august 1949 møttes tidligere nevnte Ruth Fischer, Franz Borkenau og Melvin J. Lasky på et hotellrom i Frankfurt for å planlegge en konferanse for det den britiske historikeren Giles Scott-Smith omtaler som "anti-Communist Leftists".²⁹¹ Til tross for sin antikommunistiske agitasjon og kritikk av marxismen ble altså Borkenau fortsatt ansett som tilhørende venstresiden. Planleggingen munnet ut i det første møtet i Congress for Cultural Freedom, i Berlin i juni 1950. Polsk-amerikaneren Lasky var en tidligere trotskist som var lidenskapelig opptatt av å få igang igjen tysk kulturliv etter den andre verdenskrig. Med støtte fra OMGUS (Office of Military Government US), det amerikanske militærstyret, grunnla han magasinet *Der Monat* under Berlin-blokkaden i 1948. *Der Monat* hadde samme formål som CCF fikk, nemlig å vise europeiske intellektuelle, spesielt de på venstresiden, at amerikansk og europeisk kultur delte de samme tankene om "kulturell frihet". Gjennom å trykke tekster av amerikanske forfattere ville Lasky motvirke det europeiske synet på amerikansk kultur som vulgær og enkel. Han ville vise at amerikansk kulturliv tvert i mot var både intellektuelt og nytenkende, og at europeiske intellektuelle hadde langt mer til felles med amerikansk kultur enn med det ufrie kulturlivet bak jernteppet.²⁹² Lasky beskrives av Scott-Smith som en idealist og den virkelige grunnleggeren av CCF.

Scott-Smith beskriver også CCF som "the intellectual equivalent to the Marshall Plan".²⁹³ Sovjetunionen hadde gjort flere framstøt overfor europeiske intellektuelle, blant annet gjennom "fredskonferanser" for intellektuelle i Wroclaw i 1948, og på Hotel

---

²⁸⁹ Laqueur 1967: 182

²⁹⁰ Borkenau 1940: 24

²⁹¹ Coleman, Peter, *The Liberal Conspiracy - The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*, The Free Press (Macmillian Inc.), New York 1989: 15

²⁹² Scott-Smith, Giles, *Journal of Contemporary History*, Volume 35, Number 2, ss. 263 - 280, "Melvin J. Lasky, *Der Monat*, and the Congress for Cultural Freedom", Sage Publications, London, 2000: 268-271

²⁹³ Scott-Smith 2000: 278

Waldorf Astoria i New York i 1949.²⁹⁴ USA forstod at noe måtte gjøres for å hindre at europeiske intellektuelle havnet på "feil" side i den kalde krigen. Blant eks-kommunister som Arthur Koestler, Ruth Fischer, Ignacio Silone og Franz Borkenau fant USA sine allierte i den kulturelle kalde krigen.

Det første møtet i CCF ble åpnet i Berlin på samme dato som Nord-Korea invaderte Sør-Korea, den 25. juni, 1950. Det gikk rykter om at Sovjetunionen ville invadere Vest-Tyskland, og flere av konferansens deltakere skal ha fryktet for sine liv. Korea-krigen, og spesielt Kinas deltakelse i denne, bidro for øvrig til en "revitalisering" av totalitarismebegrepet i USA, etter som det ikke lenger kunne avskrives som "a longer word for Soviet Communism".²⁹⁵ Med en begynnende storkrig i Asia som bakteppe skulle altså spesielt inviterte europeiske intellektuelle diskutere kulturell frihet med et publikum på opptil 15.000 tilhørere. Håkon Lie var blant de inviterte fra Norge, mens den engelske delegasjonen blant annet bestod av Oxford-historikeren Hugh Redwald Trevor-Roper. Både engelskmennene og skandinavernene reagerte på den aggressive tonen i innleggene fra henholdsvis Koestler og Borkenau. Koestler, som i 1940 hadde gitt ut den antitotalitære romanen *Darkness at Noon*, holdt ikke mindre enn tre innlegg i løpet av konferansen. Han gikk hardt ut mot intellektuelle som ikke ville velge side i den kalde krigen, ifølge Koestler hadde den totalitære trusselen fra øst ført verden inn i en internasjonal unntakstilstand hvor "fate knocks at the gate of existence".²⁹⁶ Denne apokalyptiske holdningen til Sovjetunionen og totalitarisme hadde også Borkenau på denne tiden. I et senere avisinnlegg i *Manchester Guardian* skrev Trevor-Roper at konferansen, blant annet på grunn av det høye tilskuertallet, hadde vært "in no sense an intellectual congress," men snarere en politisk demonstrasjon. Sammen med Håkon Lie, den danske delegaten og også den noe mildere italieneren Ignacio Silone, sørget engelskmennene for å moderere kongressens manifest noe. Trevor-Roper snakker om et "rift" innad i kongressen, og han mente Borkenau, i sitt innlegg om "the restoration and restatement of the idea of liberty,"²⁹⁷ hadde vært aller verst av de på den aggressivt antikommunistiske siden:

Pouring out his German sentences with hysterical speed and gestures, he screamed that he was a convert from Communism and proud of it; that past guilt must be atoned for; that ex-Communists

---

²⁹⁴ Coleman 1989: 5

²⁹⁵ Gleason 1995: 90

²⁹⁶ Coleman 1989: 28

²⁹⁷ Coleman 1989: 29

alone understood Communism and the means of resisting it; that Communism could only mean perpetual war and civil war; and that it must be destroyed at once by uncompromising frontal attack. And yet terrible though it was, this fanatical speech was less frightening than the hysterical German applause which greeted it. It was different from any other applause at that congress. It was an echo from Hitler's Nuremberg.²⁹⁸

Utdraget ovenfor er et eksempel på den brede skepsisen tyskere ble møtt med etter krigen, men det er verdt å merke seg hvor hard Oxford-professorens fordømmelse av Borkenau er, og hvordan han nærmest kritiserer Borkenau for å være totalitær i sin antitotalitarisme. Tankene går til Charlie Chaplins satire *Diktatoren* (1940), hvor filmens helt, som er til forveksling lik diktatoren Hinkel, taler til folkemassene om humanisme og kjærlighet, bare for å bli møtt med den samme applausen diktatoren selv var blitt møtt med for sitt hatefulle budskap. Scenen er lydsatt med Wagners *Lohengrin*, samme musikkstykket som akkompagnerer den berømte scenen hvor Hinkel fantaserer om verdensherredømme og leker med en badeballglobus.²⁹⁹ Chaplin minner oss om totalitarismens (og musikkens) forførende kraft, og viser hvordan massesuggesjon, og symboltunge demonstrasjoner av lojalitet til regimet, det som Borkenau kanskje ville ha kalt det *pseudoreligiøse* aspektet ved den totalitære revolusjonen, også kan være uttrykk for ideologier som er nettopp *anti*-totalitære i sitt innhold, men kanskje ikke i sin form. I hvor stor grad formen faktisk har betydning for innholdet var et spørsmål flere antikommunister stilte seg, og svaret de ga var "nei". "Truth also needs propaganda", skrev den tyske filosofen Karl Jaspers i *Der Monat* i 1950,³⁰⁰ og allerede i *The Totalitarian Enemy* skrev Borkenau at "There is no harm in adopting some Nazi propaganda methods, as long as they are used for conveying truth, and not its contrary"³⁰¹. Borkenau "pretended to be a "Cold War liberal" of Anglo-Saxon-kind", skriver Mario Kessler. "But over time Borkenau's anti-communism became more and more illiberal".³⁰² Det var et nærmest apokalyptisk verdensbilde som lå til grunn for de ivrigste, intellektuelle antikommunistene under den kalde krigen. Borkenau var en av disse, Arthur Koestler en annen. Målet om å beskytte den vestlige sivilisasjon fra totalitarismens svøpe helliggjorde mange midler, og gjorde kampen for intellektuell frihet til en til tider svært uintellektuell affære.

---

²⁹⁸ Trevor-Roper, H.R., *Manchester Guardian*, "Ex-Communist vs. Communist", July 10, 1950

²⁹⁹ Denne analysen er hentet fra Slavoj Žižeks film *The Pervert's Guide to Cinema* (2006)

³⁰⁰ Coleman 1989: 15

³⁰¹ Borkenau 1940: 20

³⁰² Kessler 2011: 94

European Communism

Før vi går inn på bakgrunnen for Borkenaus syn på totalitarismen som en trussel mot den vestlige sivilisasjon bør det nevnes at han i 1952 ga ut boka *European Communism*. Som nevnt i innledningen er de tre første kapitlene et sammendrag av *The Communist International/World Communism*, mens resten av boka tar for seg europeisk kommunisme i tiden etter at *The Communist International* kom ut i 1938. I forordet skriver Borkenau at mens *The Communist International* på mange måter var rettet mot "thousands and thousands of "innocents" who could learn", er situasjonen en annen i 1952. De som i 1952 fortsatt anså seg selv som kommunister etter Hitler og Stalins ikke-angrepspakt og avsløringene av Gulag-systemet med arbeidsleire for politiske dissidenter "will not be convinced by arguments", skriver han. "This book, therefore, is not so much addressed to the uninformed young revolutionary but to non-communist readers seeking factual guidance in their attempts to understand communism".³⁰³ Det levnes altså liten tvil om at dette er "historie som polemikk", og at denne boka, som andre bøker Borkenau ga ut, har en sterk anti-kommunistisk agenda. Borkenau var en polemiker og en agitator, men han hevdet, som vi har sett, også alltid sin objektivitet som historiker: "I was writing history when I wrote my work on the Comintern in 1937, and I am writing history now. The account I submit is meant as the product of research, not as propaganda."³⁰⁴ Balansegangen mellom Borkenaus, etter eget utsagn kontrarevolusjonære agitasjon, og hans intellektuelle redelighet er et tilbakevendende tema både for denne oppgaven, og for Borkenau selv i hans ulike forord. *European Communism* ble for øvrig dedikert til den da avdøde George Orwell, som mellom 1945 og sin død i 1950 hadde rukket å skrev de antitotalitære klassikerne *Animal Farm* og *Nineteen Eighty-four*. *European Communism* ble kritisert for både faktafeil og overdreven spekulasjon, men Richard Löwenthal mener den var "an early attempt to interpret the policy of a totalitarian regime, in this case the late period of Stalin's rule, not as "monolithic" but as characterized by persistent personal and political rivalries behind the scenes..."³⁰⁵ Dette kjenner vi igjen fra blant annet Hannah Arendt og Ernst Fraenkels analyser av Nazi-Tyskland som langt mindre hierarkisk og stabilt enn hva de selv forsøkte å gi inntrykk av, og vi har tidligere nevnt hvordan Borkenau viste til Franz Neumanns *Behemoth* for å forklare hvordan totalitære regimer faktisk var mindre

---

³⁰³ Borkenau, Franz, *European Communism*, Faber & Faber Ltd., London, 1952: 16

³⁰⁴ Borkenau 1952: 16

³⁰⁵ Borkenau 1981: 7

"monolittiske" enn demokratiske systemer, og at dette for han var en nøkkel til å forstå hva som foregikk bak Kremles lukkede dører. ³⁰⁶Her ser vi hvordan Borkenaus "kremlologiske metode" var inspirert av egen og andres tidligere tenkning om totalitarisme.

W.D. Jones omtaler *European Communism* som "inferior to his earlier book on the subject", mens Mario Kessler mener at den, i motsetning til Borkenaus siste artikler, verken var sober eller rasjonell.³⁰⁷ Den ble allikevel viktig i det Jones omtaler som "the Stalinization thesis on the development of KPD",³⁰⁸ som i korte trekk forklarer KPDs utvikling med at det ble kontrollert av Sovjetunionen og Stalin.³⁰⁹

Vesterlandenes undergang

Når Richard Löwenthal hevdet at Borkenau levde *av* kremlinologi og antikommunisme, men *for* sivilisasjonshistorie kan det kanskje tenkes at Borkenaus etter hvert noe frynsete rykte for førstnevnte kan ha bidratt til at Löwenthal gjerne heller ville framheve det siste aspektet av sin venn og mentors aktiviteter i etterkrigsårene. Men *End and Beginning*, som ikke kom ut før i 1981, bidrar også til å kaste lys over Borkenaus antikommunisme. De fleste av essayene i denne samlingen om den vestlige sivilisasjons tilblivelse er skrevet i perioden mellom 1945 og 1957.³¹⁰ Boka ble godt mottatt, og fikk blant annet den relativt fremstående amerikanske sosiologen Randall Collins til å skrive en artikkel om "The Borkenau Thesis" i 1986. Her skriver han blant annet at "a contingent of admirers has been growing, almost an underground Borkenau cult. I am happy to include myself as one of them. This book is one of the great intellectual rediscoveries of our time."³¹¹ Han skrev også at "Borkenau is much better than Spengler and Toynbee", og at "The central section, a 300-page book within a book, ... is, in fact, one of the most brilliant pieces of historical interpretation I have ever seen".³¹² I en anmeldelse skrev statsviteren Alan Wolfe at "the learning exhibited in these essays is

---

³⁰⁶ Borkenau 1954: 395

³⁰⁷ Kessler 2011: 112

³⁰⁸ Jones 1999: 186

³⁰⁹ Jones 1999: 283 Et annet viktig verk for denne forståelsen av KPD, og senere også DDR, er *Stalin and German Communism*, skrevet av tidligere KPD-medlem, og også medlem av førkrigstidens *Jugendkultur*-gruppe i Wien, Ruth Fischer, som også ble en aktiv antikommunist i etterkrigsårene.

³¹⁰ Collins, Randall, *Sociological Forum*, Vol. 1, No. 2, "The Borkenau Thesis and the Origins of the West", ss. 379-388, Springer 1986: 379

³¹¹ Collins 1986: 379

³¹² Collins 1986: 381

flabbergasting".³¹³ Det som imponerte mange var Borkenaus tidligere omtalte språkkunnskaper. I sin tid i Komintern skal han altså ha lest ti forskjellige språk, og i *End and Beginning* analyserte han bla. arabisk, russisk og en lang rekke både levende og utdødde europeiske språk. Hovedtesen i bokas allerede nevnte midtparti er en ny teori om den vestlige sivilisasjons framvekst. Som vi har lest hadde Borkenau helt siden studietiden i Leipzig vært inspirert av Oswald Spenglers sykliske historiesyn hvor sivilisasjoner vokser fram og går til grunne. I *The Totalitarian Enemy* hevdet han at "This world revolution threatens all the values which have been handed down from Athens and Jerusalem, through the Rome of the Emperors and the Rome of the Popes, to the Reformation, the age of enlightenment, and the present age."³¹⁴ Det er vanlig å spore den vestlige sivilisasjon til disse røttene, men i sine siste skrifter foreslo Borkenau noe helt nytt. Han sporet ikke den vestlige sivilisasjonens særtrekk til de gamle grekerne eller romerriket, men til de germanske stammene som sørget for Romas fall. Som den første behandlet han romerrikets fall fra de germanske stammenes synspunkt, og analyserte krisen Romerrikets fall førte til i det germanske stammesamfunnet.

I likhet med Spengler mente Borkenau at sivilisasjoner ble født for å dø. Den vestlige sivilisasjon mente han ble født rundt år 400, og at den i 1950-årene var i ferd med å dø. Russisk kommunisme og kollektivismen var i ferd med å bli den individorienterte vestlige sivilisasjonens endelikt.³¹⁵ Den totalitære revolusjonen Borkenau beskrev i *The Totalitarian Enemy* stod i etterkrigstiden som fullbyrdelsen av Spenglers spådom om den vestlige sivilisasjons fall. Men Borkenau strittet altså imot, og det er kanskje først på bakgrunn av den posthume utgivelsen *End and Beginning* at vi kan begynne å forstå hvorfor Borkenaus antikommunisme var så aggressiv. Til tross for sine overbevisninger om at kommunismen og totalitarismen var i ferd med å ødelegge hele den vestlige sivilisasjon, klarte Borkenau til en viss grad å opprettholde saklighetsnivået i sine arbeider fram til sin død på et hotellrom i Zurich i 1957. Han ble allikevel kjent som en svært dogmatisk antikommunist, og den omtalte talen under CCFs

---

³¹³ Wolfe, Alan, *Contemporary Sociology* Vol. 15. No. 1, "End and Beginning: On the Generations of Cultures and the Origins of the West (review)", ss. 132-134, American Sociological Association, 1986: 132

³¹⁴ Borkenau 1940: 17

³¹⁵ Mer spesifikt går han inn på framveksten av første persons personlige pronomen i europeiske språk. Dette mener han stammer fra Skandinavia, men at det aller mest "vestlige" språket i så måte er engelsk på grunn av den store bokstaven i deres "I". Borkenau mener at den vestlige sivilisasjons særegne, individuelle verdenssyn uttrykkes av de germanske språks individuelle, personlige pronomen. Dette mener han er et språklig uttrykk for en nærmest ikke-religiøs kultur som legger vekt på frelse og frigjøring gjennom ens egen innsats, og hvis mytologi i langt mindre grad enn andre kulturer er preget av guddommelig inngripen. Se Collins 1986: 380- 386

Berlinkonferanse i 1950 kan ha gjort sitt for dette ryktet. W.D. Jones skriver at av alle "left wing totalitarianists" beskrevet i hans bok *The Lost Debate* "Borkenau became perhaps the most important and prolific publicist for an antitotalitarianism that focused almost solely on the Soviet Union."³¹⁶

CCF og CIA

I 1967 kom det fram at CCF i stor grad var blitt finansiert av CIA som en del av deres "kulturelle krigføring" under den kalde krigen. CCF mistet all sin kredibilitet, og ble oppløst. Det er fortsatt uklart hvem som visste hva om CIAs involvering i kongressen. Walter Laqueur skriver at CIA-støtten ble holdt hemmelig,

Not that it would have been considered a matter of paramount concern by the key figures in the organization had they known, because at the time the sense of freedom under attack was so strong that help would have been accepted from just about any quarter.³¹⁷

CCF var "the centrepiece" i et hemmelig program for kulturell propaganda i vest-Europa. "The US government committed vast resources", skriver Giles Scott-Smith, som allikevel i sin bok *The Politics of Apolitical Culture* tar den diskrediterte organisasjonen i forsvar.³¹⁸ Han hevder at CCF var mer enn bare amerikansk propaganda, ganske enkelt fordi "There was a definite correspondance of interests between the anti-communist intellectuals and American Cold War Internationalism".³¹⁹ Scott-Smith bruker Gramscis teorier om kulturelt hegemoni for å analysere CCF. Organisasjonen var et viktig ledd i en storstilt operasjon for å bygge opp USAs *soft power*, men Scott-Smith gir et nyansert bilde av CCF som både et uttrykk for idealisme, og som amerikansk propaganda.³²⁰

Oppsummering

Borkenaus totalitarismebegrep viste liten utvikling i etterkrigsårene. Samtidig som han under den kalde krigen ble en kjent kremlolog og politisk skribent fordypet han seg også i mer akademisk arbeid, både som universitetsansatt og som frittstående intellektuell.

---

³¹⁶ Jones 1999: 185

³¹⁷ Laqueur, Walter, *The National Interest*, no 58, Winter 1999-2000, "You Had To Be There", 2000: 133

³¹⁸ Scott-Smith, Giles, *The Politics of Apolitical Culture - The Congress for Cultural Freedom, the CIA and post-war American Hegemony*, Routledge/PSA Political Studies, London and New York, 2002: 83

³¹⁹ Scott-Smith 2002: 98

³²⁰ Den italienske marxisten Antonio Gramsci begynte for øvrig med sin revisjon av den ortodokse marxismens strenge forhold mellom basis og overbygging omtrent samtidig som Borkenau skrev *Der Übergang vom feudalen zur bürgerlichen Weltbild*, som vi husker ble svært dårlig mottatt hos Frankfurterskolen.

Borkenaus tre åpningsforelesninger på Universitetet i Marburg, *Drei Abhandlungen zur deutschen Geschichte*, og artikler som "On Lutheranism" i *Horizon* fra 1944, og "Toynbee and the culture cycle" i *Commentary* fra 1956 viser en mer filosofisk orientert Borkenau enn den aggressive antikommunisten verden ble kjent med i etterkrigsårene. I disse arbeidene fordypet Borkenau seg i kulturhistorie og Spenglers teorier om sivilisasjonssykluser. Denne siden ved Borkenau skinte også igjennom i hans antikommunisme og hans totalitarismebegrep, som i talen han holdt på CCFs åpningskongress om de utopiske elementene i vestlig sivilisasjon. Borkenau skrev ingen bøker med vekt på totalitarismebegrepet i etterkrigstiden. Hans skriftlige arbeider bestod enten av kremlologiske analyser eller av mer abstrakte sivilisasjonsteorier. Borkenaus suksess som kremlolog skyldte han i stor grad til sine studier av Paretos eliteteorier. Sivilisasjonskritikken stod i forbindelse med hans bakgrunn som historiker og akademiker, og ga seg også utslag i at hans antikommunistiske aktivisme tidvis ble mer intens og aggressiv enn mange andres. Borkenau hørte også til en gruppe eks-kommunister som ble viden kjent for sin aggressive retorikk mot kommunismen, hvorvidt andre eks-kommunister som Arthur Koestler også var overbevist om at den totalitære trussel ville bli den vestlige sivilisasjons endelikt vites ikke. Hvis Borkenaus sivilisasjonsteorier gjorde hans totalitarismebegrep mer dramatisk kan også det motsatte ha vært tilfellet.

Utbruddet av Korea-krigen i 1950 "revitaliserte" totalitarismebegrepet i USA, og konsolideringen av den kalde krigen mellom Sovjetunionen og USA førte til et avgjørende brudd i totalitarismebegrepets historie. Her er det vanskelig å avgjøre hvor grensen går mellom den historiske kontekstens påvirkning på Borkenaus totalitarismebegrep, og Borkenaus totalitarismebegreps påvirkning på den historiske konteksten. Her smelter altså punktene to og tre av problemstillingen noe sammen. Borkenau stod midt oppe i dette bruddet, og kan nesten ses som en personifisering av totalitarismebegrepets vei fra å være et analysebegrep for venstreorienterte intellektuelle til å bli et propagandabegrep for konservative.

Omtrent samtidig som utbruddet av Korea-krigen gjorde den såkalte "Mccarthyismen" seg gjeldende i USA, og i 1951 vitnet blant annet Borkenau mot den amerikanske offiseren Joseph von Franckenstein som var anklaget for å ha hatt "kommunistiske sympatier". Franckenstein mistet arbeidet på grunn av Borkenaus

vitneutsagn,³²¹ og deltakelsen i slike prosesser er nok et eksempel på hvordan både Borkenau og andre anti-kommunister lot prinsippene fare i sin kamp mot "den totalitære fienden".

---

³²¹ Jones 1999: 185

Kapittel 7

Oppsummering og konklusjon

"The horrors of the totalitarian regime are such that they defy both scholarly analysis and artistic creation; therefore we always tend to remain below the level of the actual thing and that is a help to the dictatorships"

Franz Borkenau i et brev til George Orwell, september 1949.

Innledning

De tre hovedproblemstillingene for denne oppgaven har vært:

1. Hvordan utviklet Franz Borkenaus totalitarismebegrep seg mellom 1928 og 1957?
2. Hvordan ble Franz Borkenaus totalitarismebegrep påvirket av hans historiske kontekst?
3. Hvordan bidro Franz Borkenau til utviklingen av totalitarismebegrepet?

For å svare på spørsmål nr. 1 har vi har dybdeanalysert Borkenaus bruk av begrepet, og sammenlignet denne med både samtidige og senere anvendelser. Vi har også studert andre sider av Borkenaus produksjon og tankevirksomhet, og sett på hvordan denne står i sammenheng med hans totalitarismebegrep. Som de aller fleste av både samtidens og ettertidens totalitarismeteorikere var Borkenau opptatt av både Nazi-Tyskland, og Stalin-Sovjets oppbygning som ettpartistater med en sterk, nærmest allmektig leder på

toppen, omgitt av en nærmest religiøs personlighetskult. Dette var svært tydelige likhetstrekk mellom både Tyskland, Sovjetunionen og Italia under Mussolini, som var vanskelige for de aller fleste observatører å ikke legge merke til. Borkenau og flere andre omtalte dette som totalitært. I diskusjonen av Borkenaus betydning for totalitarismebegrepet har vi ikke lagt vekt på disse observasjonene, men heller Borkenaus mer originale tanker om totalitarisme, og disses betydning for begrepets senere utvikling. Vi har da sett at det er impulser fra tre svært ulike tenkere som gjør seg gjeldende: Vilfredo Pareto, Karl Marx og Oswald Spengler. Disse vil gjennomgå systematisk i dette kapitlet.

For å besvare spørsmål 2 har vi gjennom hele oppgaven forsøkt å sette Borkenaus totalitarismebegrep inn i sin historiske kontekst. Vi har antydnet at Borkenau kan ses på som representant for en generasjon intellektuelle av jødisk avstamning som vokste opp i det som en gang var det habsburgske rike, som ble aktive kommunister under Weimar-republikken, for så å forlate kommunismen og bli aktive anti-kommunister. Tidligere nevnte Arthur Koestler ble født i Ungarn, og er en annen viktig representant for denne generasjonen, som vil bli diskutert noe mer mot slutten av dette kapitlet. Vi har også sett på den mer kjente merkelappen "Weimar-intellektuell", hvor Borkenau også passer inn, sammen med kjente intellektuelle som Frankfurterskolens Theodor W. Adorno og Max Horkheimer, Henry Pachter og mange flere. En mindre gruppe av disse igjen, som Borkenau også hører innunder er de W.D. Jones omtaler som "early left wing anti totalitarians". Disse hadde også hadde sitt opphav på tysk venstreside, og havnet ofte i USA under og etter den andre verdenskrig, hvor de både gjennom akademia og den amerikanske utenrikstjenesten bidro til totalitarismebegrepets nye funksjon som ideologisk våpen i den kalde krigen. Det er naturlig å anta at disse menneskene i svært stor grad ble formet av sin samtid, men det er også på det rene at de også var med på å forme denne samtiden. Vi har blant annet forsøkt å vise hvordan for eksempel Weimar-republikkens fall, den spanske borgerkrigen, Molotov-Ribbentropp-pakten, Operasjon Barbarossa, og utbruddet av Korea-krigen var viktige samtidige begivenheter som kan sies å ha påvirket Borkenaus totalitarismebegrep. Samtidig var Borkenau var med på å forme både datidens og ettertidens totalitarismebegrep gjennom sin produksjon.

Dette fører oss over til del 3 av problemstillingen, hvor det som nevnt i kapittel 1 ikke er et mål å forsøke å kvantifisere graden av påvirkning Borkenau hadde på verken samtiden eller ettertidens totalitarismebegrep, men snarere å forsøke å trekke frem sammenhenger som virker relevante. Dette kapittelet inneholder en oppsummering og diskusjon av disse relevante sammenhengene. Til slutt vil vi komme med noen bemerkninger om Borkenaus syn på totalitær *ideologi*, og argumentere for Borkenaus relevans for dagens totalitarismedebatt.

Marx' betydning

Borkenau var ortodoks marxist i sine yngre dager, og i studieårene i Leipzig avviste han blant annet Oswald Spenglers historieteorier på bakgrunn av sin marxistiske overbevisning.³²² Etter bruddet med den organiserte kommunismen i 1928 stod han også fritt til å kritisere marxismen, og hans første utgivelse, *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild* fra 1934 ble kritisert av Max Horkheimer og Frankfurterskolens ledelse fordi den i for stor grad avvek fra marxistisk ortodoksi. Senere skulle Borkenau kritisere mange av marxismens grunnleggende dogmer, blant annet internasjonalismen i *Socialism, National or International?* fra 1942, troen på proletariatet som en revolusjonær kraft i både *The Communist International* fra 1938 og *The Totalitarian Enemy* fra 1940, og utopismen, i artikkelen *State and Revolution in the Paris Commune*. Et problem er allikevel at Borkenaus kritikk av Marx ofte går rett over i en kritikk av hele den vestlige sivilisasjon. Dette er definitivt tilfellet med kritikken av det Borkenau omtaler som marxismens utopiske elementer, som så ble til en kritikk av det utopiske elementet i all vestlig tenkning, presentert som et av Borkenaus innlegg under grunnleggelsen av CCF i Berlin i 1950.³²³ Denne tendensen innen mer filosofisk anlagt totalitarismeteori, hvor hele den vestlige sivilisasjon, og opplysningstankegangen til syvende og sist leder til totalitarisme, gjorde seg mer og mer gjeldende hos europeiske tenkere i etterkrigstiden. I blant annet nevnte Max Horkheimer og Theodor Adornos verk *Opplysningens Dialektikk* blir de totalitære regimene en inngangsport til en mer generell sivilisasjons- og modernismekritikk, som trekker veksler på både Walter Benjamin, Freud, Nietzsche og også Spengler, som vi altså straks kommer tilbake

---

³²² Russo 1987: 186

³²³ Scott-Smith 2002: 108

til.³²⁴ Ifølge W.D. Jones fikk mange de tidlige antitotalitaristenes marxisme mange nye former i etterkrigsårene. Franz Neumann ble en slags "eklektisk liberalist", Herbert Marcuse en "neo-utopist", mens Adorno og Horkheimers arbeider omtales som "a politically abstinent critical theory". Borkenau, som ifølge Jones var den som hadde "traveled furthest from Marxism. Continued to return to Marx's writings."³²⁵ I 1949 skrev han artikkelen *Marx's Prophecy in the Light of History* i tidsskriftet *Commentary*. Undertittelen var "Balance Sheet After A Century". I denne forsøkte han å vurdere hvilke aspekter ved marxismen som hadde vist seg å stemme og hvilke som ikke hadde tålt "historiens dom". *Marxismen* i seg selv avviste han her som en religion og et dogme ("the task of Marxists has been not to fit doctrine to the facts but, on the contrary, to persuade us that the facts, whatever they are, can always be reconciled with doctrine").³²⁶ Nok en gang kritiserte han det utopiske og religiøse aspektet ved Marx' arbeider, og hevdet at "Lenin's main contribution to Marxist thought was to revive this messianism".³²⁷ Videre gjentok han kritikken mot troen på proletariatets revolusjonære rolle, og hevdet at "what is most false about political Marxism is the historical role it assigns the working class".³²⁸ Allikevel kommer han tilbake til påstandene han legger fram i *The Totalitarian Enemy*, at Marx' "was the first ... clearly to perceive that socialism was not an invention but rather the very shape of things to come, and that it only remained for the conditions for its emergence to mature first within the womb of the old society".³²⁹ Altså mente han at Marx hadde rett i at menneskeheten stod overfor en revolusjon ("perhaps the strongest element in Marxism is its insight that we are on the point of a new and decisive phase in the struggle with nature"),³³⁰ og at verden ble stadig mer sosialistisk, bare på en annen måte enn Marx hadde forutsett. I *The Totalitarian Enemy* mente han at verden ble stadig mer kollektivistisk, og at dette var en nødvendighet. Han så etterkrigstidens reformorienterte sosialisters suksess i de engelsktalende land, Skandinavia, Nederland og Sveits, som et bevis på dette.³³¹

---

³²⁴ Adorno, Theodor & Horkheimer Max, *Opplysningens dialektikk*, Spartacus, Oslo, 2011: 6 (fra Espen Hammers forord).

³²⁵ Jones 1999: 184

³²⁶ Borkenau, Franz, *Commentary*, May 1949, "Marx's Prohecy in the Light of History. Balance Sheet After a Century", ss. 430 – 436, New York 1949: 430

³²⁷ Borkneau 1949: 431

³²⁸ Borkenau 1949: 433

³²⁹ Borkenau 1949: 434

³³⁰ Borkenau 1949: 436

³³¹ Borkenau 1949: 435

Til tross for Borkenaus antikommunisme er det derfor vanskelig å finne et bestemt "brudd" med marxismen i hans tenkning, til tross for at Mario Kessler hevder at Borkenau gikk fra "Critical Marxism" til "Cold War Anti Communism" en gang i løpet av den andre verdenskrig. Hvis Kessler med dette impliserer et tydelig brudd med marxismen i Borkenaus tenkning er det vanskelig å si seg helt enig. I 1956 ga Borkenau ut *Karl Marx – Auswahl und Einleitung von Franz Borkenau*, hvor han hadde samlet viktige tekster av Marx og kommentert disse. Marx forble en viktig inspirasjonskilde og referansepunkt for Borkenau. Man kunne kanskje ha sett for seg at et brudd med marxismen førte til nye teorier om totalitarisme, men dette er ikke tilfellet for Borkenau. John E. Tashjean skriver, som tidligere nevnt, tvert i mot at det er Borkenaus "avvikende tolkning" av marxismen som sammen med et universalhistorisk utsyn utgjør bærebjelkene i hans politiske tenkning.³³² I forbindelse med Borkenaus totalitarismebegrep blir dette enda tydeligere ettersom Borkenaus teori om "den totalitære revolusjon" baserer seg på et en marxistisk teori om kapitalismens krise som noe som tvinger fram sosial revolusjon. Forskjellen var altså bare at det ikke var proletariatet som var revolusjonens agent, og at revolusjonen langt fra førte til sosialisme eller kommunisme slik som Marx beskrev det, men til totalitære regimer.³³³ W.D. Jones ser Borkenaus totalitarismebegrep som en "modig kombinasjon" av marxistisk teori om kapitalismen i krise og statlig intervensjon i økonomien, og Paretos teorier om dannelser av nye eliter.³³⁴ La oss nå gå nærmere inn på dette.

Paretos betydning

I følge Jones gjør kombinasjonen av Paretos eliteteorier og Marx' revolusjonsteorier Borkenau i stand til å lage en ny teori om sosial endring, annerledes fra marxistisk ortodoksi.³³⁵ Som vi har sett over holdt Borkenau egentlig alltid fast på Marx' revolusjonsbegrep, og tanken om at en kriserammet kapitalisme ga grobunn for store samfunnsmessige endringer. Det aller meste annet ved Marx' tenkning, og ikke minst ved kommunistpartienes offisielle doktriner var han derimot kritisk til, og forståelsen av Paretos eliteteorier var på mange måter hans innfallspor til sammenligningen av kommunisme og fascisme. Pareto mente at revolusjoner i den marxistiske betydningen

---

³³² Tashjean 1962: 344

³³³ Borkenau 1940: 239

³³⁴ Jones 1992: 458

³³⁵ Jones 1992: 458

av ordet ikke eksisterte, men at samfunnets "retning" forandret seg ut i fra hvilke individer som ledet det. Det samtiden omtalte som revolusjoner så dermed Pareto kun som maktkamp mellom gamle og nye eliter, som i følge Pareto alltid ville eksistere så lenge samfunnet ikke hadde "fri sirkulasjon av eliter".³³⁶ Borkenau brukte denne teorien for å vise likhetene mellom Mussolinis fascistbevegelse i Italia, og Lenins bolsjeviker i Russland. Selv om Borkenau holdt fast ved Marx' revolusjonsbegrep som veiledende for hva en virkelig revolusjon faktisk var, mente han at for eksempel utrenskningsprosessene i Sovjetunionen og til en viss grad også den russiske revolusjon passet langt bedre inn i Paretos revolusjonsteori. Etter å ha identifisert både fascister og bolsjeviker som nye eliter viste han hvordan disse elitene kunne være langt mektigere enn tidligere eliter hadde vært på grunn av de økonomiske og sosiale forutsetningene for deres maktovertakelse og senere maktutøvelse.³³⁷ Dette gikk han så videre med i *The Totalitarian Enemy* hvor begrepet *den totalitære revolusjon* ble lansert. Vi kan konkludere med at Marx var svært viktig for Borkenaus totalitarismebegrep, men at det først var i kombinasjon med Paretos eliteteorier at Marx gjorde seg gjeldende i Borkenaus totalitarismebegrep. Spesielt ettersom tesen om den totalitære revolusjon også benytter Paretos revolusjonsbegrep for å vise at revolusjonens "agent" ikke var proletariatet, slik som Marx hadde spådd, men en ny elite – i den paretianske betydningen av ordet.

Pareto forble derfor viktig, men synet Borkenau la fram i *Pareto* fra 1936 på de totalitære regimene som nye eliter, ble etter hvert kombinert med et mer marxistisk revolusjonsbegrep hvor de økonomiske og sosiale konsekvensene av denne nye elitens maktovertakelse ble tillagt enda større vekt enn i *Pareto*. George Orwells to mest kjente, antitotalitære romaner kan stå som metaforer på dette skiftet i Paretos betydning for Borkenaus totalitarismebegrep: *Animal Farm* fra 1945 kan det hevdes at er en ren Pareto-inspirert kritikk av et totalitært regime: Etter at dyra har tatt makta på gården utvikler grisene seg til å bli en ny herskerklasse som er minst like ille for de andre dyra som menneskene var. I *Nineteen Eighty-Four* fra 1949 er det imidlertid Borkenaus mer marxistiske begrep om *den totalitære revolusjon* som gjør seg gjeldene. Der grisenes totalitære regime i *Animal Farm* bare er en ny elite som har tatt makten, representerer

---

³³⁶ Tashjean 1962: 103

³³⁷ Borkenau 1936: 198

totalitarismen i *Nineteen Eighty-four* en dyptgripende, negativ samfunnsendring.³³⁸ Skillelinjen mellom synet på ideologien som instrumentell for totalitære regimer, og ideologien som det som gjør regimene totalitære ligger også implisitt i Orwells to romaner. Ideologien brukes instrumentelt av grisene i *Animal Farm* for å ta makta og bli den nye herskerklassen. I *Nineteen Eighty-Four* kan det imidlertid virke som om det ligger en *totalitær ideologi* som bakteppe for det totalitære regimets totale kontroll over samfunnets innbyggere.

Spenglers betydning

Det er først i den posthume utgivelsen *End and Beginning* fra 1981 at vi får innblikk i rekkevidden av Oswald Spenglers betydning for Borkenaus totalitarismebegrep. Essaysamlingen om den vestlige kulturkrets nevner knapt Marx med et ord, men er tydelig inspirert av Spenglers verk om vesterlandenes undergang, og hans sykliske historieforståelse. I sine siste skrifter mente Borkenau at russisk totalitarisme var i ferd med å bli den vestlige sivilisasjons undergang, tydelig basert på Spenglers teorier om sivilisasjonssykluser. Det er naturlig å anta at et slikt syn bidro til en forståelse av samtidens politiske begivenheter som svært dramatiske. Borkenau skrev enkelte artikler med kulturpessimistiske analyser før sin død, men i disse nevnte han ikke kommunismen eller totalitarisme. I sine publiserte skrifter om totalitarisme og kommunisme skrev ikke Borkenau noe om vesterlandenes undergang, og dette var dermed ikke en integrert del av hans argumentasjon og agitasjon mot kommunismen. På bakgrunn av *End and Beginning* er det allikevel fristende å konkludere med at den sene Borkenaus totalitarismebegrep må ha vært påvirket av hans nye, sykliske historiesyn, og teorien om at det han før hadde kalt *den totalitære revolusjon* var en russisk trussel mot hele den vestlige sivilisasjon. Disse teoriene ga Borkenau et apokalyptisk verdensbilde som man kan finne igjen i hans svært aggressive antikommunisme.

Den observante leser vil ha lagt merke til at det er et visst misforhold mellom Borkenaus tese om "den totalitære revolusjon", slik den ble presentert i *The Totalitarian Enemy*, og teorien om den vestlige sivilisasjons undergang som framsettes i *End and Beginnings* midtparti. Denne oppgaven har framhevet tesen om den totalitære revolusjon som et grunnleggende element i Borkenaus totalitarismebegrep. Synet på den vestlige sivilisasjon som noe som er truet og vil gå under på grunn av en annen

---

³³⁸ Takk til Håvard Brede Aven for denne meget gode observasjonen.

kulturkrets' *totalitarisme* henger dårlig sammen med den totalitære revolusjon som en konsekvens av samtidens økonomiske og sosiale forhold. Tesen om den totalitære revolusjon er altså på mange måter en marxistisk analyse. Borkenau mente at den totalitære revolusjon hadde kommet istedenfor den sosialistiske revolusjonen Marx spådde, dette lanserte han først i *The Totalitarian Enemy*. Revolusjonen kom som følge av kapitalismens krise, og Borkenau mente at en viss kollektivisering av økonomien ville presse seg fram nærmest uansett. De europeiske sosialdemokratiske partienes suksess i etterkrigstidens Vest-Europa kan ses som en oppfyllelse av Borkenaus spådom. Men en kulturpessimistisk analyse av den typen Borkenau legger fram i *End and Beginning* korresponderer ikke med den materialistiske analysen som ligger til grunn for tesen om den totalitære revolusjon. Kanskje er dette også grunnen til at Borkenau aldri selv publiserte sine essays om disse temaene. Kanskje forsøkte han aktivt å tenke i "to spor" samtidig, kanskje trodde han at verden ikke var klar for hans mer dyptpløyende teorier og argumenterte derfor "mot bedre vitende" i offentligheten. Eller kanskje var han selv så usikker på hvordan hans to teorier kunne passe sammen, og arbeidet videre med dem i håp om å finne en måte å forene dem på før han presenterte dem for et større publikum.

Historisk determinisme

Grunnlaget for Borkenaus tese om den totalitære revolusjon ligger altså i en materialistisk analyse, og vi kan kanskje også hevde at denne, i likhet med en marxistisk analyse, er deterministisk. Det hevdes at alle marxistiske aktivister på sett og vis er fanget i et paradoks ettersom den historiske determinismen forutsetter at sosialismen, på grunn av de materielle forholdene, "uansett" vil komme. Historiens eneste virkelige subjekt er produksjonskreftene som utfolder seg ut i fra sin egen indre logikk.³³⁹ Vi har hevdet at Spenglers betydning for Borkenaus totalitarismebegrep i stor grad begrenset seg til en følelse av økt alvor hos Borkenau. Kanskje ble han mer aggressiv i utgivelser som *European Communism*, på grunn av en viss tro på at situasjonen var svært dramatisk, og at hele den vestlige sivilisasjon stod på spill. Borkenaus Spenglerinspirerte sivilisasjonsteori er inkompatibel på mange viktige felt med hans teori om den totalitære revolusjon, som vi vil hevde er langt viktigere for Borkenaus totalitarismebegrep. Allikevel må kanskje Marx' betydning også modereres noe,

---

³³⁹ Eagleton 2011: 44

ettersom Borkenau, til tross for at han likte å bruke marxistiske forklaringsmodeller og finne økonomiske og sosiale årsaker for samtidens samfunnsutvikling, neppe kan sies å ha vært historisk determinist. Ikke så mye fordi han aktivt involverte seg i samtidens begivenheter, men fordi han kritiserte marxistisk determinisme som en avgjørende del av det han omtalte som pseudoreligiøse aspekter ved marxismen. De utopiske beskrivelsen av det kommunistiske samfunn i marxistisk tenkning framstod for Borkenau som en sekulær variant av "paradis på jord".

Oppgaven hadde en mindre utlegning om forholdet mellom individ og struktur i kapittel 1, hvor vi kontrasterte et materialistisk historiesyn opp mot en klassisk oppfatning av konger og keiseres ulike beslutninger og karaktertrekk som avgjørende for historiens gang. Bli menneskene uavlatelig "dratt med i strømmen",³⁴⁰ slik Knut Kjelstadli besteforeldre blir det i *Mine fire besteforeldre* fra 2011? Er det noen få mennesker, eliter som Borkenau kanskje ville ha kalt den, som faktisk *kan* påvirke historiens gang? Kan vi kanskje alle påvirke den? Eller er det krefter og strukturer utenfor vår kontroll som gjør seg gjeldende? "Vi er *formet* vel så mye som vi *former*", skriver nevnte Kjelstadli,³⁴¹ og de fleste er vel enige i at vi gjør begge deler.³⁴² Borkenau ble en tydelig kritiker av marxistiske dogmer, men hans totalitarismebegrep hviler allikevel i stor grad på en materialistisk analyse. Dette innebærer imidlertid ikke at Borkenau var historisk determinist, slik enkelte marxister kan hevdes å ha vært det.³⁴³

Tidligere forskning på Borkenaus totalitarismebegrep

Sammen med blant andre Rudolf Hillferding, Franz Neumann, Otto Rühle, Ernst Fränkel og Richard Löwenthal trekkes Franz Borkenau fram av amerikaneren W.D. Jones som en representant for "early left wing totalitarianism". Jones har også skrevet en egen artikkel om Borkenaus totalitarismebegrep, og både i denne og i boka *The Lost Debate* trekker han fram *Pareto* som grunnlaget for Borkenaus totalitarismebegrep. I følge Jones gir kombinasjonen av Marx og Paretos eliteteorier Borkenau en ny teori om sosial endring

---

³⁴⁰ Hutchinson, Alan og Oltedal, Siv, *Historisk Tidsskrift – Bind 91 – Numer 1*, "Knut Kjelstadli, Mine fire besteforeldre" (anmeldelse), ss. 120 – 124, Universitetsforlaget, Oslo, 2012: 123

³⁴¹ Kjelstadli, Knut, *Mine fire besteforeldre*, Pax Forlag, Oslo, 2010:14

³⁴² Jeg vil vise til kapittel 1s omtale av Gabrielle Spiegel for en moderne syntese av de to ovenfor karikerte motpolene.

³⁴³ Marx selv var, som i så mange andre henseender, relativt tvetydig. Det er hevet over tvil at det ligger en hvis determinisme i hans historiesyn, men han skrev blant annet også at: "History does nothing. It possesses no immense wealth, it wages no battles. It is man, real living man, who does all that..." i *The Holy Family*. Se Marx 1973: 101

etter at han har oppgitt det marxistiske revolusjonsbegrepet. Dette perspektivet har vært nyttig også for denne oppgaven, men som vi har sett er det undertegnede mening at Borkenaus totalitarismebegrep faktisk først og fremst er basert på et marxistisk revolusjonsbegrep. Borkenau bruker først Paretos eliteteorier for å "avsløre" bolsjevikene og de italienske fascistene som nye eliter mer enn som agenter for revolusjon i den marxistiske forstand. Men allerede i *The Totalitarian Enemy* fra 1940 begynner han å beskrive "den totalitære revolusjon" i marxistiske termer, som noe som vokser ut av samtidens økonomiske og sosiale forhold, selv i *Pareto* beskriver han de totalitære elitenes enorme makt som et produkt av de økonomiske og sosiale forholdene de styrer under. Jones går i liten grad inn på Borkenaus eget begrep om den totalitære revolusjon, men sier isteden ganske enkelt at Borkenaus komparative analyse i *The Totalitarian Enemy* er basert på hans teori om revolusjonære, totalitære eliter.³⁴⁴ Dette framstår som en mangel i Jones analyse av Borkenau.

Senere blir også Spenglers teorier om kultursykluser viktige for Borkenaus totalitarismebegrep, og han viderefører teorien om den totalitære revolusjon til å inkorporere et sammenbrudd i den vestlige sivilisasjon. Dette siste går ikke Jones inn på, men det er gjenstand for grundig behandling i John E. Tashjeans upubliserte doktorgradsavhandling *The Political Thinking of Franz Borkenau* fra Georgetown University 1983. Der denne oppgaven har sett Borkenaus sivilisasjonsteorier som noe avvikende fra det mer marxistiske grunnsynet som preger tesen om den totalitære revolusjon, ser ikke Tashjean noen motsetning mellom Borkenaus senere arbeider og hans totalitarismebegrep. I likhet med dette avslutningskapittelet viser Tashjeans avhandling påvirkning fra Marx, Pareto og Spengler. I tillegg inkluderer Tashjean en fjerde tenker som viktig for Borkenau: Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Tashjean hevder at "a marxist... is an upside down Hegelian", og "when [Borkenau] stopped being one [a marxist] he did not stop being an Hegelian".³⁴⁵ Blant annet er det "the Hegelian notion of historical necessity" Tashjean ser som hegelianske aspekter ved Borkenaus tenkning. Hvor grensen går mellom Hegeliansk historisk determinisme og marxistisk sådan kan være noe uklart, men i Tashjeans tilfelle kan det mistenkes at førstnevnte er noe lettere å kombinere med et "spengleriansk" syn på kultur, og at det er derfor Tashjean har konkludert med at Borkenau forlot marxismen, men forble hegelianer. Undertegnede

---

³⁴⁴ Jones 1999: 118

³⁴⁵ Tashjean 1962: 22

mener altså heller at det er mer korrekt å hevde at marxismen forble viktig for Borkenaus tenkning, og at det fantes visse aspekter ved hans totalitarismeteorier som forble inkonsistente og ufullendte.

Tashjeans avhandling er svært god, men virker ofte i overkant interessert i å diskreditere marxismen. Marx' historiske determinisme henter mye inspirasjon fra Hegel, men etter min oppfatning er det altså ikke et deterministisk aspekt ved Borkenaus totalitarismebegrep som gjør det marxistisk, men et materialistisk aspekt. Borkenau mener først at den totalitære revolusjon skyldes sammenbruddet i kapitalistisk/liberalistisk økonomi, så mener han at den skyldes et sammenbrudd i den vestlige sivilisasjon. Dette er og blir basert på to inkompatible historiesyn, uten at det nødvendigvis gjør Borkenau til en "dårligere" tenker. Evnen til å tenke utenfor rammene og stadig søke sannheten var en av Borkenaus fremste kvaliteter som intellektuell. Vi vet ikke i hvilken grad Borkenau så sitt arbeid med kultursykluser som en revisjon eller videreføring av tesen om *den totalitære revolusjon*, men på noenlunde samme måte som vi tidligere har hevdet at det finnes enkelte skjæringspunkter mellom Marx og Heideggers historiesyn vil det helt sikkert kunne finnes skjæringspunkter mellom Spengler og både Marx og Hegel, som Borkenau arbeidet ut i fra. Tashjeans syn på Borkenaus tenkning som konsistent og helhetlig bærer allikevel noe preg av ønsketenkning. Det finnes mye diskrepans i Borkenaus arbeider, spesielt på detaljnivå, men også på et mer grunnleggende nivå som det som her har blitt diskutert.

I 1956 skrev Borkenau en artikkel om Arnold Toynbee, en annen viktig historieteoretiker som skrev om sivilisasjonssykluser. I denne hevder Borkenau at de "klassiske kulturers" tid er i ferd med å ta slutt. I dette resonnementet kombinerer han et materialistisk og et sivilisasjonshistorisk syn på en svært interessant måte. Som Hayden White hevder han at de klassiske kulturer er basert på *myter*, og at teknologiske fremskritt og de store gjennombruddene i menneskenes kontroll av naturen har gjort det mulig å avsløre disse mytene. Dermed faller også grunnlaget for sivilisasjonen bort.³⁴⁶ På dette abstraksjonsnivået kombineres kulturpessimismen og materialismen på en relativt logisk måte – to elementer som kommer fra forskjellige grunnsyn, og ofte peker i forskjellige retninger, men som denne oppgaven vil konkludere med at er svært viktige bestanddeler i Borkenaus totalitarismebegrep.

Borkenaus påvirkning på totalitarismebegrepet

---

³⁴⁶ Tashjean 1962: 159

Hvordan kan vi så vurdere Borkenaus betydning for totalitarismebegrepet, del 3 av vår hovedproblemstilling? I løpet av oppgaven har vi forsøkt å bruke Borkenau som et slags prisme for å se på totalitarismebegrepets utvikling. Det kan også hevdes at Borkenaus egen utvikling *speiler* totalitarismebegrepets. Fra å være en venstreorientert kritiker av bolsjevismen, som etter hvert sammenlignet bolsjevisme og fascisme, ble han en aktiv motstander av kommunismen. Totalitarismebegrepet var hans våpen, og vi kan si at begrepet på mange måter fulgte den samme "stien" som Borkenau gjorde. Kanskje kan vi si at Borkenau var en av de som bidro mest til at begrepet fulgte denne stien, og ikke forble et akademisk verktøy for venstreorienterte og liberale kritikere av totalitære regimer, men isteden ble et propagandaverktøy under den kalde krigen.³⁴⁷ Det var mange andre enn Borkenau som var viktige i utviklingen av totalitarismebegrepet i de årene vi har beskrevet. Borkenau var allikevel den av de tidlige totalitarismeteorikerne som kanskje gikk aller lengst i sin antikommunisme under den kalde krigen, og dette gjør at begrepets egen utvikling dermed fulgte Borkenaus i større grad enn for eksempel Franz Neumanns, Rudolf Hillferdings eller Richard Löwenthals.

Borkenau er også spesiell fordi han var usedvanlig *tidlig* ute, både med å sammenligne fascisme og bolsjevisme i *Pareto*, og også med å skrive en hel bok om totalitarisme som fenomen i *The Totalitarian Enemy*. Han var også en av de aller første som så forbi de mer åpenbare likhetene mellom fascisme og kommunisme, og isteden konsentrerte sine analyser om aspekter som senere ble viktige for totalitarismeforskningen, bla. totalitær ideologi, og de økonomiske og sosiale forutsetningene for totalitarisme. Vi har pekt på flere aspekter ved henholdsvis Hannah Arendt, Friedrich og Brzezinskis og Øystein Sørensens totalitarismebegrep som man også kan finne hos Franz Borkenau. For eksempel skrev Borkenau allerede i 1939, i *The New German Empire* om nazistatens immanente ekspansjonstrang. Dette ble senere et viktig poeng for Hannah Arendt, som allikevel kan sies å bygge mer på Franz Neumanns *Behemoth* fra 1942 og Ernst Fraenkel's *The Dual State* fra 1941. Borkenau og de andre totalitarismepionerene hente fra hverandre, og denne oppgaven har ikke forsøkt å spore ulike elementer av totalitarismeteorier til det enkeltindividet som "sa det først". Selv for einstøinger som Borkenau foregår all tenkning og meningsutvikling til en viss grad

---

³⁴⁷ Fra og med den kalde krigen ligger det alltid en spenning mellom begrepet som et akademisk begrep, og som det politisk ladede propagandabegrepet det ble. Det siste hentet næring fra det første, og det var ikke alltid noe klart skille mellom de to, selv om det selvfølgelig heller ikke er slik at all totalitarismeteorier fra etter 1945 kan avskrives som propaganda.

innenfor et fellesskap, både i samtiden og historien.³⁴⁸ Den kronglete oppgaven med å finne ut akkurat hvem som pekte på for eksempel den totalitære statens immanente ekspansjonstrang *aller først*, og hvem som fikk hva fra hvem har jeg ikke begitt meg utpå, men nøyer meg heller med å konkludere med at Borkenau og hans samtidige la grunnlaget for svært mye av den senere tenkningen om totalitarisme.

Til tross for sin etter hvert svært aktive motstand mot kommunisme og marxisme kom altså Borkenau, som så mange andre tidlige totalitarismeteorikere, fra et venstreorientert synspunkt. Dette er et fjerde aspekt ved Borkenau som gjør han vel verdt videre studier. Vi har også konkludert ovenfor med at deler av Borkenaus totalitarismebegrep, særlig tesen om den totalitære revolusjon, hviler på en materialistisk, historisk analyse. Totalitarismebegrepet som kritisk sammenligningsverktøy for fascisme og kommunisme sitt opphav på tysk venstreside er noe som har blitt underkommunisert gjennom mange år. Under den kalde krigen ble det "hamret inn" et bilde av den frie verdens kamp mot den totalitære kommunismen, da passet det dårlig å vise til at totalitarismebegrepet var noe som i stor grad kom fra venstresida. W.D. Jones skriver også at "Arendt's and Orwell's books have cast such a deep shadow over the antitotalitarian arguments that paralleled or preceded theirs that the occasionally quite similar arguments of Korsch, Borkenau and Löwenthal, for instance, have remained relatively little known..."³⁴⁹

Gjennom å studere tidlig, venstreorientert totalitarismeteorologi fra folk som Borkenau vil man kanskje kunne få bukt med noe av begrepets ideologiske slagside. Etter den kalde krigens slutt er begrepets funksjon som utenrikspolitisk propagandaverktøy svært begrenset. Innenrikspolitisk kan det derimot hevdes at det fortsatt i stor grad gjør seg gjeldende. Vissheten om at det var folk på politikens ytre venstreside som først så likheter mellom bolsjevisme og fascisme, og brukte totalitarismebegrepet om dette, bør kunne være en viktig motvekt til Friedrich Hayeks tese om at all demokratisk styring av økonomien leder ut på "the slippery slope to totalitarianism".

Flere av de venstreorienterte "totalitarismepionerene" tok riktignok flere skritt mot høyre, og ble alt fra viktige sosialdemokratiske politikere til nærmest rabiate antikommunister. Men det fantes det også de som til tross for sin kunnskap om

---

³⁴⁸ Jfr. Gadamer's hermeneutikk og Heideggers *Geworfenheit*.

³⁴⁹ Jones 1999: 204

totalitarisme holdt fast ved sitt sosialistiske grunnsyn. Borkenaus venn George Orwell er kanskje den mest kjente antitotalitaristen av dem alle. Han var en stor beundrer av Borkenau, men til tross for hva mange tror holdt fast på sin revolusjonære sosialisme. I en anmeldelse av *The Communist International* skrev Orwell følgende om hvor han og Borkenau sluttet å være enige:

If the problems of western capitalism are to be solved, it will have to be through a third alternative, a movement which is genuinely revolutionary, i.e. willing to make drastic changes and to use violence if necessary, but which does not lose touch, as Communism and Fascism have done, with the essential values of democracy. Such a thing is by no means unthinkable.³⁵⁰

Totalitær ideologi

Som vi har lest var Borkenau tidlig ute med å forsøke å identifisere totalitær *ideologi*. I kapittel 4 så vi hvordan Borkenau omtalte de demokratisk orienterte austromarxistene som "verdens første totalitære parti", fordi de organiserte fritidsaktiviteter og begravelsseremonier for sine medlemmer. Finnes det *ideologiske impulser* som *fører til* et totalitært diktatur? Som vi nevnte i kapittel 1 har Friedrichs og Breszinskis definisjon på et totalitært regime alt som kan relateres til ideologi i sitt punkt nummer 1, ("En offisiell ideologi som i korthet går ut på å skape et perfekt samfunn, og som alle forutsettes å slutte opp om, i det minste passivt"). Innenfor denne definisjonen kan man like gjerne se for seg denne ideologien som alle forventes å slutte opp om som *instrumentell*, altså at den kun brukes som et "påskudd" for å legitimere det totalitære diktaturet. I kapittel 3 så vi også at Borkenau ga uttrykk for en slik oppfatning i *Pareto*, da han skrev at marxismens eneste funksjon i den russiske revolusjon var å holde elitene samlet.³⁵¹ En slik instrumentell oppfatning av ideologiens rolle i totalitære regimer bestrides allikevel både av det aller meste av totalitarismeteorologi, og av Borkenaus senere arbeider, hvor selve ideologien trekkes fram som det som *er totalitært*, og dermed fører til det totalitære diktaturet.³⁵² Følgelig blir det interessant å

---

³⁵⁰ Orwell 1968: 350

³⁵¹ Borkenau 1936: 182

³⁵² I Hannah Arendts tilfelle var det det tidligere nevnte "ikke-utilitaristiske" aspektet ved de totalitære regimene som for henne beviste at ideologien ikke var instrumentell, men snarere det som gjorde regimene totalitære, jfr. Hitlers ordre om å sette alle jøder som arbeidet i våpenindustrien i konsentrasjonsleire akkurat da det tredje riket trengte deres arbeidskraft som mest. Se bla. Arendt 1964: 108 (fortsetter på neste side)

Slavoj Žižek, som for øvrig er uenig med Arendt i det aller meste, hevder på sin side at de tyske konsentrasjonsleirene var meningsløse og ikke-utilitaristiske på den måten Arendt beskriver, men at de sovjetiske arbeidsleirene, til tross for sine grusomheter allikevel fulgte visse nytteprinsipper. De mer

forsøke å finne ut *akkurat hva* som er totalitært med disse ideologiene. Punkt 5 i Øystein Sørensens definisjon på totalitær ideologi, ("De oppfatter ikke politikk og politiske ideer som noe som angår en avgrenset del av menneskelivet og samfunnet. De tar konsekvensen av at alt henger sammen med alt. Deres ideer har ambisjoner om å være mer eller mindre altomfattende. De har løsninger på alle typer problemer, og de vil styre og kontrollere alle fasetter av menneskenes liv,")³⁵³ er på mange måter et ekko av Borkenaus tidlige bidrag fra *Austria and After*, hvor austromarxistene omtales som verdens første totalitære parti. Kanskje er dette en tidligere, og mindre økonomisk variant av Friedrich Hayeks "slippery slope to totalitarianism", et forsøk på å si noe om hva slags tanker og grunnsyn som *leder til* et totalitært diktatur, og som i likhet med diktaturet inneholder noe vi kanskje kan kalle "essensen av det totalitære". Som Borkenau selv eksemplifiserer byr studier av ideologi og mentaliteter på nærmest uoverkommelige teoretiske utfordringer. For eksempel ble Øystein Sørensens bok *Drømmen om det fullkomne samfunn* blant annet kritisert for å antyde at "det finnes en 'glidende overgang' fra mennesker som vil bryte med det bestående og 'drømme' om en bedre verden, til de totalitære grufullheter."³⁵⁴ Sørensen selv kunne enkelt avvise kritikken ved å vise til hva han faktisk hadde skrevet, men som vi har vært inne på tidligere er det liten tvil om at totalitarismebegrepet ofte har blitt brukt som et verktøy for avvisning av mer eller mindre radikalt tankegods. Her kommer vi altså inn på de mer innenrikspolitiske bruksområdene for totalitarismebegrepet som propagandaverktøy, som både Gleason og Žižek omtaler.

I innledningen til *The Spanish Cockpit* skrev Borkenau også at det var blitt "*à la mode*" de siste tiårene for politiske partier å gjøre deres teorier til både teorier og lover om livets mening, og menneskehetens utvikling. Denne vanen mente han både fascister og sosialister hadde utviklet, mens Borkenau skrev at sosiologen (han selv) burde avvise disse ideene blankt.³⁵⁵ I samme innledning skrev han også at et parti uansett aldri kan ha helt rett:

---

absurde, utslag av stalinismen finner Žižek isteden i Stalins mange utrenskningsprosesser. Se Žižek 2001: 74 og 88

³⁵³ Sørensen 2010: 42

³⁵⁴ Nilsen, Håvard, *Prosa 05/10* (red. Per Olav Solberg), "Drømmen om den fullkomne demon", Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, Oslo 2010

³⁵⁵ Borkenau 1937: xi

Precisely in so far as it is a party, it can only be partly right, can only reflect certain aspects of political and social life to the exclusion of others. "Truth" said Hegel, "is only in reality as a whole". Parties, by definition, reflect only *aspects* of reality.³⁵⁶

La oss nok en gang vise til Øystein Sørensens definisjon på totalitær ideologi. Hans punkt 4 lyder: "De er grunnleggende overbevist om at de har rett, at de har funnet den eneste sannheten. Totalitære bevegelser og ideologier er prinsipielt og konsekvent antipluralistiske."³⁵⁷ Borkenaus tanker om totalitarisme gikk som vi har sett langt forbi det sedvanlige diskusjonen om diktatur versus demokrati, sterke ledere, en sterk stat og så videre, og det på et svært tidlig tidspunkt. Vi kan si at Borkenau var en pioner i studiet av *totalitær ideologi*. Som nevnt i kapittel 1 ble totalitarismebegrepet fort et begrep for statsvitere, og mest brukt i studiet av strukturer i totalitære regimer. Med unntak av Hannah Arendt, og til en viss grad også teoretikere som Karl Popper og Jacob Talmon, har selve den totalitære *ideologien*, og hva det er som eventuelt gjør en ideologi totalitær, ikke vært utsatt for spesielt nøye studier etter Borkenau.³⁵⁸ Friedrich og Brzezinskis *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* fra 1956 åpner med et utsagn om at deres teori kun er en generell, deskriptiv teori om en ny styreform. "It does not seek to explain why this dictatorship came into being... Some brilliant efforts have been made in this field, but they have remained speculative and controversial."³⁵⁹ Kanskje siktet de til forfattere som Franz Borkenau. Allikevel har et visst syn på totalitær *ideologi* ligget implisitt i studiet av totalitære *regimer*. Det kan hevdes at dette til tider har vært et ganske vagt, udefinert syn på totalitær ideologi som noe som fører til grusomme diktaturer med pseudoreligiøse elementer og utstrakt tankekontroll. Ideen om at det finnes totalitær ideologi har både blitt antydnet og til en viss grad tatt for gitt av mange totalitarismeteorikere. Vi kan ses Sørensens definisjon på totalitær ideologi ikke bare som et utvalg, men også som en slags oppsummering og systematisering av hva tidligere tiders totalitarismeteorikere har skrevet. Da ser vi tydelig at Borkenau var svært tidlig ute med mange av de eksemplene han trekker fram på totalitær ideologi: Synet på

---

³⁵⁶ Borkenau 1937: x - xi

³⁵⁷ Sørensen 2010: 41

³⁵⁸ Kanskje med unntak av avantgardistiske venstreorienterte tenkere som tidligere nevnte Horkheimer og Adornos *Opplysningens dialektikk*, og for eksempel Herbert Marcuses *Onedimensional Man*. Felles for disse er allikevel at fokuset relativt tidlig forsvinner fra totalitære regimer, konsentrasjonsleire og lignende, og som vi beskrev tidligere i kapittelet, isteden går over til å bli en generell sivilisasjons- og modernitetskritikk.

³⁵⁹ Friedrich, Carl og Brzezinski, Zbigniew, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1956: vii

politikk som noe som ikke hører til en avgrenset del av menneskelivet, og en prinsippiel, konsekvent antipluralisme er to eksempler på dette.

Det er nærliggende å forsøke å finne ut av hva som er totalitær ideologi for å eventuelt forsøke å identifisere tankemønstre som på et gitt tidspunkt vil kunne føre til etableringen av totalitære regimer. Men som vi har sett kan det også være uhyre problematisk å forsøke å finne ut av dette, ettersom man da blir nødt til å spekulere i hvilke ideologiske impulser hos partier og enkeltmennesker som kan tenkes å føre til et totalitært diktatur dersom disse ideene ble satt ut i livet, eller dersom bevegelser eller mennesker med en viss type ideer faktisk satt ved makten. Slike spekulasjoner står selvsagt i fare for å ha et lavt presisjonsnivå, og noe som gjør det enda vanskeligere er det den slovenske filosofen Slavoj Žižek omtaler som "the myth of holocaust as the ultimate, diabolical evil", og holocaust som totalitarismens naturlige konsekvens.³⁶⁰ Žižek er lacansk psykoanalytiker og vi skal ikke gå videre inn i hans begreper om myter, "id", "superego" osv., men bruker kun eksempelet for å påpeke at "the ultimate, diabolical evil" selvsagt ikke er noe noen ønsker å assosieres med. Å hevde at organisering av fritidsaktiviter er totalitært, slik som Borkenau gjorde i *Austria and After*, og at det dermed må ses på som en del av "the slippery slope" eller en "glidende overgang" til "the ultimate diabolical evil", blir dermed konstant problematisk og på grensen til useriøst.

Politisk religion

Samtidig har Borkenau et godt poeng med hensyn til austromarxistene, og hvordan den europeiske arbeiderbevegelsen i mellomkrigstiden ofte forsøkte å gjøre seg gjeldene i alle faser av sine medlemmers liv. Her vil det også være naturlig å trekke inn begrepet *politisk religion*, som på mange måter forutsetter at mennesker har behov for en allmenn forklaringsmodell som gir mening til nær sagt alt, og at totalitære ideologier etter opplysning og modernisme overtok religionenes rolle i det sekulariserte Vest-Europa. De totalitære ideologienes flittige symbolbruk, ritualer, dogmer og myter bekreftet denne teorien og ga opphav til det italieneren Emilio Gentile omtaler som en *sakralisering av politikken* i totalitære regimer.³⁶¹ Som vi har sett har blant annet

---

³⁶⁰ Žižek 2001: 61

³⁶¹ Gentile, Emilio, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Frank Cass 2000, "The Sacralisation of Politics. Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism": 18

Sørensen videreført dette synet på politikk som noe som ikke hører til en avgrenset del av menneskelivet som et trekk ved totalitær ideologi i sine senere studier, og det kan hevdes at begrepet *politisk religion* gir nytt liv til studiet av totalitær ideologi. Den økte interessen for Franz Borkenaus arbeider, eksemplifisert ved bla. Mario Kesslers artikkel i *German Scholars in Exile*, Clemens Vollnhals artikkel i *Totalitarismuskritik von links*, og W.D. Jones arbeider, kan sies å skyldes en økt interesse for totalitarismebegrepets fortid som et viktig begrep for venstreorienterte tenkere. I tillegg er Borkenaus vekt på totalitær ideologi og det han omtalte som de *pseudoreligiøse aspektene* ved totalitær ideologi, interessante for den siste tidens økte fokus på begrepet politisk religion.

Vi har sett at Borkenau i *The Totalitarian Enemy* brukte dette begrepet om noe, som i motsetning til de økonomiske aspektene ved den totalitære revolusjonen, måtte "knuses". Han har flere analyser av de pseudoreligiøse aspektene og sammenligner mange av de totalitære statenes myter med religiøse grunnfortellinger på en måte som får en til å tenke på Hayden Whites teorier om at mennesker kun er i stand til å forstå sin fortid og samtid ved å tilpasse den dypkulturelle, narrative strukturer. I *The Totalitarian Enemy* sammenligner Borkenau tyskernes ide om et *Volk* "miraculously rising through a decree of the divine Spirit from the embers of destruction to the glories of world domination and world salvation", med jødernes ide om å være et utvalgt folk. Begge mener han var "the outcome of disaster", i Tysklands tilfelle den første verdenskrig.³⁶² Slike eksempler finnes det flere av, og vi har tidligere sett hvordan han selv forsøkte å evaluere Marx' teorier på et vitenskapelig grunnlag, mens han avskrev den marxistiske tradisjonen som religiøs. I sin tidligere nevnte siste bok, et utvalg av Marx' tekster med et egenskrevet forord, skrev han blant annet at marxisme mer tok form av en slags "sekulær tro" enn av vitenskap.³⁶³ Det er nærliggende å tro at Borkenau mente marxismen hadde utviklet seg til dette på grunn av den totalitære revolusjonen. Borkenau har mange gode - og tidlige - refleksjoner rundt det religiøse aspektet ved totalitær ideologi, som gjør han interessant for videre studier. I en foreløpig uutgitt artikkel hevder Øystein Sørensen at begrepene *politisk religion* og *totalitarisme* ligger så nært opp til hverandre "at man kan diskutere om vi simpelthen har å gjøre med synonyme begreper".³⁶⁴ Juan Linz og tidligere nevnte Emilio Gentile er blant de som har gått i bresjen for *politisk religion* som et viktig analysebegrep og de er langt i fra alene. I

---

³⁶² Borkenau 1940: 130-132

³⁶³ Kessler 2011: 111

³⁶⁴ Sørensen 2012

kjølvannet av debatten rundt AKP-ml-bevegelsens totalitære spekter skrev for eksempel Håkon Kolmannskog i sin masteroppgave *Ideologisk leiarskap i den norske ml-rørsla 1965 - 1980* at religionsparalleller er "høvelege for å gje kommunistisk praksis... 'forståelsens form'".³⁶⁵ I det man går inn på konkrete totalitære aspekter ved et regime eller en ideologi, er det ofte det Borkenau med et samlebegrep kalte "de pseudoreligiøse aspektene", som vektlegges. Dette bidrar også til å gjøre Borkenaus arbeider interessante for videre studier.

Personlig er jeg av den oppfatning at studier av totalitær ideologi er en fruktbar fortsettelse av studiet av totalitære regimer. Det vi tidligere har omtalt som "begrepets ideologiske slagside" gjør imidlertid dette arbeidet svært vanskelig, ettersom man bør være svært forsiktig med å beskyldre bevegelser og individer for å være på den glatte stien mot ultimativ diabolisk ondskap, samme hvor revolusjonære, annerledestenkende, eller bare glade i å organisere fjellturer de enn måtte være. Franz Borkenaus tidlige bidrag til studiet av totalitær ideologi viser oss både nødvendigheten av å studere dette, og problemene slike studier medfører.

Totalitarisme – et universelt begrep?

Den siste tids fokus på politisk religion og totalitær ideologi har også innebåret at islamistisk ideologi blir trukket inn i totalitarismebegrepet, sammen med kommunistiske eksperimenter i Asia. Dersom for eksempel Pol Pot og Ayatollah Khomeini også skal forstås som totalitære, faller hele den historiske konteksten som bakgrunn for totalitarisme bort. Dette er kanskje irrelevant for de som mer direkte opplever et totalitært regimes undertrykkelse på kroppen, men avgjørende for de som prøver å forstå det totalitære som et fenomen. Borkenaus tese om "den totalitære revolusjon" er spesifikk for Europa på midten av det 20. århundre, og i liten grad overførbar til for eksempel 70-tallets Kambodsja eller samtidens Egypt. Det kan være verdt å merke seg at Borkenau var kritisk til venstresidas forsøk på å "universalisere" fascist-begrepet, slik han mente det ble gjort på 30-tallet da fascismen typisk ble forstått av den revolusjonære venstresida som et tegn på at borgerskapet tok til våpen og ble udemokratiske når deres herredømme ble utfordret. Borkenau mente i artikkelen "Zur Soziologie des Faschismus" at for eksempel italiensk fascisme og tysk nazisme måtte

---

³⁶⁵ Kolmannskog, Håkon, *Ideologisk leiarskap i den norske ml-rørsla – Det omogleges kunst 1965 – 1980*, masteroppgave i historie fra Universitet i Oslo, 2006: 130

forstås som forskjellige fenomener med forskjellig bakgrunn, til tross for at det fantes mange likhetstrekk.³⁶⁶ Utviklingen av ulike former for fascisme måtte i følge den tidlige Borkenau settes inn i sin historiske kontekst, og de relevante dialektiske prosesser. Blant annet hevdet han at italiensk fascisme først og fremst var en reaksjon mot marxisme og den italienske arbeiderbevegelsen,³⁶⁷ mens nazistenes voldsomme antisemittisme i stor grad var definert av Hitlers bakgrunn fra Wien.³⁶⁸ Denne motstanden mot universalisering av fascismebegrepet kunne vi så ha brukt mot Borkenaus senere bruk av totalitarismebegrepet, og også mot den moderne analysen av totalitarisme som innebefatter fenomener som i både tid og sted er svært langt unna ideologiene som har blitt behandlet i denne oppgaven. Her kommer vi nok en gang inn på de problematiske sidene ved ulike fagtradisjoners tilnærming til studiet av totalitære regimer. For statsvitere kan det være relevant å lage et operasjonelt begrep som kan benyttes som analyseverktøy overfor regimer som er langt unna hverandre i tid og sted. For en historiker er dette derimot svært problematisk ettersom tidsfaktoren må sies å være av høyeste viktighet for vår disiplin. Historikeren Borkenaus analyse av Europas totalitære regimer hviler tungt på den historiske kontekstualiseringen. Uten de økonomiske, sosiale og kulturelle forutsetningene kan man være fristet til å tro at Borkenaus totalitarismebegrep ville mistet mye av sin betydning. Ikke dermed sagt at totalitarismebegrepet ikke kan benyttes om bevegelser og regimer til andre tider og på andre steder, men dette er et teoretisk problem av største viktighet for de som ønsker å bruke totalitarismebegrepet om fenomener utenfor denne oppgavens historiske kontekst. Et interessant emne for videre forskning kunne vært studier av for eksempel Maos Kina og Pol Pots Kambodsja med en grundig diskusjon av totalitarismebegrepets nytteverdi utenfor dets opprinnelige historiske kontekst.

Illusjon og desillusjon

I en forlengelse av diskusjonen om politisk religion og de totalitære ideologienes pseudoreligiøse aspekt passer det også å gå inn på begrepet *illusjon*, og ikke minst *desillusjon*. I essayet *State and Revolution in the Paris Commune* fra 1937 skriver Borkenau at "Force and faith are the two elements which hold together every society..."

---

³⁶⁶ Tashjean 1962: 37

³⁶⁷ Tashjean 1962: 37

³⁶⁸ Borkenau 1939: 94

And if violence is the father of every great upheaval, its mother is illusion".³⁶⁹ Det er altså illusjonen om hva som kan komme etter en revolusjon, som utløser handlingene. Under hans tale på CCFs åpningskongress i 1950 sa han at "utopianism runs through Occidental thinking like a red thread and may even be its chief determinant".³⁷⁰ For Borkenau og mange av hans generasjon ble de storslåtte prosjektet kalt kommunismen en enorm skuffelse. Kritikken av marxismens utopisme ble for noen, som Borkenau og Adorno, en kritikk av hele den vestlige sivilisasjon, opplysningstankegangen og Hegels begrep om "totalitet". Borkenau avslørte og problematiserte noen av marxismens mer utopiske og religiøse sider, men som vi var inne på i kapittel 6 kan skuffelsen over at illusjonen ikke holdt mål ha gjort kritikken vel unyansert. I en anmeldelse av *The God That Failed* gikk Isaac Deutscher hardt ut mot Arthur Koestler og andre ekskommunister som hardnakket hevdet at de var de eneste som kunne forstå "what it's all about". Han skrev at de fleste eks-kommunister hadde brutt med partiet i kommunismens navn. "Nearly every one began by throwing out the dirty water of the Russian revolution to protect the baby bathing in it". Så finner imidlertid ekskommunisten ut at det er kommunismen i seg selv som er problemet, og at det er menneskeheten som må beskyttes mot kommunismen. "He no longer throws out the dirty water of the Russian revolution to protect the baby; he discovers that the baby is a monster which must be strangled."³⁷¹ "Having once been caught by the "greatest illusion", he is now caught by the greatest disillusion of our time."³⁷² Deutscher mente at ekskommunistene var krakilske og unyanserte i sin kamp mot kommunismen. I sitt essay "The Ex Communists" skrev Hannah Arendt om ekskommunistene at "... their anticommunism forms a doctrine, that the ends justifies the means. Even totalitarian means."³⁷³ I likhet med Hugh Trevor-Roper, som vi møtte i kapittel 6, mente hun altså at mange av de nye "antitotalitaristene" utviste en fanatisme som selv kunne oppfattes som totalitær. Mario Kessler kaster også en dyster dom over Borkenau og de andre ekskommunistene:

"Borkebau's life and work reflects the impasse in which he found himself. This impasse was not merely his own, but rather a blind alley in which an entire generation of writers and activists

---

³⁶⁹ Tashjean 1962: 30

³⁷⁰ Tashjean 1962: 31

³⁷¹ Deutscher, Isaac, *Heretics and Renegades*, Hamish Hamilton, London 1955: 14

³⁷² Deutscher 1955: 15

³⁷³ Kessler 2011: 113

destruished by the catastrophes of the 20th century, ended a life of bitterness and self-destruction.”³⁷⁴

”The horrors of the totalitarian regime are such that they defy both scholarly analysis and artistic creation”, skrev Borkenau i et brev til George Orwell i 1949. Det er vanskelig for undertegnede, som er født i 1985, å eventuelt kritisere en slik påstand, men det går an å påpeke at flere fra samme generasjon, blant annet Hannah Arendt, i langt større grad enn Borkenau klarte å holde ”hodet kaldt” og resonnementene solide i sine studier av totalitære regimer. I Borkenaus tilfelle kan vi anta at hans teori om den totalitære revolusjon som den vestlige sivilisasjons endelikt også bidro til at situasjonen framstod som ekstra dramatisk, og dermed rettferdiggjorde en del halvsannheter, propaganda og overilte handlinger. Borkenau er uansett en representant for en traumatisert generasjon av tenkere. Freuds teorier om menneskets irrasjonelle natur, Spenglers teorier om aftenlandenes undergang, Hannah Arendts tese om det europeiske sivilisasjonssammenbruddet som førte til holocaust, og Adorno og Horkheimers tese om hvordan opplysningen og rasjonalitetens logikk har ledet den vestlige sivilisasjon ikke bare til holocaust og Hiroshima, men til det de anså som et totalitært senkapitalistisk samfunn hvor mennesket, for å bruke Marcuses begrep, er endimensjonalt. Denne pessimismen og sivilisasjonskritikken er et av de mest framtreddende elementene i det tjuende århundrets politiske tenkning. Totalitarismebegrepet er viktig for å forstå denne strømmningen.

Begrepets nytteverdi

Denne oppgaven har stadig kritisert både Borkenaus og andres totalitarismebegrep for å være vage og upresise. Dette gjelder spesielt når det er snakk om totalitær *ideologi*. Hvor går grensene for det totalitære? Hva skiller egentlig fascisme fra totalitarisme, og så videre. Etter undertegnedes mening er disse uklarhetene et fellestrekk for mye totalitarismeteorier, men det er ikke dermed sagt at jeg avviser begrepet som ”a conservative canard”, slik blant annet Slavoj Žižek og mange andre venstreorienterte intellektuelle har gjort.³⁷⁵ Žižek har etter min mening allikevel rett i at det ofte er slik at ”a nod towards totalitarianism is enough to dismiss any critique of the status quo”.³⁷⁶ ”Guilt by association”-metoden har gjort totalitarismebegrepet til et effektivt verktøy for

---

³⁷⁴ Kessler 2011: 113

³⁷⁵ Jones 1999: 15

³⁷⁶ Žižek 2001: baksiden

å kvele all motstand mot kapitalismen, også etter Berlinmurens fall. Det gjør imidlertid ikke studiet av totalitære regimer og ideologi mindre viktig eller relevant, og begrepet kan være et nyttig analyseverktøy sett i sammenheng med Borkenaus begrep om *den totalitære revolusjon*. Dette begrepet danner mye av bakteppet for senere totalitarismeteori, ettersom fascisme, nazisme og bolsjevisme blir sett på som fenomener som vokser ut av den samme historiske konteksten, og som i motsetning til andre, tidligere ideologier er eller *blir* "totalitære". I forbindelse med dette kan det være på sin plass å vise til hva Hannah Arendt, skriver i bind 1 av sin totalitarismetriologi:

"Totalitarian politics - far from being simply antisemitic or racist or imperialist or communist - use and abuse their own ideological and political elements until the basis of factual reality, from which the ideologies originally derived their strength and their propaganda value - the reality of class struggle for instance, or the interest conflicts between Jews and their neighbors- have all but disappeared."³⁷⁷

Dette antyder at Hannah Arendt så på totalitær politikk som et fenomen som "tar over" og misbruker sitt eget ideologiske grunnlag.³⁷⁸ En slik tanke om totalitær politikk som en slags pervertering av ideologi kan være en fruktbar måte å tenke om totalitarisme på, men kanskje kan det også tenkes at enkelte ideologier er mer disponerte for totalitarisme enn andre. Arendt anklaget aldri Marx for å ha "stått bak" totalitarisme, men hun fant også enkelte elementer i hans skrifter som hun mente kunne ha bidratt til å utvikle sosialismen i en totalitær retning. Her siktet hun spesielt til kombinasjonen av at Marx i for stor grad underla individet det kollektive, og hans syn på at "alt var mulig" dersom man forstod den "historiske nødvendighet".³⁷⁹ Uansett er det ikke slik at man ved å akseptere og benytte totalitarismebegrepet automatisk diskrediterer kommunisme/sosialisme som politisk ide. Snarere anerkjenner man at Sovjetunionen, til tross for de mange, store forskjellene, hadde flere ideologiske og praktiske likhetstrekk med Hitlers Tyskland, og at dette henger sammen med den historiske konteksten de to statene og ideologiene vokste ut av.

---

³⁷⁷ Arendt, Hannah, *Imperialism – Part Two Of The Origins Of Totalitarianism*, Harcourt, Brace & World Inc., New York, 1968: xi

³⁷⁸ Under overskriften "Perverteringen" ga Høyrepolitiker Torbjørn Røe Isaksen i april 2012 uttrykk for et lignende syn. (Røe Isaksen, Torbjørn, *Morgenbladet*, "Perverteringen", baksiden, 27. April, Oslo 2012) Utøya-terroristen Anders Behring Breiviks ideologiske grunnlag har av mange blitt hevdet å være totalitært (se for eksempel Sørensen, Øystein, *Kritik*, 2011 202 ss. 21–31, "Anders Behring Breiviks totalitære mentalitet" Gyldendalske Boghandel, København 2011), og Røe Isaksen hevdet i sin artikkel i *Morgenbladet* at terroristen misbrukte og perverterte hans egen ideologi – konservatismen.

³⁷⁹ Gleason 1995: 113

Bibliografi for Franz Borkenau (1900 – 1957)

Bøker:

1924 – *A Universal History of the World from the Earliest Account of Times to the Present*
(avhandling)

1934 – *Der Übergang von feudalen zum bürgerlichen Weltbild – Studien zur Geschichte der Philosophie der Manufakturperiode*

1936 – *Pareto*

1937 – *The Spanish Cockpit*

1938 – *The Communist International*

1938 – *Austria and After*

1939 – *The New German Empire*

1940 – *The Totalitarian Enemy*

1942 – *Socialism – National or International?*

1953 – *European Communism*

1956 – *Karl Marx - Auswahl und Einleitung von Franz Borkenau*

1962 – *World Communism – A History of The Communist International*

1981 – *End and Beginning – On The Generations of Cultures and the Origins of the West*

Noen artikler:

1932 – *Zeitschrift für Sozialforschung* – "Die Entwicklung des Christusdogmas"

1933 – *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* – "Zur Soziologie des Faschismus"

1934 – *Annales de Histoire Economique et Sociale* – "Fascisme et Syndicalisme",

1934 – *Zeitschrift für Sozialismus* – "Klassenbewußtsein" (Ludwig Neureither pseud.)

1934 – *Zeitschrift für Sozialismus* – "Noch ein mal "Klassenbewußtsein" (Ludwig Neureither pseud.)

1934 – *Zeitschrift für Sozialismus* – "Staat und Revolution" (Ludwig Neureither pseud.)

1935 – *Annales de Histoire Economique et Sociale* – "La crise des partis socialistes dans l'Europe contemporaine"

1936 – *Studien über Autorität und Familie* – "Autorität und Sexualmoral in der freien bürgerlichen Jugendbewegung"

1936 – *Universidad de Panama* – "Origen de la Filosofía de la Ciencia Modernas"

1937 – *Sociological Review* – "State and Revolution in The Paris Commune, The Russian Revolution and The Spanish Civil War"

1939 – *Sociological Review* – "Review of *Karl Marx*, by Karl Korsch

1941 – *After Peace, What?* – "A Program for Counter-Revolution"

1944 – *Horizon* – "On Lutheranism"

1949 – *Commentary* – "Marx's Prohecy in the Light of History. Balance Sheet After a Century"

1952 – *Der Gott der keiner war* – "Forord"

1952 – *The Twentieth Century* – "Mao Tse-Tung"

1953 – *Commentary* – "Was Malenkov Behind the Anti-Semitic Plot?"

1954 – *Commentary* – "Getting at the Facts Behind the Soviet Facade"

1955 – *Der Monat* – "Spengler-weitergedacht. Eine Antwort an seine Kritiker"

1955 – *Der Monat* – "Was ist Kreml-Astrologie?"

1956 – *Commentary* – "Toynbee and the Culture Cycle. His Study of History"

Kilde- og litteraturliste

All Borkenaus egen produksjon er oppført som kilder. Det samme gjelder utgivelser fra Borkenaus samtid, og tidligere utgivelser Borkenau var påvirket av. Historiske framstillinger, begrepshistorikk og senere litteratur om Borkenau eller totalitarismebegrepet står oppført i litteraturlisten.

Utrykte kilder:

Brev fra Franz Borkenau til George Orwell, datert 6. August, 1937

Brev fra Franz Borkenau til George Orwell, datert 11. Juni, 1938

Brev fra Franz Borkenau til George Orwell, datert 14. September 1949

Alle hentet fra The George Orwell Archive, Special Collections, University College London (UCL).

Andre brev og dagboksnotater fra George Orwell er hentet fra den trykte samlingen *The Collected Essays, Journalism & Letters*, se under for fullstending referanse.

Trykte kilder (bøker):

Borkenau, Franz, *Austria and After*, Faber and Faber, London, 1938

Borkenau, Franz, *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild – Studien zur Geschichte der Philosophie der Manufakturperiode*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1976 (Opptrykk, originalen utgitt i Schriften des Instituts für Sozialforschung Bd. 4, Paris 1934)

Borkenau, Franz, *End and Beginning*, Columbia University Press, New York, 1981

Borkenau, Franz, *European Communism*, Faber & Faber Ltd., London, 1952

Borkenau Franz (red.), *Karl Marx – Auswahl und Einleitung von Franz Borkenau*, Fischer Bücherei, Frankfurt Am Main, 1956

Borkeuau, Franz, *Pareto*, Chapman and Hall, London, 1936

Borkeuau, Franz, *Socialism – National or International?*, Faber and Faber, London 1942

Borkeuau, Franz, *The Communist International*, Faber and Faber Limited, London, 1938

Borkeuau, Franz, *The New German Empire*, Penguin Books Limited, Harmondsworth, 1939

Borkeuau, Franz, *The Spanish Cockpit – An Eye-Witness Account of the Political and Social Conflicts of the Spanish Civil War*, London, Faber & Faber Ltd., London, 1937

Borkeuau, Franz, *The Totalitarian Enemy*, Faber & Faber, London 1940

Borkeuau Franz, *World Communism - A History of The Communist International*, The University of Michigan Press, Michigan 1962

Crossman, Richard H., *The God That Failed*, Regenery Gateway, Washington D.C. 1983
Deutscher, Isaac, *Heretics and Renegades*, Hamish Hamilton, London 1955

Friedrich, Carl og Brzezinski, Zbigniew, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1956

Koestler, Arthur, *Mørke midt på dagen (1940)*, Den norske bokklubben, Oslo, 1984

Lenin, V.I., *The Proletarian Revolution and the renegade Kautsky (1918)*, Progress Publishers, Moskva, 1970

Marx, Karl, *The Holy Family (1845)*, New York, 1973

Neumann, Franz, *Behemoth - The Structure and Practice of National Socialism*, Victor Gollancz Ltd., London, 1942

Orwell, George, *Homage to Catalonia*, Secker & Warburg, London, 1954

Orwell, George, *The Collected Essays, Journalism & Letters - Volume I 1920 - 1940 - An Age Like This*, Edited by Sonia Orwell and Ian Angus, Secker & Warburg, London, 1968

Orwell, George, *The Collected Essays, Journalism & Letters - Volume II 1940-1943 - My Country Right or Left*, Edited by Sonia Orwell and Ian Angus, Secker & Warburg, London, 1968

Trykte kilder (artikler):

Arendt, Hannah, *Commenweal*, "The Ex-communists", ss. 556–599, New York, 1953

Borkenau Franz, *Commentary*, April 1954, "Getting at the Facts Behind the Soviet Facade"ss. 393–400, American Jewish Committee, New York, 1954

Borkenau, Franz, *Commentary*, May 1949, "Marx's Prohecy in the Light of History. Balance Sheet After a Century", ss. 430–436, New York 1949

Borkenau, Franz, *Sociological Review* 29, no. 41 "State and Revolution in The Paris Commune, The Russian Revolution and The Spanish Civil War", ss.41-75, 1937

Carr, E. H., *International Affairs*, Vol. 19, No. 3 (May - Jun 1939), "The Communist International by Franz Borkenau (Review)", ss. 444–445, Blackwell Publishing, 1939

Carrol, Malcolm E., *The Annals of the American Academy*, vol 208, March 1940, "Franz Borkenau, The New German Empire (review)", 1940

Hartshorne Jr., E.Y. *International Journal of Ethics*, Vol. 34, No. 4 (Jul. 1935) "Der Übergang vom Feudalen zum Bürgerlichen Weltbild by Franz Borkenau (Review)", ss. 476–478, Chicago 1935

Hertz, John H., *The American Political Science Review*, Vol. 34, No. 2 (Apr., 1940), "The Nazi Background to War by Karl Loewenstein: The New German Empire by Franz Borkenau" (review) ss. 361–362, American Political Science Association, 1940

K.K., *Living Marxism* Vol. 5 No. 2 - Fall 1940, "The New German Empire. By F. Borkenau (review)", International Council Correspondance Chicago 1940

Macartney, C.A., *International Affairs*, Vol 17, No. 5 (Sep. - Oct., 1938) "Farewell Austria by Kurt von Schuschnigg: Austria and After by Franz Borkenau (review)", s. 731, Blackwell Publishing, 1938

Trevor-Roper, H.R., *Manchester Guardian*, "Ex-Communist v. Communist", July 10, 1950

ukjent, *Living Marxism* Volume 4, no. 8, "World Communism - A History of The Communist International (review)", International Council Correspondance, Chicago, 1939

Kilder tilgjengelig på nett:

Kautsky Karl, *The Dictatorship of the Proletariat*, tilgjengelig hos marxists.org, 1918

Marx, Karl, *Theses on Feuerbach*, tilgjengelig hos marxists.org, 1888

Luxemburg, Rosa, *The Russian Revolution*, tilgjengelig hos marxists.org, 1918

Rumney, J, *The Eugenics Review*, ss 307 - 308, *Pareto (F. Borkenau) (Review)*, tilgjengelig på nett via National Center for Biotechnology Information, US National Library of Medicine, 1936

Litteratur (bøker):

Abendroth, Wolfgang, *Ein Leben in der Arbeiterbewegung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor & Horkheimer Max, *Opplysningens dialektikk*, Spartacus, Oslo, 2011

Arendt, Hannah, *Antisemitism - Part One Of The Origins Of Totalitarianism*, Harcourt Brace & Company, San Diego - New York - London, 1968

Arendt, Hannah, *Imperialism – Part Two Of The Origins Of Totalitarianism*, Harcourt, Brace & World Inc., New York, 1968

Arendt, Hannah, *Eichmann In Jerusalem – A Report On The Banality Of Evil*, Penguin Books, London, 2006

Arendt, Hannah, *Men In Dark Times*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1968

Arendt, Hannah, *Totalitarianism In Power – Part Three Of The Origins Of Totalitarianism*, Harcourt, Brace & World, New York, 1964

Aron, Raymond, *Main Currents in Sociological Thought: Durkheim, Pareto, Weber*; Basic Books, New York, 1967

Belfrage, Cedric, *The American Inquisition 1945 – 1960*, The Bobbs-Merrill Company Inc., Indianapolis – New York, 1973

Boesche, Roger, *Theories of Tyranny, From Plato to Arendt*, Pennsylvania State University Press, 1996

Coleman, Peter, *The Liberal Conspiracy - The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*, The Free Press (Macmillan Inc.), New York 1989

Crozier, Andrew J., *Appeasement and Germany's Last Bid For Colonies*, Macmillian Press, London 1988

Eagleton, Terry, *Why Marx Was Right*, Yale University Press, New Haven & London 2011

Friedrich, Carl Joachim (red.), *Totalitarianism*, Grosset & Dunlap, New York 1964

Friedrich, Carl og Brzezinski, Zbigniew, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (andre utgave), Harvard University Press, Cambridge MA 1965

Gleason, Abbot, *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*, Oxford University Press 1995

Graham, Helen, *The Spanish Civil War – A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2005

Griffin, Roger, *A Fascist Century – Essays by Roger Griffin*, Palgrave Macmillan, London, 2008

Griffin, Roger, *Fascism*, Oxford University Press, Oxford, 1995

Hetmann, Frederik, *Rosa L. – Rosa Luxemburg og hennes tid*, Aschehoug, Oslo, 1979

Jones, William David, *The Lost Debate - German Socialist Intellectuals and Totalitarianism*, University of Illinois Press, Chicago, 1999

Kautsky, Karl, *Selected Political Writings*, The Macmillian Press Ltd., London, 1983

Kjelstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var – En innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo, 1999

Kjelstadli, Knut, *Mine fire besteforeldre*, Pax Forlag, Oslo, 2010

Kolakowski, Leszek, *Main Currents of Marxism – 2. The Golden Age*, Oxford University Press, 1981

Kolmannskog, Håkon, *Ideologisk leiarskap i den norske ml-rørsla – Det omogleges kunst 1965 – 1980*, masteroppgave i historie fra Universitet i Oslo, 2006

Laqueur, Walter, *Fascism - a reader's guide: analyses, interpretations, bibliography*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1976

Laqueur, Walter, *The Fate of the Revolution – Interpretations of Soviet History*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1967

Linden, Marcel van der, *Western Marxism and the Soviet Union – A Survey of Critical Theories and Debates since 1917*, Brill, Boston, 2007

Lefort, Claude, *The Political Forms of Modern Society – Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*, Polity Press, Cambridge, 1986

Mak, Gert, *Europa - En reise gjennom det 20. århundret*, Cappelen Damm, Oslo 2009

Marcuse, Herbert, *Det en-dimensjonale menneske*, Pax Forlag, Oslo, 1968

Mommsen, Hans, *From Weimar to Auschwitz – Essays in German History*, Polity Press, Oxford 1991

Mommsen, Hans, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill & London, 1996

Palmer, R.R, Colton, Joel & Kramer, Lloyd, *A history of the modern world (ninth edition)*, McGraw Hill, Boston, 2002

Pachter, Henry, *Weimar Etudes*, Columbia University Press, New York, 1982

Rai, Alok, *Orwell and the Politics of Despair – A critical study of the writings of George Orwell*, Cambridge University Press, 1988

Schmeitzner, Mike (red.), *Totalitarismuskritik von links – Deutsche Diskurse im 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007

Scott-Smith, Giles, *The Politics of Apolitical Culture - The Congress for Cultural Freedom, the CIA and post-war American Hegemony*, Routledge/PSA Political Studies, London and New York, 2002

Smart, D.A., *Pannekoek and Gorter's marxism*, Pluto Press, London, 1978

Spiegel, Gabrielle M, *Practicing History*, Routledge, 2005

Sørensen, Øystein, *Drømmen om det fulkomne samfunn – Fire totalitære ideologier - én totalitære mentalitet?*, Aschehoug Oslo, 2010

Tashjean, John E. *Franz Borkenau: A Study of His Social And Political Ideas*, Phd. Dissertation of the Graduate School of Georgetown University, Washington D.C., 1962

Trotsky, Leon, *The Revolution Betrayed*, Pathfinder Press, New York, 1972

Wippermann, Wolfgang, *Totalitarismustheorien – Die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute*, Primus Verlag, 1997

Žižek, Slavoj, *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)Use of a Notion*, Verso London/New York, 2001

Litteratur (artikler):

Baehr, Peter, *European Journal of Political Theory*, vol 9. Nr. 3 “China the Anomaly – Hannah Arendt, Totalitarianism and the Maoist Regime”, ss. 267–286, Sage Publications 2010

Cirillo, Renato, *The American Journal of Economics and Sociology*, "Was Vilfredo Pareto Really a 'Precursor' of Fascism?," 42.2, 2006

Collins, Randall, *Sociological Forum*, Vol. 1, No. 2, "The Borkenau Thesis and the Origins of the West", ss. 379-388, Springer 1986

Dahl, Ottar, *Valg og vitenskap. Festskrift til Sivert Langholm*, "Teorier om "totalitarisme i politisk og sosial analyse" 1997

Fulsås, Narve, *Studier i historisk metode*, "Forteljing og historie", Århus, 1989

Gadamer, Hans-Georg, *Forståelsens filosofi. Utvalgte hermeneutiske skrifter*, "Kap. 3: Om forståelsens sirkel (1959)", Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2003

Gentile, Emilio, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Frank Cass 2000, "The Sacralisation of Politics. Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism"

Gess, Birgitte, *Totalitarianism and Political Religion*, Routledge 2004 "The Concept of Totalitarianism of Ramon Aron and Hanna Arendt"

Grieder, Peter, *Totalitarian movements and Political Religions 8*, Routledge 2007, "In Defence of Totalitarianism Theory as a Tool of Historical Scholarship"

Hagtvet, Bernt, *Statsvitenskapelige utsyn. Politiske tema og tenkemåter i en oppbruddstid*, ss.32-44 "De grusomme forenklere. De totalitære diktaturer – det 20. århundrets originale tyrannivariant", Oslo 2001

Hutchinson, Alan og Oltedal, Siv, *Historisk Tidsskrift – Bind 91 – Numer 1*, "Knut Kjelstadli, Mine fire besteforeldre" (anmeldelse), ss. 120-124, Universitetsforlaget, Oslo, 2012

Jones, William, *Totalitarismus. Eine Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, Red: Alfons Söllner, Ralf Walkenhaus & Karin Wieland, "The Path From Weimar Communism to the Cold War - Franz Borkeu and "The Totalitarian Enemy" .. Akademie Verlag, Berlin 1997

Jones, William David, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 53, No. 3 (Jul. - Sep., 1992) "Toward a Theory of Totalitarianism: Franz Borkeu's Pareto", ss. 455-466. Philadelphia 1992

Kessler, Mario, *German Scholars In Exile*, "Between Communism and Anti Communism – Franz Borkeu" ss. 93-120, Lexington Books, London 2011

Laqueur, Walter, *The National Interest*, no 58, Winter 1999-2000, "You Had To Be There", 2000

Linz, Juan *Mass Politics – Studies in Political Sociology*, red. Allardt, Erik og Rokkan, Stein, "An Authoritarian Regime: Spain", The Free Press, New York, 1970

McCullagh, C. Behan, *History and Theory* 39, "Bias in Historical Description, Interpretation, and Explanation", Wesleyan University Press, 2000

Nilsen, Håvard, *Prosa 05/10* (red. Per Olav Solberg), "Drømmen om den fullkomne demon", Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, Oslo 2010

Russo, Valeria E., *Science in Context* no1. 1987, ss. 181-191, "Henryk Grossman and Franz Borkeu - A Bio-Bibliography", Cambridge University Press, Cambridge, 1987

Røe Isaksen, Torbjørn, *Morgenbladet*, "Perverteringen", baksiden, 27. April, Oslo 2012

Schivelbusch, Wolfgang, *The Mises Review*, Volume 12, Number 3, "Reflections on Roosevelt's America, Mussolini's Italy, and Hitler's Germany", Ludwig Von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2006

Scott-Smith, Giles, *Journal of Contemporary History*, Volume 35, Number 2, ss. 263–280, "Melvin J. Lasky, *Der Monat*, and the Congress for Cultural Freedom", Sage Publications, London, 2000

Scott-Smith, Giles, *Journal of Contemporary History*, Volume 37, Number 3, ss. 437–455, "The Congress for Cultural Freedom, the End of Ideology and the 1955 Milan Conference: "Defining the Parameters of Discourse"", Sage Publications, London, 2002

Sørensen, Øystein, *Kritik*, 2011 202 ss. 21–31, "Anders Behring Breiviks totalitære mentalitet" Gyldendalske Boghandel, København 2011

Taranto, Domenico, *Studi Storici*, Anno 26, no. 4 "Legge naturale e senso della storia in Franz Borkeu", Fondazione Istituto Gramsci, 1985

Tashjean, John E. *The China Quarterly* no. 94 (Juni 1983), ss. 342–362. "The Sino-Soviet Split: Borkeu's Predictive Analysis of 1952" Cambridge University Press, Cambridge, 1983

Vollnhals, Clemens, *Totalitarismuskritik von links* (red. Mike Schmeitzner) ss. 178–192. "Eine Renegat schreibt Theoriegeschichte: Franz Borkeu (1900 - 1957)", Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2007

White, Hayden, *The History and Narrative Reader* (Red) Robert G, "The Historical Text as Literary Artifact" Routledge, 2001

Wolfe, Alan, *Contemporary Sociology* Vol. 15. No. 1, "End and Beginning: On the Generations of Cultures and the Origins of the West (review)", ss. 132–134, American Sociological Association, 1986

Litteratur tilgjengelig på nett:

Draper, Hal, *The Two Souls of Socialism*, 1966, tilgjengelig hos marxists.org

